PECK
argo

M. SCOTT

PECK

NE – – – – – – –

VY – – – – – –

ŠLA – – –

PA – –

NÁ

– – – – – – – – – –

NEKONČÍ

DUCHOVNÍ RŮST VE VĚKU ÚZKOSTI

Přeložila Stanislava Pošustová-Menšíková Argo, 1997
Copyright <S 1997 by M. Scotc Peck
Translation © Stanislava Pošustová-Menšíková, 1997
Coverjacket© Martin Radimecký, 1997
ISBN 80-7203-161-9

Úvod

Je mi šedesát. Ten údaj má pro různé lidi různý význam. Pro mě, protože mi zdraví příliš neslouží a mám pocit, že jsem toho prožil dost na tři životy, šedesátka znamená, že bych měl, jak se říká, začít urovnávat své záležitosti. Zdá se mi, že je čas svazovat volně visící nitky svého života, nako-likjsem toho schopen. Právě proto píšu tuhle knížku.

Knihu *Nevyšlapanou cestou* jsem napsal ve čtyřiceti, v plné síle. Bylo to, jako když otočíš kohoutkem, a od té doby tryskaly další knihy: přesně řečeno devět, když nepočítám tuhle. Lidé se mě pokaždé ptají, čeho jsem chtěl tou kterou knihou docílit, jako bych měl v hlavě nějakou celkovou strategii. Pravda je taková, že jsem je nepsal ze žádných strategických důvodů, ale prostě proto, že si každá o napsání řekla. Je to hrozně těžké definovat, ale existuje něco takového jako múza, a já pracoval vždy a jedině na její pokyn.

Tak to prostě je, věřím však, že je třeba složitějšího vysvětlení. Jedna z těch knih, sbírka mých upravených přednášek, se jmenuje *Dál nevyšlapanou cestou,* stejně jako řada magnetofonových pásků, z nichž vlastně vznikla. Název téhle nové knihy vypadájako „Nevyšlapanou cestou do třetice". Bojím se, že to bude trochu zavádějící. Má múza mi totiž nedovolí, abych psal jednu knížku pořád dokola, i kdyby to bylo z obchodního hlediska velmi chytré.

Všechny mé knihy se od sebe značně liší. Ne však naprosto. S přibývajícími lety jsem si uvědomil, že všechny jsou pokusem určitými jedinečnými způsoby rozpracovat tutéž složitou soustavu skrytých námětů. Ne-dávnojsem si při pohledu zpátky

uvědomil, žejsem s těmi náměty zápasil, kam až má paměť sahá. Když mi bylo čtyřicet, zdálo se, že *Nevyšlapanou cestou* vzniklo jako cosi nového. Teď vidím, že jsem na téhle knize i na ostatních začal pracovat, ještě než na mě přišlo dospívání. Snad jsem se s nimi už narodil. Nebo jsem se narodil, *abych* na nich pracoval. Nevím.

PŘEDMLUVA AMERICKÉ REDAKTORKY

Spaném M. Scottem Peckem jsem se seznámila v létě roku 1995. Napsala jsem mu poděkování za jeho knihu *In Search ofStones* (Hledání kamenů) a sdělila mu, jak hluboce zapůsobila na můj život. Četla jsem také dvě jeho starší knihy, *Nevyšlapanou cestou* a *Lidé lži,* které se mi staly, jak jsem mu psala, intelektuálními a duchovními průvodci na mé vlastní cestě osobního růstu.

Za tři týdnyjsem dostala dopis od doktora Pecka, ve kterém mi psal, že hledá redaktora pro svou novou knihu, a zda bych nezvážila možnost se té práce ujmout. Byla jsem polichocena i překvapena. Mluvili jsme spolu po telefonu, potom jsme se setkali osobně, a pak, po několika dlouhých a sondujících rozmluvách jsme zahájili spolupráci. V příštích deseti měsících bylo pro mě náročným a vzrušujícím zážitkem podílet se na vývoji knihy *Nevyšlapaná cesta nekončí.*

Mnoho čtenářů této knihy bude znát předchozí díla doktora Pecka, třebaže to pro plné pochopení knihy *Nevyšlapaná cesta nekončí* není nutné. Přesto snad bude užitečné se zde o těch knihách zmínit a krátce promluvit o jejich ústředních námětech.

Nevyšlapanou cestou (The Road Less Traveled, anglicky 1978, česky Odeon 1993, Argo 1996) bylo první knihou doktora Pecka. Kniha vznikla z psychoterapeutické práce doktora Pecka s pacienty, kteří se usilovně snažili nepostoupit na vyšší úroveň zralosti, nebo jí naopak dosáhnout. Byl to skutečný

průlom, jak se zračilo v podnázvu „Nová psychologie lásky, tradičních hodnot a duchovního růstu".Tato mimořádně populárníavlivná kniha pomohla překlenout propast mezi psychologií a náboženstvím. Doktor Peck v ní napsal, že nedělá velký rozdíl mezi myslí a duchem, a proto příliš nerozlišuje mezi dosažením emocionální zralosti a duchovním růstem.
Do italštiny bylo *Nevyšlapanou cestou* přeloženo jako *Volo di Bene, což*

znamená „Dobrá cesta", protože v Itálii je zvykem srovnávat „dobrou cestu" a „špatnou cestu". Nebyla to tedy náhoda, že po knize o dobré cestě napsal doktor Peck knihu o špatné cestě. V knize *Lidé lži (People of the Lie,* anglicky 1983, česky Votobia 1996) hluboce zkoumal podstatu lidského zla. Když napsal, že lidé, kteří jsou zlí, se staví do přímého odporu proti pravdě, a místo aby se postavili tváří v tvář vlastním nezdarům a omezením, raději ubližují druhým, názorně tím doložil, jak se tito lidé snaží vyhnout těžkému úkolu osobního růstu. Opět na příkladech z vlastní psychiatrické praxe popsal výrazné případy zla v každodenním životě a to, jak se rozmáhá, azároveň předložil podněty.jak by bylo možno lidské zlo léčit.
Následující Pecková kniha *Kudy zpét? Rozměry křesťanské zkušenosti (What Return Can I Make?Dimensions of the Christian Experience,* anglicky 1985) vyšla ve spolupráci s Marilyn von Waldnerovou a Patricií Kayovou. Kniha doprovázená duchovní hudbou von Waldnerové a abstraktními kresbami Kayové byla věnována „Boží slávě". Doktor Peck v ní uvažoval o námětech spřízněných sjeho vlastní cestou duchovního růstu ke křesťanství. Přestože je to jeho nejevangeličtější kniha, nevylučuje ty, kdo se za křesťany nepovažují. Je o objevování Boha a tajemství víry. Byla znovu vydána bez ilustrací a notových záznamů, zato se zvukovou

nahrávkou písní von Waldnerové, pod názvem *Dárky na cestu: Poklady křesťanského života (Cifts fortheJourney: Treasures ofthe Christian Life,* anglicky 1995).
V roce 1983 založili doktor Peck, jeho manželka Lily a devět dalších Nadaci pro podporu komunity (NPK), neziskovou organizaci pro podporu zkušeností komunity jako prostředku ke zlepšení lidských vztahů mezi jedinci, malými skupinami i národy. Z práce v NPK přímo vyplynula kniha *V jiném rytmu (The Different Drum,* anglicky 1987, česky Votobia 1995), v níž autor vyzývá čtenáře, aby podnikli další pouť k sebeuvědomění a dosáhli nové úrovně „propojenosti" tvořivým zážitkem komunity.
Na pole beletrie se doktor Peck vypravil psychologickým thrillerem *U okna (A Bedbythe Window,* anglicky 1990, česky Votobia 1996) s podná-zvem *Román tajemství a vykoupení.* Na povrchu je to příběh o sexu, lásce a smrti zasazený do pečovatelského domova, ale jak naznačuje podná-zev, je to víc než tajuplný příběh; je to zkoumání samotné povahy tajemství na několika rovinách.
Přátelská sněhová vločka (The Friendly Snowflake, anglicky 1992), ilustrovaná Peckovým synem Christopherem, je také beletristické dílo, příběh putování mladého děvčátka k duchovnímu uvědomění. V knize se pojednává především o životě, lásce, víře a rodině.

Další Pecková kniha, *Svět čekající na zrození: Znovuobjevená civilizovanost (A World Waiting to Be Born: Civillty Rediscovered,* anglicky 1993), zkoumá úlohu civilizovanosti v osobních vztazích a ve společnosti jako celku. Doktor Peck nás vyzývá, abychom si uvědomili kulturní dopad nezdvo-řáctví, popsal mravně rozkladné typy chování-jak nenápadné, tak do očí bijící -, jež se zdají zakořeněné v lidských vztazích, a navrhl změny k prospěchu jednotlivců i společnosti.

Dále nevyšlapanou cestou: Nekončící cesta k duchovnímu růstu (Further Along the Road Less Traveled, anglicky 1993, česky Votobia 1994) rozvíjí náměty a myšlenky poprvé rozebírané v *Nevyšlapanou cestou* a jde o revidovaný a redakčně upravený soubor přednášek doktora Pecka.
Další prací doktora Pecka bylo *Hledání kamenů (In Search ofStones,* anglicky 1995), shrnutí námětů se vztahem k historii, cestování a autobiografii. Podnázevzněl *Pouť víry, rozumu a objevování* a byl to příběh třítýdenní cesty po velšském, anglickém a skotském venkově, z níž se stane dobrodružství ducha a zkoumání složitostí naší cesty životem.
K beletrii se doktor Peck vrátil příběhem *V nebi jako na zemi (In Heavenas on Earth,* anglicky 1996), kde postavy vedou jakýsi posmrtnýživot, v němž musí čelit konfliktům a spletitostem svého života na zemi a pokoušet seje řešit.
A konečně nyní pracuje doktor Peck na nové knize s názvem *Popření duše: duchovní a lékařské perspektivy eutanazie (Denial of the Soul: Spirituál and Medical Perspectives on Euthanasia), jež* by měla vyjít ještě v tomto roce.
Celkově se v knihách doktora Pecka promítá jednak rozvoj jeho uvědomění, jednak rostoucí smělost jeho myšlenek. V každé je něco, co nám může pomoci a s čím se můžeme snažit vyrovnat rozvíjením svého vlastního duchovního života. Cítím, že tato kniha nám poskytne nové hluboké pohledy, které nás povedou na této stále pokračující cestě. Svým jedinečným způsobem - stejně jako autora každájeho kniha - má svého vlastního ducha.
Fanniela LeFloreová
Poznámka překladatelky: Autor používá v textu pro Boha střídavě zájmeno mužského a ženského rodu. S ohledem na naše kulturní prostředí používám průběžné tradiční zájmeno mužského rodu.
Pro překlad citátů ze Starého zákona jsem použila ekumenické

wdání, citáty z Nového zákona jsou v překladu O M. Petrů.

Jména a některé životní okolnosti všech pacientů nebo klientů byly změněny, aby byla zachována důvěrnost informací.

ČÁST PRVNÍ
TAŽENÍ---PROTI ZJEDNODUŠOVÁNÍ

Kapitola první
MYŠLENÍ

VIrsku, na Středním východě, v Somálsku, na Srí Laňce a v nesčetných jiných oblastech zmítaných válkou vyústily předsudky, náboženská nesnášenlivost, chamtivost a strach v násilí, jež stálo život milióny lidí. Škody, které působí institucionalizovaný rasismus vAmerice, jsou možná nenápadnější, avšak nejsou o nic méně ničivé pro předivo společnosti. Bohatí proti chudým, černí proti bílým, zastánci potratu proti jeho odpůrcům, heterosexuálové proti homosexuálům - to vše jsou společenské, politické a hospodářské konflikty vedené pod zástavou nějaké ideologie nebo hlubokého přesvědčení. Když však uvážíme jejich rozdělující a zhoubné důsledky, jsou tyto ideologie a přesvědčení racionální, nebo jsou to pouhé racionalizace nerozumných činů? Jak často se vlastně zamýšlíme nad tím, čemu věřímePJeden z největších problémů, jimž čelíme jako jednotlivci i jako společnost, je zjednodušující myšlení - nebo prostě oemylienί. Není to jen jeden z problémů, je to ten největší problém.

Uvážíme-li nedostatky naší společnosti a zřejmý úpadek duchovních a mravních hodnot v nedávných letech, myšlení se stává závažnou otázkou. Nyní ještě naléhavější - snad ze všeho nejnaléhavější -, neboť jde o způsob, jak uvažujeme, rozhodujeme a jednáme v našem stále složitějším světě. Nezačneme-li myslet dobře, je velmi pravděpodobné, že se na-

konec sami zničíme.
Každá z mých knih byla tak či onak, symbolicky nebo přímo tažením proti zjednodušujícímu myšlení. *Nevyšlapanou cestou* jsem začal prohlášením, že „Život je těžký". V *Dál nevyšlapanou cestou* jsem dodal, že „život je složitý". Zde mohu dodat, že „žádné snadné odpovědi neexistují". A přestože věřím, že cesta za odpověďmi vede především přes lepší myšlení, ani to není tak jednoduché, jak se zdá.
Myšlení je těžké. Myšlení je složité. A myšlení, víc než cokoli jiného, je proces, který někam směřuje, probíhá v čase, je řadou kroků či stupňů

vedoucích k nějakému výsledku. Myslet dobře je pracný, často usilovný proces, dokud si člověk nezvykne být „přemýšlivý". Je to proces, proto dráha či směr nebývají na počátku jasné. Ne všechny kroky či stupně jsou iineární a nejdou také vždy ve stejném pořadí. Některé jsou kruhové a zasahují do jiných. Ne každý usiluje o tentýž výsledek. Když vezmeme v úvahu toto vše, máme-li myslet dobře, musíme se střežit před zjednodušujícím myšlením, kdykoli přistupujeme kzávažným otázkám a řešímeživotní problémy.
Lidé jsou různí, avšak až příliš běžnou chybou je víra většiny lidí, že jaksi instinktivně vědí, jak myslet a jak komunikovat. Ve skutečnosti zpravidla nedělají dobře ani jedno, ani druhé, protože buď jsou sami se sebou příliš spokojení, takže nezkoumají, proč myslí tak, jak myslí, nebojsou sami sebou příliš zaujati, takže na to nemají čas a energii. Proto se nedá říci, proč uvažují tak, jak uvažují, nebo jak dospívají k svým rozhodnutím. A když se zeptáme, ukáže se, že si velmi málo uvědomují dynamiku opravdu dobrého myšlení a komunikace, nebo s ní snadno ztrácejí trpělivost.
Během let, kdy jsem přednášel, jsem dvakrát uspořádal celodenní seminář o myšlení. Na začátku jsem pokaždé

zdůraznil, že většina lidí se domnívá, že už myslet umí. V závěru, při opakování, pokaždé kdosi v čirém zoufalství prohlásil: „Ten námět je prostě příliš široký." Ano, myšlení není námět, který by člověk důkladně strávil na posezení. Dají se o něm psát (a také se píšou) celé knihy. Není divu, že se mnoho lidí brání usilovné námaze spojené s ustavičným sledováním a opravováním vlastního myšlení. Není také divu, že většina účastníků semináře byla na konci tak udolána tím, co všechno souvisí s myšlením, že byli buď otupělí, nebo zděšení. Netřeba říkat, že těmito semináři jsem si velkou oblibu nezískal. Přesto, ačkoli ta spousta energie potřebná k myšlení se jeví jako obtíž, nemyšlení způsobuje nám jako jedincům i společnosti, ve které žijeme, obtíží mnohem víc.
Hamletova často vzpomínaná otázka „Být či nebýt?" je jednou ze základních existenciálních otázek. Jiná otázka vede k jádru toho, jak si tu existenci vykládáme. Parafrázoval bych Shakespearovu otázku: „Myslet, či nemyslet?" To je základní otázka boje proti zjednodušování. A v tomto bodě lidského vývoje se docela dobře může rovnat otázce „Být či nebýt?"
Ve své psychiatrické praxi i ve svých zkušenostech a pozorováních vůbec jsem se obeznámil s běžnými chybami, jež souvisejí s tím, že dobře nemyslíme. Jednou je samozřejmě nemyšlení. Jinou je předem se omezovat používáním jednostranné logiky, stereotypů a nálepek. Jiným proble-

mem je víra, že myšlení a komunikace nevyžadují velké úsilí. Dalším je názor, že myšlení je ztráta času, což se zvláště projevuje v němém vzteku, který cítíme, když vidíme, jak se neřeší mnohé problémy společnosti.
Leonard Hodgson napsal: „Z cesty nescházíme proto, že důvěřujeme svému rozumu, ale protože v důsledku naší hříšnosti je náš rozum tak nedokonale racionální. Lékem není nahradit racionální chápání nějakým jiným způsobem

poznávání, ale vzdělávat náš rozum, aby byl tím, čím má opravdu být." Výrazivo je sice trochu zavádějící, protože Hodgsonova kniha je padesát let stará, jsou to však slova, která nám mají v našem dnešním dilematu co říci. „Rozum" bych nahradil slovem „myšlení" se všemi jeho souvislostmi. „Hříšností" podle mého názoru myslil Hodgson spojení našich „vrozených" hříchů lenosti, strachu a pýchy, jež nás omezují nebo nám brání naplnit naše lidské možnosti. Když mluví o vzdělávání rozumu, „aby byl tím, čím má opravdu být", naznačuje Hodgson, že bychom měli dát svému pravému já možnost být vším, čeho je schopno, dosáhnout své nejplnější kapacity. Nejde o to, že bychom neměli věřit svému mozku, zejménajeho čelním lalokům. Jde o to, že je dostatečně nepoužíváme. V důsledku svého hříchu lenosti, strachu a pýchy svůj mozek plně nevyužíváme. Stojíme tedy před úkolem vychovat se k plnému lidství.

K ČEMU MÁME MOZEK

Zdá se to sice samozřejmé, ale velký mozek jsme dostali proto, abychom mohli myslet. Jeden rys, jímž se lidské bytosti liší od jiných tvorů, je poměrně značná velikost našeho mozku v poměru k celkové váze našeho těla. Výjimkou jsou velryby a delfíni. Ti mají mozek v poměru k tělu větší než lidé. To je jeden z důvodů, proč za ně udatně bojují mnozí ochránci práv zvířat: věří, že velryby a delfíni jsou možná v něčem chytřejší než my.

U lidí jako u jiných savců se mozek skládá ze tří částí: starého mozku, středního mozku a nového mozku. Každý hraje jinou úlohu v orchestru orgánů, které nás svou součinností udržují naživu.

Starý mozek - jemuž se také říká mozek plazů - se u lidí příliš neliší od hadího. Na horním konci míchy máme podlouhlou uzlinu, jíž se říká medulla oblongata. V celém mozku jsou soubory nervových buněk nazývaných nervová centra. Ve

starém mozku tato centra slouží k sledování fyziologických potřeb, například řízení dýchání, tepu, spánku, chuti k jídlu a jiných velmi podstatných, ale primitivních funkcí.
Oblast známá jako střední mozek je větší a složitější. Nervová centra středního mozku produkují a řídí emoce, a neurochirurgové dokonce zmapovali rozmístění těchto center. Člověku, který leží na operačním stole pod místním umrtvením, dokážou zavést do mozku elektrody čili velmi tenké jehly, z jejichž hrotů vysílají milivoltový proud, a skutečně tím vyvolají specifické emoce jako hněv, euforii, ba i depresi.
Nový mozek tvoří především naše mozková kůra, která má také co dělat s primitivními činnostmi, jako jsou pudy a pohyb. Největší rozdíl mezi lidmi a jinými savci je ve velikosti našeho nového mozku, zejména částí známých jako čelní laloky. Směřování lidského vývoje probíhalo především v růstu čelních laloků. Tyto laloky mají spojitost s naší usuzovací schopností, a právě zde probíhá zpracování informací čili myšlení.
Stejně jako naše schopnost učit se závisí na myšlení, naše schopnost dobře myslet závisí na učení. Jiný ústřední faktor, jímž se lidé liší od jiných tvorů, je tedy naše schopnost učit se. Máme sice instinktyjako jiní živočichové, ty však neřídí naše chování automaticky ve stejně velké míře. Tento faktor nám dává svobodnou vůli. Byli jsme obdařeni spojením těchto čelních laloků a svobody, a to nám dává možnost celý život se učit.
Období naší dětské závislosti je ve srovnání s jinými savci mnohem delší v poměru k celkové délce života. Se svým poměrným nedostatkem instinktů ten čas na učení potřebujeme, než se můžeme samostatně rozvinout. Učení je klíčové pro naši schopnost růst v uvědomění, nezávisle myslet a zvládat poznání nutné k zdárnému přežití.

V dětství formuje naše myšlení i to, co se učíme, závislost na druhých, kteří nás vychovávají. A vzhledem k naší dlouhé závislosti nám hrozí nebezpečí, že si vypěstujeme způsoby myšlení, jež jsou hluboce zakořeněné, a dokonce zdánlivě nezvratné. Narazíme-li v životě na dospělé, kteří nám pomohou naučit se dobře myslet, máme z toho mnohostranný prospěch. Narazíme-li v dětství na dospělé, jejichž vlastní myšlení je nespolehlivé, neuspořádané nebo jinak omezené, naše myšlení bude poškozeno tím, co se od nich naučíme. Byl by však nesmysl se domnívat, že jsme tím odsouzeni. Jako dospělí už nejsme závislí na tom, aby nám někdo říkal, co si máme myslet a co máme dělat.

Je rozdíl mezi zdravou a nezdravou závislostí. V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem psal, že závislost u tělesně zdravých dospělých je patologická - je

chorobná, vždyje projevem duševní nemoci nebo vady. Musíme ji ovšem odlišit od toho, čemu se běžně říká potřeby nebo pocity závislosti. Všichni -jeden každý z nás, i kdybychom sobě či jiným předstírali, že to tak není - máme potřeby a pocity závislosti. Máme touhu, aby nás někdo rozmazloval, aby nás krmil a my se nemuseli o nic starat, aby o nás pečoval někdo silnější než my, komu opravdu leží na srdci naše zájmy. U většiny z nás ovšem tyto touhy a pocity neovládají celý náš život, nejsou převládajícím tématem našeho bytí. Když náš život řídí a ovládají kvalitu našeho bytí, trpíme duševní nemocí běžně známou jako pasivně závis-lostní porucha osobnosti. Taková závislost je v podstatě porucha spojená s myšlením - totiž nechuť myslet sami za sebe. Stejně jako je složitá spousta poruch vyplývajících z nechuti myslet, je složitý i vztah mezi těmito poruchami a naším složitým mozkem. Jedno velmi zajímavé odvětví výzkumu vrhlo jisté světlo na některé stránky tohoto vztahu. V

posledních dvaceti letech došlo k významnému průlomu tím, že studium rozpolceného mozku hlouběji probádalo dobře známou skutečnost, že se nový mozek dělí na pravou a levou polovinu. Tyto dvě hemisféry spojuje svazek vláken či bílé hmoty, corpus callosum. Vsoučas-nosti se věří, že levý mozek je náš deduktivní mozek a pravý má co dělat především s induktivním myšlením. Nejsou to absolutní pravdy, ale více méně naznačují tendence.
Někteří lidé trpící epilepsií byli léčeni a z nich někteří i vyléčeni přetnutím tohoto spoje mezi oběma hemisférami. Později byli tito pacienti s „rozpolceným mozkem" vědecky zkoumáni, a velmi názorná studie ukázala, že zakryjete-li oko někomu, jehož mozek byl rozpolcen, tak, že se vizuální informace dostane pouze do levé poloviny, a ukážete mu například elektrická kamínka, velmi podrobně a názorně vám je popíše. Pravděpodobně řekne: Je to skřínka se šňůrou a vlákny, která se rozehřívají elektřinou", a s omračující přesností vám popíše jednotlivé součásti. Nedokáže však předmět pojmenovat. Jestliže naopak předáte informaci jen pravé polovině jeho mozku, přístroj pojmenuje, ale nedokáže vám vysvětlit, proč je tím, čím je.
Zkoumání rozpolceného mozku ukázalo v první řadě, že levá polovina je mozek analytický, schopný rozebrat celek na části, kdežto pravá polovina je mozek intuitivní, schopný vzít části a sestavit z nich celek. Jako lidé jsme schopni naučit se oběma těmto primárním druhům myšlení: konkrétnímu i abstraktnímu. Konkrétní myšlení se zabývá jednotlivostmi v jejich hmatatelné podobě. Abstraktní myšlení se zabývá jednotlivost-mi v obecných a teoretických pojmech.

Výsledky zkoumání rozpolceného mozku jsou jedním důvodem, proč se nyní říká, že rozdílnost mezi pohlavími přesahuje společenskou podmíněnost. Zdá se, že ženy mají víc

vyvinutou pravou a muži levou polovinu mozku. Proto se v záležitostech sexu muži zajímají spíš o části, jako jsou ňadra, nohy nebo penis. Ženy zajímá spíš celkový obraz, k němuž nemusí patřit jen sexuální podněty, ale i večeře při svíčkách. Proto se ve válce mezi pohlavími ženy často diví, proč se muži tolik upínají k těm hloupým konkrétním tělesným podrobnostem, a muži se zase diví, proč chtějí ženy mařit čas tou svíčkovou romantikou a nejdou hned „na věc".
Pro mne představuje výzkum rozpolceného mozku nejzávažnější pokrok na poli epistemologie, protože naznačuje, že máme přinejmenším dva způsoby, jak něco vědět, a že budeme očividně vědět lépe, budeme-li používat myšlení jak levé, tak pravé poloviny mozku. Proto jsem velkým zastáncem androgynního myšlení. Být androgynní neznamená být bez-pohlavní. Muži neztrácejí svou mužnost a ženy svou ženskost, jsou-li androgynní. Projevují spíše rysy obou pohlaví. Myšlení v tomto smyslu znamená používat obě strany mozku k integraci konkrétních a abstraktních skutečností.
V knize *Přátelská sněhová vločka je* hlavní hrdinkajenny ztělesněním an-drogynnosti. Když uvažuje o tom, jakou úlohu hraje v jejím životě tajemná přítomnost přátelské sněhové vločky, používá duálnost svých myšlenkových schopností. Její bratr Dennis je naproti tomu stereotypně levě orientován. Upíná se k analytickým a konkrétním faktům a má méně smyslu pro tajemno, což zužuje jeho vidění.
Slyšel jsem, že Sumerové se při uvažování řídili jedním základním pravidlem, nikoli nepodobným teorii rozpolceného mozku. Kdykoli šlo o nějaké závažné rozhodnutí (obvykle jestli mají jít do války s Babyloňany nebo ne), museli to promyslet na dvakrát. Pokud k prvnímu rozhodnutí dospěli v opilosti, museli je znovu zvážit, když byli střízliví. Když si v opilosti řekli: „Půjdeme na Babyloňany", druhý den, když vychladli, nemuselo jim to už připadat tak chytré. Naopak,

když byli ledově střízliví a usoudili, že by bylo strategicky moudré Babyloňany pobít, počkali a řekli si: „Nejdřív se napijeme vína." V opilosti třeba došli k závěru: „Není třeba s nimi válčit. Vždyť je máme rádi."
Přes všechen nedostatek moderní techniky měli Sumerové správný přístup. A není důvod, proč bychom my v dnešní době neměli uvažovat rozumně. Pokud nedojde k poškození třeba následkem operace, nádoru nebo jiné choroby, máme přece k dispozici své úžasné čelní laloky. To však neznamená, že je lidé budou používat, tím méně, že je budou využívat

naplno. Ano, poškození mozku zdaleka není jediný důvod, proč někdo nemyslí racionálně, nebo nemyslí vůbec. To je to nejmenší. Mimo jiné existují závažné způsoby, jimiž nás od používání našich čelních laloků přímo odrazuje společnost a podporuje jednostranné, zjednodušující myšlení jako normální stav.

Společnost a zjednodušování

Kam se podíváme, všude je ohromující spousta důkazů. Zjednodušující myšlení se stalo ve společnosti takovou epidemií, že se v určitých částech populace považuje za normální a konvenční moudrost. Nedávné příklady tohoto rozbujelého zjednodušování se vyskytly v projevech dvou politiků ze Severní Karoliny. Poslanec Henry Aldridge pronesl prostomy-slný výrok, že znásilněné ženy neotěhotní, „protože šťávy se nerozproudí, tělesné funkce nepracují", když je žena napadena, jako by tím chtěl zastřít hrůzu takového násilného zločinu. SenátorJesse Helms dokazoval, proč chce dosáhnout snížení federálních výdajů na výzkum AIDS, tím, že nemoc vzniká „úmyslným hnusným a odporným chováním" homosexuálů. Skutečnost je ovšem taková, že vedle sexuálního přenosu - jak mezi homosexuály, tak v heterosexuálních dvojicích - se AIDS předává krevními transfúzemi,

novorozencům je předávají matky nakažené virem a zdravotníci se někdy náhodně píchnou nedostatečně sterilizovanou jehlou použitou u nakažených pacientů. Takže Helmsův výrok zavání nejen bi-gotností, ale i zjednodušováním.
Různé společenské instituce vedou lidi k zjednodušujícímu myšlení tím, že je neučí myslet správně ani jim to nepředvádějí. Typické je, že takto selhávají daleko nejvlivnější společenské instituce, k nimž velmi často patří rodina, církev a sdělovací prostředky. Když uvážíme, že mají na náš život největší dopad, jejich zavádějící sdělení o tom, co je v životě důležité, nelze brát na lehkou váhu. Protože jsou tyto instituce našimi kulturní-i vůdci - předkládají nám jisté způsoby myšlení a života jako správné -, mají moc nás ohlupovat a manipulovat námi. Často nevědomky podporují polopravdy - někdy i vyložené lži - v rouše kulturních idejí, které přijímáme jako zaručeně „normální". Na základě kulturních norem obvykle ředpokládáme, že když si všichni myslí nebo dělají to či ono, musí to být normální a správné.
K takovým normám patří nejen názory na to, co je dobrý způsob života a co je přijatelné, ale také, co se má považovat za špatné nebo nepřístojné. Jistě existují pozitivní normy, jako ty, jež podporují pracovní etiku a civilizovanost ve vzájemných vztazích. Tyto pozitivní normy však nejsou problémem. Kulturní zmatek vytvářejí jiné normy, a o těch je třeba znovu přemýšlet. Říkáme jim negativní normy. Často jsou pěkně vyšperkované a vypadají a znějí hezky. Jakmile je však zkoumáte hlouběji, zjistíte, že jsou negativní proto, že nás odrazují od růstu. Zakládají se na polopravdách a vyslovených lžích, které nás ovládají a drží duševně i duchovně v zajetí.
V *Lidech lži* jsem ukázal, že ze lží vzniká zmatek. Kdyby instituce prosazovaly vyložené lži, měly by potíže, a proto zpravidla lidmi manipulují prosazováním polopravd. Je to líbivější přístup, avšak polopravda, která se obvykle tváří jako

pravda, a přitom jí není, vytváří zpravidla ještě větší zmatek. Jak to napsal anglický básník Alfred Tennyson: „Lež, která je napůl pravdou, je tou nejčernější lží."
Největší lež, kterou podporují naše společenské instituce - a jež v lecčem nahrává naší lidské přirozenosti a našemu hříchu lenosti - je ta, že tu jsme proto, abychom byli neustále šťastní. Obchod, sdělovací prostředky i církve nás bombardují lží, že tu jsme proto, abychom byli šťastní, spokojení a v pohodě. Materialistické lži a reklamy ze zištných důvodů tvrdí, že nejsme-li šťastní, spokojení a v pohodě, určitě jíme nesprávný druh obilovin nebo jezdíme nesprávným autem. Nebo to nemáme dobré u Boha. To je velmi podlé! Pravda je taková, že naše nejlepší okamžiky nejčastěji přicházejí právě ve chvíli, kdy nejsme v pohodě, necítíme se šťastní ani spokojení, kdy zápasíme a hledáme.
Tento nápor jednostranného myšlení nám rafinovaně, ale jasně říká, co se od nás očekává, máme-li zapadnout do společnosti. Jsme odrazováni od zkoumání a rozebírání, tím spíš od napadání lží, které bytostně souvisejí s materialismem. Chceme-li se jevit jako normální lidé, očekává se, že prostě půjdeme s davem. Nejsme však vždy takto ohlupováni jen zvenčí. Často jsme sami ochotni se touto lží řídit. Naše lenost, náš přirozený sklon zbožšťovat pohodlí a snadnost z nás dělají spoluspiklence sdělovacích prostředků.
Lidé jsou samozřejmě různí, mnozí se však - i v důležitých otázkách -rozhodují na základě velmi mála informací mimo to, o čem jim společnost říká, že je „normální". Když máme na vybranou, většina z nás se rozhodne věci nedomýšlet. Volí lenošské řešení a přebírá zjednodušené domněnky a stereotypy. Ve snaze začlenit se do společnosti lidé padají za

oběť lžím a manipulacím sdělovacích prostředků, jen aby mohli věřit, že se příliš neliší od svých sousedů, a cítit, že se

jim vyrovnají. Cítí se nuceni kupovat obilné směsi, o nichžjim výrobci tvrdí, že po nich budou zdraví a silní, a neptají se, zda jsou ta tvrzení podložená. Svůj pocit vlastní hodnoty zakládají především na nakupování luxusních aut a jiných vymožeností, které si vlastně nemohou dovolit, přestože se tím dostanou do finanční tísně a dlouhodobých dluhů.
Mnozí se negativními normami řídí, přestože v nich hlodá pocit, že je tu něco podezřelého. Je zcela běžné, že se ti kulatí, abychom tak řekli, pokoušejízečtverhranit, aby se vešli do kulturních vzorů. Nechtějí se normám vzepřít, zčásti proto, aby za to nemuseli platit nepopularitou, aby se na ně nepohlíželo jako na vyvržence, kteří jsou v čemsi nenormální. Obvykle toho nakonec litují. Například Sally, která si v pětatřiceti vybudovala slušnou kariéru, ale zůstalazatím svobodná, cítí silný společenský tlak, aby se vdala za prvního, koho potká. Vzhledem k tomu, s jakou podezřívavostí a kritičností pohlíží společnost na „staré panny", poddá se a nepromýšlí to do hloubky a samostatně. Po létech však možná přijde na to, že se v otázce manželství měla řídit vlastním cítěním. Nebo Bili, kterého v pětapadesáti propustili při snižování počtu zaměstnanců korporace, pocítí hlubokou lítost, že propásl příležitost dát se na dráhu pečovatele, po níž vždy toužil, a místo toho se přizpůsobil obrazu pracovníka obchodní společnosti. Muži v naší společnosti cítí strašlivý tlak, aby svou mužnost dokazovali výší příjmu. Bili však prohrál, protože se neodvážil být jiný.
Sdělovací prostředkyjsou plné stereotypních představo našem lidství. Padesátnice, která se nedovede zříci představy věčných třiceti, bude jedině nešťastná, bude-li lpět na svém spojenectví se zjednodušováním, azároveň se připravío možnost nalézt půvab v procesu stárnutí. Můžeme nad tím mávnout rukou a říci, že je to *její problém,* je však třeba si uvědomit, že tažena není sama. Negativní norma v naší reklamě přímo či nepřímo

naznačuje, že ženy jsou především sexuálními objekty, jež stárnutím ztrácejí na ceně. Hodnotný muž v naší reklaměje ten, který vydělává peníze. Zčásti dík zjednodušenému sexistickému uvažování pokládá mnohý muž svou práci mimo domov za neskonale důležitější než manželčiny dovednosti, jimiž udržuje domácnost, jen aby si posílil kladnou představu o sobě, přestože lpěním na těchto chybných domněnkách vytváří napětí. Než by však muži a ženy v naší společnosti přehodnotili své představy, raději myslí zjednodušeně, aby se přizpůsobili negativním normám.
Můžeme si v této situaci připadat tak trochu jako rukojmí. Zmítáme

se mezi požadavky konformity najedné straně, a na druhé straně se můžeme dík svobodné vůli rozhodnout, že se ve svém nejlepším zájmu povzneseme nad konvenční skupinové myšlení. Máme schopnost nezávisle uvažovat o důležitých otázkách, místo abychom se v mnoha ohledech dali vést zjednodušujícími poučkami společnosti. Jistě, dá to práci roztřídit si, čemu věřit a čemu ne. Když si upřeme samostatnost, není divu, že jsme zmatení a v nepohodě. Používáme-li však zjednodušující formulky založené na tom, co se považuje za „normální" - nebo módní -, obvykle to vede k vnitřnímu, někdy i vnějšímu zmatku.

C O JE V MÓDĚ, NENÍ NEZBYTNĚ MÓDNÍ v

Široký vliv módy v naší kultuře často vede prostřednictvím zjednodušujícího myšlení ke konformitě. Jsme kultura posedlá módou, ať jde o to, co si obléci, jakou poslouchat hudbu, nebo jakou politickou ideologii v dané chvíli podporovat. Neuvěřitelný důraz, který klademe na módu, odrazuje lidi od samostatného myšlení a podporuje konvenční myšlení ve shodě s obecně přijatými názory a stereotypy. Takové myšlení může hraničit s iracionalitou, nebo přejít až v nepříčetnost, jak se

stalo našemu národu ve Vietnamu.
Máme povinnost postavit se proti našemu zjednodušujícímu uvažování o tom, co by měla znamenat „normálnost": povinnost používat kritické myšlení. Zamysleme se například nad naší ústavou. Skoro celé století považovala otroka za tři pětiny osoby. To bylo ve své podstatě šílené. Nic takového jako pětina osoby neexistuje. Buď jste osoba, nebo nejste. Dokud byla v módě - jako dobový politický a sociální kompromis -, nikdo tuto anomálii po celá desetiletí vážně nezpochybnil.
Kriticky myslet neznamená, že by se z každého musela stát chodící encyklopedie, že bychom museli vědět všechno. Máme však povinnost studovat, učit se a přemýšlet o těch nejdůležitějších věcech. Jedna z nejklíčo-vějších dovedností v oblasti kritického myšlení je rozhodování, o čem je podstatné přemýšlet a poučovat se, a co podstatné není. A musíme si přiznat mezery ve svých znalostech a nenutit se z pýchy, strachu nebo lenosti do postoje vševědoucnosti.

PŘEDEM VYTVOŘENÉ PŘEDSTAVY, STEREOTYPY A NÁLEPKOVÁN í
omnívat se, že všechno víme, zejména to, co ve skutečnosti nevíme,
znamená dělat si blázny ze sebe i z druhých, jak se říká.
Zjednodušené předem vytvořené představy jsou pro některé lidi způsobem života. Jsou lidé, kteří předem předpokládají, že jejich názor - ať už jde o právo ženy na potrat, nebo o modlitby ve škole - musí být „vždycky správný", bez ohledu na vše, co mu jasně odporuje. Když se usilovně snaží zachovat si svůj vlastní falešný pocit celistvosti a důstojnosti, jejich představa o sobě se zahalí pláštěm domnělé spravedlivosti. Nechtějí - odmítají uvažovat o alternativách. Kdyby se měli vzdát svého zjednodušeného chápání, snad byje to zabilo.

Některé nejběžnější - a často zhoubné - předem vytvořené představy se zakládají na stereotypních představách o nás samotných a o jiných lidech. Stereotypní uvažování znamená, že si prostomyslně opatříme lidi i věci nálepkami a zařadíme šije do kategorií, načež je posuzujeme podle předem vytvořených představ, jež máme s těmito kategoriemi spojené. Takové předem vytvořené představy jsou často zavádějící. Hrdina mého románu *V nebi jako na zemi* vychází z předpokladu, že v nebi nebudou žádná tajemství, všechno bude jasné, přímočaré a vyhraněné. K svému překvapení zjistí, že nebe stejně jako země představuje spletité bludiště překvapení, zvratů a proměn, a žádnou zjednodušenou utopii.
Mnozí vynášejí soudy o druhých na základě nálepek - například libe-rály spojují s krvácejícím srdcem a konzervativce s neústupnou spravedlivostí. Takové zavádějící předem vytvořené představy o povaze jednotlivců ztotožňovaných s těmito skupinami jsou zvlášť hojné u rasových a etnických nálepek. Politické názory Žida mohou být mylně vykládány podle kategorií rozdělujících judaismus na ortodoxní, konzervativní a reformní. Někdo pokládá obchodníky s ojetými vozy za vlezlé či nesvě-domité, čímž podkopává pověst mnoha pracovitých obchodníků, jejichž charakter je nenapadnutelný. A existuje také běžná předem vytvořená představa, že každý, kdo se veřejně hlásí ke křesťanství, musí být fundamentalista, nebo že každý, kdo se prohlašuje za agnostika, je duchovně nezralý.
Některé stereotypy snad v sobě mají zrnko pravdy, často však příliš zjednodušují, takže při srovnávání nebo posuzování nepostihnou drobné rozdíly ani podobnosti. V krajní podobě mohou dát základ předem

vytvořeným představám, jež pak slouží k provádění nebo

ospravedlňování potenciálně zhoubných činů.
Jedním z hlavních nosných prvků mé detektivky *U okna je* stereotypní myšlení mladého detektiva. Poručík Petři nadělá na základě svých četných předem vytvořených představ spoustu chyb v myšlení i úsudku, takže málem zatkne nevinného. První ustrnulá předem vytvořená představa ho přivede k tomu, že zúží pátrání na jednu ošetřovatelku prostě proto, že měla s obětí sexuální poměr. Jeho druhá předem vytvořená představa je, že tato žena nemohla zavražděného milovat, protože byl silně tělesně postižený, přestože ve skutečnosti k němu chovala hluboký cit. A protože v pečovatelském domově již dříve během směn této ošetřovatelky zemřelo několik lidí, domnívá se poručík Petři, že jde o masovou vražedkyni, která zabíjí pacienty ve jménu milosrdenství.
Jedna z nejcyničtějších předem vytvořených představ, na niž se poručík Petři upne, ho nakonec snad nejvíc zaslepí. Poručík je přesvědčen, že lidé v pečovatelských domovech, kteří jsou senilní, vůbec nemyslí. Proto přehlíží jemné narážky, odmítá významné stopy a zanedbává důležité aspekty svých zkušeností ve styku s jinými během vyšetřování.
Ve svých stereotypních představách o lidech v pečovatelských domovech jako o skupině je tato postava utvářena podle mne samotného. Když jsem na začátku své odborné dráhy pracoval s pacienty v pečovatelském domově, měl jsem na očích klapky. Domníval jsem se, že pečovatelské domovy jsou pouhým odkladištěm živých mrtvol. Místo toho jsem časem objevil prostředí s rozmanitými hloubkami, plné zajímavých lidí, humoru, lásky a všech ostatních stránek lidského chování. Stejně jako já naučí se i poručík Petři přímou zkušeností nakonec nahlížet pod povrch. Postupně se mu otevřou oči a uvědomí si, že zjednodušující myšlení nás často vede do slepé uličky.
Když výlučně spoléháme na předem vytvořené představy,

nálepky a stereotypy a uvažujeme o lidech zjednodušeně, skutečně kráčíme do slepé uličky. Předpokládat, že já nemám lidské chyby jen proto, že píšu o duchovních věcech, by bylo zjednodušující. Říkat, že ten, kdo se hlásí ke křesťanství, musí být proto automaticky svatější než všichni ostatní, by byla další zjednodušující představa. Zejména v případě náboženství mají mnozí sklon používat nálepky a.předem vytvořené představy, aby tak jejich duchovní postoj působil věrohodněji. Někdo si myslí, že denominace, k níž patří, je nutně jedinou cestou k sblížení s Bohem. To je omyl. Bohu nezáleží na nálepkách, ale na podstatě.
Nálepkování lidí a věcí tedy má vždy skryté nedostatky. Například

plošťuje a omezuje jejich hloubku. Předpoklad, že ten, kdo je tělesně řásný, je také laskavější a bystřejší než ten, kdo je tělesně znetvořený, je podle mého mínění pouze ajen předem vytvořená představa, ne pravda. Přesto další a další studie dokazují, že většina lidí preferuje ty, na něž pohlíží jako na přitažlivé, a velmi často jim připisuje takové kladné vlastnosti. Mnohé předem vytvořené představy, které získáváme nálepkováním, udržují život na rovině povrchnosti. Zapomínáme pochybovat o svých závěrech. Stejně zjednodušující by ovšem bylo říkat, že nálepkování není nikdy odůvodněné. Vědci musejí zařazovat věci do kategorií, aby mohli ověřovat teorie a opakovat výsledky. Učitelé si musejí uvědomovat, že z každého žáka sedmé třídy nebude velký spisovatel. Rodiče musejí rozlišovat mezi osobním vkusem a temperamentem svých jednotlivých dětí, mají-li být dostatečně vnímaví k specifickým potřebám každého z nich. Nálepkování tedy má svůj účel - ale omezený. Kdyžje produktivní, pomáhá nám činit rychlá, někdy i spásná rozhodnutí. Jdete-li v noci po ulici a hrozivě se k vám blíží neznámý člověk s pistolí, bylo by

pošetilé si říkat: „Nejdřív si to promyslím, než se dám na útěk." Potřebujeme nálepky, abychom mohli některé věci uchopit. Jsou chvíle, kdy musíme činit prozatímní rozhodnutí, než získáme o nějaké situaci nebo osobě víc informací či zkušeností. Většinou však nálepkujeme z nesprávných důvodů. Když dáváme nálepky proto, abychom si předem vytvářeli představy a někoho nespravedlivě diskriminovali - nebo omlouvali sami sebe -, vyvozujeme o osobě nebo situaci víc, než kolik nám dovolují informace, které máme. Následkyjsou někdy katastrofální nejen pro druhé, ale i pro nás.

BĚŽNÉ KRIMINÁLNÍ MYŠLENÍ

Jsme-li k sobě poctiví, většinou musíme přiznat, že jsme už někdy měli zločinné myšlenky, což je prostě jeden druh poruchy myšlení. Kritická teorie o kriminálním myšlení byla z větší části vyvozena ze zkoumání lidí, kteří se dostali do vězení, nebo jinak porušili zákon. Mezi zločinci za mřížemi a námi ostatními však často bývá jen tenká dělicí čára. Zkoumání kriminálního myšlení podtrhuje nejběžnější vzorce iracionálního myšlení,

jež vedou k narušeným rozhodnutím. Nejběžnější typy kriminálního myšlení nejsou nějak spletité, ale spíš zjednodušující ajednostranné. Dále tu působí sklon některých lidí vždy v sobě vidět oběť: lidé, kteří takto uvažují, nepřebírají odpovědnost za svá rozhodnutí. Jiným zas chybí časová perspektiva, a tak žijí pro daný okamžik, neinvestují do budoucnosti a neuvažují o následcích vlastního počínání. Jedna stránka kriminálního myšlení je zvláště nápadná proto, že se hojně vyskytuje i v jiných než zločineckých složkách obyvatelstva. Je to majetnický postoj nebo cosi, co lze označit jako pocit nároku na něco. S tímto postojem bytostně souvisí sebevědomí hraničící s vyloženým narcismem. Ti, kdo mají mimořádně vyvinutý pocit, že mají na vše nárok, si dovedou

ospravedlnit znásilňování druhých lidí nebo jejich majetku bez ohledu na jejich práva. Pokud jejich myšlení vyplývá z „komplexu méněcennosti", vidí v sobě bezmocné oběti. Stěžují si a naříkají, že pro své etnické, ekonomické nebo rodinné zázemí neměli v životě šanci. Neberou v úvahu, že sami nevynaložili na zlepšení svého života žádné úsilí. Někteří se rozhodnou krást, manipulovat nebo jinak šidit druhé, protože jsou přesvědčeni, že jim svět něco dluží. Nevidí, že se sami nesnažili hledat alternativní způsoby myšlení a života.
U jiných vzniká pocit, že mají na vše nárok, z „komplexu nadřazenosti". Někdo je přesvědčen, že má vždy na vše přednostní právo, obvykle dík svému etnickému, ekonomickému nebo rodinnému zázemí. Myslí si, že jemu podobní jsou také nadřazení, a proto mají nárok na vše, po čem zatouží, i kdyby to museli vzít někomu jinému. Domnívá se, že má nárok na nejlepší vzdělání nebo zaměstnání, aje pohoršen, když i jiní pro sebe chtějí to nejlepší. Problém není v tom, že někdo chce mít v životě to nejlepší. Toto uvažování však začne být problematické tehdy, když jsou jedni ochotni znásilňovat druhé diskriminací, vykořisťováním a útiskem, upí-rají-li jim stejná práva, příležitosti a přístup k hodnotám.
To vše jsou samozřejmě ukázky zjednodušujícího myšlení. Vyskytuje se u těch, kdo jsou jinak považováni za inteligentní a úspěšné, kdo mají nejlepší školy a řídí velké podniky, stejně jako u nevzdělaných, bezprávných, duševně chorých nebo u zločinců. Společným jmenovatelem je náš lidský sklon nemyslet dobře.

MYSLET PŘÍLIŠ MÁLO - TO JE VÁŠ PROBLÉM

Příkladem problémů, které vznikají z ne dost dobrého myšlení, je jeden pacient, s nímž jsem se před léty setkal v praxi. Jeho převládající motivací a typickou vadou myšlení byl odpor ke změně. Když uvážíme, v jak proměnlivém světě žijeme, myslet, že je možné se neměnit nebo se prostě změnám

vyhnout, je něco mezi iluzí a bludem. Tento muž za mnou jezdil z městečka, odkud to měl ke mně do ordinace asi dvacet minut autem. Čtyři roky za mnou jezdil dvakrát týdně a vynaložil na ty návštěvy své celoživotní úspory. Zdálo by se, že taková investice času a peněz zračí zájem o změnu a růst. Zjistil jsem však, že to tak není.
Na začátku jsem mu dal plánek se zkratkou, kudy ke mně může jezdit, aby ušetřil čas i peníze. Asi po šesti měsících léčby si postěžoval, jak dlou-*10* mu trvá cesta. Řekl jsem: „Tak zkuste tu zkratku, Johne." Odpověděl: „Promiňte, já jsem ten plánek ztratil." Dal jsem mu druhý.
Po dalších šesti měsících si zase stěžoval, jak dlouho mu to trvá. Zeptal jsem se: „A jezdíte tou zkratkou?" Odpověděl: „Ne, je zima a já nechci riskovat na zledovatělých silničkách." Pak jsem se ho zeptal, jestli slánek zase ztratil, a nakonec jsem mu dal třetí. Konečně asi za rok - to už se léčil asi dva roky - začal opět bědovat a já se opět zeptal: Johne, vyzkoušel jste tu zkratku?" Řekl: „Ale jo, jenže jsem žádný čas neušetřil." Nato jsem řekl - není to obvyklé chování psychoanalytika -: Johne, slezte z lehátka. Okamžitě dolů. Uděláme pokus."
Dal jsem mu na vybranou, jestli chce měřit čas, nebo řídit. Rozhodl se měřit. Nasedli jsme do mého auta, projeli trasou, jíž ke mně jezdil, a zpát-ky jsme to vzali zkratkou. Zkratka by mu cestou tam i zpět ušetřila po pěti minutách. Řekl jsem: Johne, musím vás na něco upozornit. Při každé cestě ke mně do ordinace jste vyplýtval deset minut. Celé dva roky si zajíždíte, což se rovná dvěma tisícům minut, neboli třem dnům. Promarnil jste tři dny života. A nejen to," dodal jsem, „najezdil jste celkem dvanáct tisíc mil, jen abyste nemusel jet zkratkou. A jestli je vám to málo, tak jste lhal, abyste si chránil svou neurózu."
Uplynul další rok - tedy tři roky léčení-, když John konečně řekl: „Myslím, víte - asi - řekl bych, že hlavní pohnutka v mém

životě je vyhnout se všem změnám." Proto nechtěl jezdit zkratkou. Bylo by to znamenalo myslet a jednat jinak, než byl zvyklý. Totéž platilo o naší spolupráci. Avšak jeho „myslím" a „asi" jasně ukazovalo, že se stále zdráhá připustit potřebu změny. Neurózy jsou někdy neuvěřitelně silné. Až do konce naší spolu

práce se vystavoval nezdaru, protože se pořád snažil vyhnout rizikům spojeným se změnami. Nebyl to úspěšný případ. Mnozí lidé jsou jako John a snaží se utéci před změnou nutnou k růstu. Nechtějí se postavit tváří v tvář úkolu přeformulovat některé předem vytvořené představy a iluze, které přijali jako pravdu.

Když jsem studoval psychiatrii, schizofrenie byla označována jako porucha myšlení. Od té doby jsem dospěl k názoru, že poruchami myšlení jsou všechny duševní poruchy. Osoby, u nichž se duševní choroba rozvinula do krajnosti, jako je tomu u některých typů schizofrenie, jsou zjevně oběťmi narušeného myšlení a mohou být tak vzdáleni realitě, že nezvládají běžné denní činnosti. Přesto se v životě a v zaměstnání všichni setkáváme s narcisty, lidmi trpícími nutkavými obsesemi a lidmi pasivně závislými. Jejich duševní zdraví bývá křehké, ale daří se jim vypadat „normálně" a život zvládají. Přesto i oni mají narušené myšlení. Narcisté nedovedou myslet na druhé lidi. Lidé s nutkavými obsesemi nedokážou myslet na celek. Pasivně závislí lidé nedovedou myslet samostatně.

U každého psychiatrického případu, s nímž jsem během let pracoval, šlo o nějakou poruchu myšlení. Většina lidí, kteří se léčí, trpí buď neurózou, nebo poruchou osobnosti. Mezi populací, která nikdy nenavštíví psychiatra, se tyto poruchy vyskytují stejně hojně a také jsou výsledkem narušeného myšlení. Kořen mají v iluzích o odpovědnosti a zrcadlí protikladné způsoby uvažování o světě a o životních problémech.

Neurotik žije v iluzi, že je odpovědný za každého a za všechno, a tak na sebe často bere odpovědnosti příliš mnoho. Když se neurotici dostanou do konfliktu se světem, zpravidla automaticky předpokládají, že chyba je v nich. Člověk s poruchou osobnosti žije v iluzi, že by neměl nést odpo-vědnost za sebe ani za nikoho jiného. Proto na sebe stěží vezme dostatečnou odpovědnost. Když se člověk s poruchou osobnosti dostane do konfliktu se světem, automaticky předpokládá, že chyba je ve světě.
Chtěl bych zdůraznit, že nějaké iluze máme všichni. Jsou to, jak říkají psychologové, zdravé iluze, které nám pomáhají v přechodných obdobích života a dávají nám naději. Vezměme iluzi romantické lásky. Bez ní by lidé neuzavírali manželství. Také iluze, že ve výchově dětí je víc zábavy než bolesti, je zdravá. Jinak bychom děti neměli. Myslel jsem, že to s mými dětmi bude snadnější, až vyrostou z plenek, a pak jsem si myslel, že to bude snadnější, až začnou chodit do školy. Potom jsem si myslel, že to bude snadnější, až budou mít řidičský průkaz. Potom, až půjdou na univerzitu. Pak, až se ožení a vdají. Teď mám iluzi, že se svými dětmi budu

lépe vycházet, až jim bude čtyřicet a víc. Takové iluze nám pomáhají vydržet a podněcují k růstu.
Iluze tedy nejsou úplně špatné, pokud se jich nedržíme příliš dlouho poté, co přestanou být užitečné. Problém nastává, když nám iluze vytrvale brání v růstu. Například šestnáctiletá dívka, která se začne obsesivně zabývat tím, jak se stravuje a jak vypadá, může nabýt pocitu, že nikdy není dost štíhlá nebo dost dobrá, aby se vyrovnala ostatním děvčatům ve škole. Pokud tuto iluzi dožene do krajnosti, může skončit u anorexie.Jiná tento neurotický pocit ve dvaceti překoná a získá větší sebedůvěru ajisto-tu. Mladík, který nevyniká ve sportech, může pochopit, že jeho intelektuální schopnosti nedostatek atletické

zdatnosti vyvažují. Naučí-li se oceňovat svůj intelekt, snáze překoná neurotický komplex méněcennosti, který ho přepadá, když se srovnává se školními svalouši. Na lehkou neurózu nebo poruchu osobnosti tedy není nutno hledět jako na doživotní stav. Naproti tomu naše přetrvávající neurózy a poruchy osobnosti nás mohou zmrzačit, pokud se s nimi nebude nic dělat. Porostou a mohou se z nich stát balvany, které nám úplně uzavřou cestu.
Carljung napsal: „Neuróza je vždy náhražkou oprávněné strasti." Náhražka se však může stát bolestnější, než je oprávněná strast, které měla zabránit. Největším problémem se nakonec stává neuróza sama. V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem napsal: „Mnozí - jak jinak - se budou snažit i tento problém a strasti s ním spojené obejít. Vznikají tak další a další vrstvy neurózy. Jiní však naštěstí mají odvahu se neuróze postavit a začnou se učit prožívat strast, která je namístě, obvykle s pomocí psychoterapie. V každém případě však platí, že vyhneme-li se takové strasti, kterou přináší řešení problémů, vyhýbáme se současně i duchovnímu růstu, k němuž nás problémy vybízejí. To je důvod, proč u chronických duševních chorob přestáváme růst, zasekneme se. A pokud se duše neuzdraví, začne usychat."

Myslet příliš mnoho - to je problém toho druhého

Přestože často škodíme sami sobě zjednodušujícím myšlením, jsou chvíle, kdy se druzí mohou snažit uškodit nám, protože se opovažujeme myslet dobře. Pokud myslíme příliš mnoho ajiným se to jaksi nelíbí, je to jejich problém, ne náš. Používáte-li mozek, nutně tím komplikujete život těm, kdo se vás snaží využít, zneužít, ovládat či udržovat v závislosti nebo ve strachu. Jejich skrytou pohnutkou může být snaha nedovolit vám, abyste si uvědomili svou osobní sílu, jež je v přímém vztahu ke schopnosti dobře, nezávisle myslet.

Vynakládá se mnoho prostředků na to, abychom uvěřili všemu, co čteme v novinách a co nám říká vláda. Jestliže nemyslíme samostatně, jsme totiž snadno ovladatelní a manipulovatelní. Učí nás příliš nemyslet, jen aby nás udrželi v závislosti. Mí vlastní rodiče mi denně říkávali: „Scotty, ty moc přemýšlíš." Kolik rodičů a učitelů už říkalo dětem totéž? „Příliš mnoho přemýšlíš." Říci něco takového druhému člověku je strašná věc. Mozek jsme přece dostali právě proto, abychom přemýšleli. Žijeme však v kultuře, která přikládá malou váhu intelektu, schopnosti dobře uvažovat, protože se v ní vidí cosi výjimečného - a možná nebezpečného. V každém, kdo je u moci, ať jsou to rodiče, zaměstnavatel nebo vláda, může fakt, že někdo jiný uvažuje samostatně, vyvolat pocit ohrožení. Nejběžnější odezvou na všechny moje knihy není, že bych řekl něco převratně nového, ale že píšu o věcech, které si spousta lidí myslela už dávno, ale bála se o nich mluvit. Poznání, že nejsou sami - že nejsou blázni -, je pro ně velkou útěchou v kultuře, která odrazuje od myšlení a často i od upřímnosti. Je skutečně třeba odvahy k tomu, aby se člověk lišil, aby si troufal být sám sebou. Rozhodneme-li se myslet samostatně, musíme se připravit na odpor. Riskujeme, že v nás budou vidět výstředníky nebo kverulanty. Mohou nás považovat za lidi na okraji společnosti, za lidi divné a nenormální v nejhorším slova smyslu. Když se však odvažujeme usilovat o růst, musíme se odvážit myslet.

Mnoha lidem trvá celý život, než se vyrovnají s tím, že ve skutečnosti mají svobodu myslet samostatně. Na cestě ke svobodě však překážejí společenské mýty. Jeden z nich nám vnucuje myšlenku, že po ukončení dospívání se již nemůžeme příliš změnit. Ve skutečnosti se můžeme měnit a růst celý život - i docela nenápadnými způsoby. Je to však záležitost volby. Často se stane, že se naše myšlení začne ubírat novými a nezávislými směry, když dojdeme do kritického středního věku. U

některých se samostatné myšlení rozvine, až když umírají. U mnohých se naneštěstí nevyvine vůbec.

OBRE, ŠPATNÉ A NĚCO MEZI

Je pravda, že jste to, co si myslíte. Jste to, nač myslíte nejvíc. Jste i to, nač nemyslíte. Takže to dobré, špatné a všechno mezi tím, nač myslíme nebo nač nemyslíme, v podstatě mnoho vypovídá o tom, kým jsme. Když o všem uvažujeme zjednodušeně, budeme pokaždé čekat jednoduchá řešení, snadné,odpovědi a jasné výsledky i ve složitých situacích. Je třeba se vyrovnat se skutečností, že mnohé situace (jako třeba, jestli se oženit s touhle nebo s támhletou, jakou si zvolit životní dráhu, kdy koupit dům) s sebou nesou riziko. Musíme se naučit žít s „něčím mezi" - s nejistotou.

Při přezkoumávání všech předem vytvořených představ je klíčové umět snášet nejistotu. To jsem zdůraznil v knize *Nevyšlapanou cestou. A* v knize *U okna* se můj detektiv dává unést stereotypním myšlením k ukvapenému úsudku především proto, že se mu nechce přetrpet období nejistoty. Nikdy si však nemůžeme být jisti, že jsme zvážili všechny aspekty situace, a tak ochota hluboce se zamýšlet často vede k nerozhodnosti. Vždy je tu možnost, že bychom něco vynechali, a musíme být ochotni snášet bolest nejistoty. Přes všechnu tuto nejistotu musíme být schopni v určitém okamžiku přikročit k činu, rozhodnout se. Když zvažujeme své myšlenky a pocity, záleží především na tom, zda jsme ochotni se porvat s vědomím, že nevíme všechno. Znamená to nejen zkoumat se, ale také prožívat pochybnosti. Věřím, že pochybnost je často počátkem moudrosti.

Ve své psychoterapeutické praxi jsem shledal, že mnoho lidí houževnatě lpí na jistotách svých dětských přesvědčení, jako by nemohli jednat dospěle bez tohoto zabezpečení. Teprve když narazí na zející prázdno, vynoří se pochybnosti a

nejistota, a v krizi se stávají záchranou.
Po jednom nebo dvou rocích léčby často propadnou mnohem hlubší depresi, než v jaké ke mně přišli. Nazval jsem ten jev terapeutická deprese. V tu chvíli si pacienti uvědomí, že jejich starý způsob myšlení už nefunguje. Nahlédli, že některé jejich způsoby uvažování jsou hloupé nebo nepřizpůsobivé. Nové způsoby myšlení se však jeví strašlivě riskantní a bytostně obtížné. Nemohou zpátky a nemohou vpřed, a v tomto „mezista-vu" propadají depresi. V takových chvílích si kladou otázku: „Proč vůbec někam chodit? Proč se namáhat? Proč riskovat změnu názorů? Proč to nevzdat a nezabít se? Proč se trápit? K čemu to všechno?"
Na tyto otázky neexistuje snadná odpověď. Odpovědi se nenajdou žádné lékařské ani psychiatrické příručce, protože jsou to otázky svou

podstatou existenciální a duchovní. Jsou to otázky o smyslu života. A přestože bývalo těžké se s tím potýkat, nazval jsem to období deprese terapeutickým právě proto, že takový duchovní zápas nakonec pacienty dlouhodobé vedl k růstu.
V úvodu ke knize *Nevyšlapanou cestou* jsem psal, že příliš nerozlišuji mezi myslí a duchem, a proto nerozlišuji mezi duchovním a mentálním růstem. Myšlení - intelekt - nelze oddělit od duševního a duchovního růstu. Když jsem studoval, bylo v módě odsuzovat intelektuální pochopení. *Jediné, co* se považovalo za důležité, bylo emocionální pochopení, jako by intelektuální poznání nemělo cenu. Bylo to zjednodušující uvažování. Souhlasím sice, že nakonec je nutné i emocionální pochopení, ale většinou nemůžete emocionálním stránkám případu vůbec porozumět, dokud nedospějete k intelektuálnímu pochopení.
Vezměme oidipovský komplex. Dospělý s nevyřešeným oidipovským komplexem se nemůže uzdravit, pokud nejprve

intelektem nepochopí, co to oidipovský komplex je - jestliže se vůbec může uzdravit.
Máme-li se stát zdravými dospělými, musíme nejdříve vyřešit své oidi-povské dilema a vzdát se sexuálních citů ke svým rodičům. Pokud je dítě chlapec, vidívotci soupeře o matčinu pozornost. Jestliže je to děvče, touha po otci jako předmětu sexu nebo lásky znamená soupeření s matkou. Poprvé v životě prožívají děti napětí ze ztráty. Jsou nuceny se vzdát něčeho, co je pro ně důležité, co však nemohou mít. Podle mých zkušeností lidé, kteří si řádně nevyřeší oidipovský komplex, mívají napříště veliké, někdy zdrcující potíže s tím, aby se vůbec někdy něčeho zřekli, protože neučinili ten první akt zřeknutí seje tedy nezbytné, aby se vyrovnali s tím, že nemohou vlastnit svého rodiče tak, jak si to vysnili.
Jedním takovým případem byla žena, která se přestěhovala z Floridy do Connecticutu, aby se u mne mohla léčit. Nadchla se totiž pro knihu *Nevyšlapanou cestou* a měla na stěhování peníze. Když se ohlížím zpět, měl jsem ji od toho kroku odradit, protože terapeuti se najdou všude. Byla to jedna z chyb, které jsem v tom případu udělal, a její uzdravení zůstalo neúplné. Léčba byla opravdu obtížná a ke skutečnému kořeni jsme se dostali nejblíž v den, kdy se sama prvně slyšela pronést skryté pohnutky, které ji ke mně přivedly jako pacientku. Když toho dne odešla, zůstala sedět v autě, vzlykala a třásla se nad volantem. „Až překonám svůj oidipovský komplex," vyjelo z ní, „třeba se se mnou doktor Peck ožení." Stal jsem se v jejím životě otcovskou postavou, náhražkou otce, kterého nemohla mít. Později mi řekla: „Snad máte pravdu. Možná, že opravdu mám oidipovský komplex." Ani tak daleko bychom se však byli

nedostali, kdybych jí nejprve intelektuálně nevyložil, co oidipovský komplex je.

Jiným případem byl muž, který se rovněž neúspěšně léčil z problému, ak se dokázat něčeho zříci. Když ke mně přišel, měl potíž: měl tři přítelkyně a se všemi spal. Aby se to ještě víc zkomplikovalo, začínala ho přitahovat čtvrtá. „Pane doktore," řekl mi, „neumíte si představit moje utrpení, a jakáje to hrůza. Víte, co to je, snažit se absolvovat tři štědrovečerní večeře?" „Rád věřím, že vám to trochu komplikuje život," opáčil jsem. Tou dobou jsem už neléčil, přijímal jsem jen na konzultace. Protože jsem se v tom muži napoprvé nemohl vyznat, pozval jsem ho ale na druhou návštěvu. Mezi setkáními jsem si začal klást otázku, zda důvodem, proč se nedokáže vzdát žádné ze svých přítelkyň, proč si nedovede vybrat jednu, není to, že si nevyřešil oidipovský komplex. Když přišel podruhé, zeptal sem se ho na matku.
Popsal ji jako oslnivou krasavici a byl by o ní mluvil donekonečna. Pracoval jako psychologický poradce u jedné společnosti a pořádal programy související s psychologií. Přestože měl takové psychologické zázemí, emocionálně si vůbec neuvědomoval vlastní dilema. Když jsem se ho zeptal: „Mimochodem, Harry, víte, co je oidipovský komplex?" odpověděl: „Má to něco společného s lidmi, ne?"Ten člověk měl aspoň intelektuálně vědět, co ten komplex je. Zřejmě příliš neposlouchal, když se o něm během jeho studia mluvilo. Důvod byl nasnadě: dotýkalo se to jeho vlastní neurózy. Ted', kdyžjsem zjistil diagnózu, předal jsem ho jinému psycholo-"ovi, ale později jsem slyšel, že se léčení nezdařilo. Nebyl ochoten se změnit. Je těžké dělat pokroky, když se nedovedete ničeho zříci.
Podobným problémem je léčba masochistů. Kořenem jejich neurózy je touha trpět. A mají-li se uzdravit, musejí se naučit, jak být šťastní. Jejich základní hnací silou však je nebýt šťastní. To je situace, jež vede k nezdaru léčby u všech, kteří na něčem pevně lpí a nejsou ochotni nebo schopni se toho v dané

chvíli vzdát, přestože jsou kvůli tomu nešťastní. Je to, jako byv sobě měli zabudovanou motivaci k nezdaru. Vzdát se něčeho představuje změnu. Takoví lidé, stejně jako muž, který se nechtěl vzdát promis-kuity, nechtějí udělat změny, které by je uzdravily. Takovou cenu mnozí platí za poruchu myšlení.

MYŠLENÍ A NASLOUCHÁNÍ

Diky tomu, jak téměř návykově spoléháme na předem vytvořené představy - a na iluze, které s nimi často spolužijí mnohdy s druhými chybně komunikujeme, a vzniká veliký zmatek. Příklademje rasová polarizace v souvislosti s rozsudkem nad O. J. Simpsonem. To, že se ani bílí, ani černí nezamýšlíme nad vlastními představami o rase, způsobuje, že vlastně neslyšíme, co se nám sděluje. Nemáme ponětí o základu dobré komunikace. Mělo by být samozřejmostí, že člověk nemůže skutečně komunikovat, když dobře nenaslouchá, a že nedokáže dobře naslouchat, pokud dobře nemyslí.

Jeden průmyslový psycholog mě jednou upozornil, že množství času, které věnujeme tomu, abychom své děti naučili ve škole některým předmětům, je v obráceném poměru k tomu, jak jim budou užitečné, až vyrostou. Nemyslím, že by bylo dobré řídit se při výuce výlučně tím, co bude užitečné po škole, ale přesto se domnívám, že by bylo dobré poskytnout našim dětem víc poučení o tom, jak dobře myslet a dobře naslouchat.

Ve většině veřejných i soukromých škol se tyto klíčové aspekty komunikace prakticky vůbec soustavně nevyučují. Úspěšný manažer stráví nejméně tři čtvrtiny svého času myšlením a nasloucháním. Mluvením tráví jen zlomek času a ještě menší zlomek psaním. Přesto je míra soustavné výuky a rozvíjení těchto základních dovedností v přímém protikladu k tomu, co úspěšný manažer potřebuje. Tyto dovednosti jsou ve skutečnosti nezbytné v každé sféře našeho života.

Mnoho lidí se domnívá, že naslouchání je pasivní interakce.

Právě naopak. Dobré naslouchání je aktivním cvičením pozornosti, aje to tedy značná námaha. Většina lidí dobře nenaslouchá právě proto, že si to neuvědomuje, nebo není ochotna tu námahu vynaložit. Když vydáváme sílu ve snaze dobře naslouchat a komunikovat, děláme krok navíc nebo ujdeme navíc celou míli. Děláme to navzdory netečné lenosti nebo překážce strachu. Namáhaje to vždycky.
Dobré naslouchání také vyžaduje úplně se soustředit na druhého aje projevem lásky v nejširším smyslu slova. Podstatnou složkou dobrého naslouchání je umět si odmyslet sebe sama, vzdát se pro tu chvíli vlastních předsudků, asociací a tužeb, abyste se mohli co nejvíc vžít do světa někoho jiného, dostat se do jeho kůže. Toto sjednocení mluvčího a posluchače je vlastně rozšířením nás samotných, a pokaždé tak získáme nové poznatky. Dále, protože dobré naslouchání znamená odmyslit si

ebe, znamená také pro tu chvíli naprosto přijmout svůj protějšek. Když luvčí toto přijetí vycítí, bude se cítit méně a méně zranitelný a bude mít tále větší chuť otevřít posluchači vnitřní zákoutí své mysli. Tak si mluvčí posluchač rozumějí stále lépe. Probíhá opravdová komunikace a začal polečný tanec lásky. K tomu, aby si člověk odmyslel sebe a zcela upnul ozornost na druhého, je třeba tak velké energie, že to může dokázat je-ině láska, kterou definuji jako vůli vydávat se pro oboustranný růst.
Většinu času tuto energii postrádáme. Přestože se snad domníváme, e ve svých pracovních stycích i společenských vztazích naslouchámeobře, obvykle naslouchámevýběrově. Často máme v mysli své vlastní předem připravené myšlenky a při naslouchání přemítáme, jak dosáh-noutjistých žádoucích výsledků, jak hovor co nejrychleji odbýt, nebojak jej obrátit pro nás přijatelnějším směrem. Mnozí mnohem raději mluví-

me, než naslouchame, nebo prostě odmítáme naslouchat tomu, co nechceme slyšet.
Je sice pravda, že schopnost dobře naslouchat se dá postupně zlepšit cvikem, ale nikdy se nestane bezpracnou záležitostí. Až ke konci své terapeutické dráhy jsem se osmělil někdy požádat své pacienty, aby mi něco zopakovali, protože se mi zatoulaly myšlenky. Když jsem to udělal prvně, v duchu jsem se ptal, jestli si nebudou myslet, že jsem je vůbec neposlouchal, a nebudou mi to zazlívat. Zjistil jsem však, že jakoby intuitivně chápou, že podstatnou složkou dobrého naslouchání je právě to, že postřehnu chvilku, kdyjsem doopravdy nenaslouchal. Mé přiznání chvilkové nepozornosti je tedy vlastně ujistilo, že jsem jim většinu času naslouchal dobře.
Zjistil jsem, že samo vědomí, že nám někdo opravdu naslouchá, má ozoruhodný léčebný účinek. Asi u čtvrtiny mých pacientů, dospělých dětí, došlo během prvních měsíců psychoterapie ke značnému, ba nápadnému zlepšení, ještě než byly odhaleny jakékoli kořeny problémů nebo než byly nějak objasněny. Tento jev má několik důvodů, avšak podle mého hlavní byl pacientův pocit, že ho někdo opravdu poslouchá, často soprvé po mnoha letech - u některých možná poprvé v životě.

Mezi narušeným a jasným myšlením je příkrý rozdíl. Přesto existuje v psychiatrii pravidlo, že neexistuje nic takového jako špatná myšlenka nebo pocit. Vjistých směrech je to užitečné pravidlo. Vjiných je však zjednodušující.
Etické soudy můžeme vynášet jen nad činy. Když někdo uvažuje o tom, že vás udeří, a pak vás praští přes hlavu svítilnou, je to špatné. Když o tom bude pouze uvažovat, je to jiné. To je rozdíl mezi soukromým uvažováním a „veřejným" činem. Ten znamená zveřejnění našich myšlenek tím, že podle

nich jednáme. Je prakticky nemožné vynášet soudy o něčích myšlenkách, pokud se nepřevedou v chování.
Tak dospíváme k paradoxu ohledně svobody a myšlení. Na jedné straně si můžeme svobodně myslet cokoli. Máme-li se uzdravit, musíme mít svobodu být sami sebou. To však neznamená, že máme svobodu stái se svým kriminálním já a vnucovat své myšlenky druhým nebo bez následků páchat destruktivní činy. Se svobodou myslet si a cítit cokoli jde tedy ruku v ruce odpovědnost ukázňovat své myšlenky a city. Někteří, jako kdysi já, si musejí dát svolení, abyse naučili plakat.Jiní, kteříjsou snadnozra-něni, se třeba musí naučit plakat méně. Musíme mít svobodu myslet a cítit, to však neznamená, že bychom měli každou myšlenku pronášet nahlas nebo mít stále srdce na dlani.
Velký bojovník za mír, ochranu přírody a občanská práva Pete Seeger zpívával německou protifašistickou píseň „Die Gedanken sind frei", což doslovně znamená: „Myšlenky jsou svobodné". Máme-li myslet a cítit, musíme se cítit svobodní. Jako vše, i toto potřebuje upřesnit. Svoboda bez kázně nás může přivést do nesnází. Skutečně, svoboda myslet si cokoli nabízí složité dilema. Existují pravidla dobrého myšlení, jež svobodu omezují, a ne každé myšlení je dobré myšlení. Spatné myšlení často vede k špatnému chování. Navíc, jak jsme viděli na příkladech zjednodušujícího myšlení naší společnosti, je třeba být velmi opatrný, protože existuje dostatek důkazů, že špatné a extremistické myšlení se mnohdy vykládá jako dobré jen proto, že se běžně přijímá jako normální.
Vzpomněl jsem si na text písně Cata Stevense „Can't Keep It In", který končí slovy: „Říkej, co si myslíš, mysli vážně to, co si myslíš, mysli si cokoli". Mám tu písničku rád, ale když říká „Mysli si cokoli", trochu mě z toho mrazí. Nechávat lidem svobodu myslet si cokoli je trochu o strach. Jsem však přesvědčen, že jim tu svobodu musíme dát. Zároveň si musíme

uvě-

omic, že to neznamená, že všichni budou m/slet dobře. Když uznáváme naši svobodu myšlení, musíme mít stále na paměti, že se můžeme roz-odnout dobře i špatně. A když existuje svoboda myšlení, musíme se také aučit tolerovat svobodu nebýt si jist. Jsem přívržencem návrhu jednoho svého přítele, který by to chtěl vyjádřit symbolicky. Domnívá se, že bychom měli na západním pobřeží postavit sochu Odpovědnosti, aby vyvážila sochu Svobody, která stojí na východním pobřeží. Ano, svobodu nemůžeme oddělit od odpovědnosti.
dyž máme svobodu samostatně myslet, musíme cítit konečnou odpovědnost za to, jak a co si myslíme, a zda svou schopnost myslet používá me tak, abychom měli ze života co nejvíc.
AS A EFEKTIVNOST
Spřesvědčením mnohých, že myslet umějí od přírody, jde ruku v ruce domněnka, že myšlení nevyžaduje mnoho námahy ani času. Máme ice štěstí, že žijeme ve společnosti, která nám v každodenním životě možňuje využívat čas efektivně - můžeme například po cestě domů vy-ednout věci z čistírny a ještě se navečeřet -, ale zvykli jsme si očekávat, e výsledky se dostavují stejně svižně jako obsluha v rychlém občerstvení, ělá se všechno proto, abychom efektivně využívali čas, málokdy si však děláme čas na to, abychom efektivně mysleli. Když stojíme před problé-y skutečného života, představujeme si, že se dají vyřešit stejně snadno rychle jako v půlhodinovém televizním diskusním pořadu. V důsledku toho mnozí lidé nemají zájem o rozjímání. Námaha spoje-á s promýšlením se často odsouvá na druhou kolej, a oni se nakonec očí v kruhu, místo aby efektivně řešili rozmanité životní problémy. Jistě byje nenapadlo vydat se na dlouhou cestu automobilem bez mapy a bez rozmyšlení trasy. Ale ve své duševně-společensko-duchovní pouti životem e málokdy zamyslí nad tím, proč se

ubírají tam, kam se ubírají, kam lastně chtějí dojít, nebo jak si tu cestu nejlépe naplánovat a usnadnit.
Při tomto zjednodušujícím přístupu často přehlížíme různé stránky vého života, které se zoufale dožadují pozornosti, dokud nevyvolají narostou krizi. Jindy odmítáme nové myšlenky, které by mohly popohnat áš růst, protože nezapadají do rámce našich předem vytvořených představ. Nesmírné množství svého času trávíme pouhým reagováním. Jako bychom byli roboti, naprogramovaní tak, aby pohotově reagovali nato, co si žádá nejméně času a pozornosti, a přehlíželi všechno, co vyžaduje víc času a energie na přemýšlení. Bezmyšlenkovitě kloužeme po povrchu. Musíme však podotknout, že myslet dobře zabírá hodně času. Nemůžeme očekávat okamžité výsledky. Musíme zvolnit tempo a udělat si čas na zamyšlení, rozjímání, i na modlitbu. To je jediná cesta k smysluplnějšímu a efektivnějšímu bytí.
Již jsem řekl, že jsem od přírody rozjímavý. To znamená, že vyhradit si čas na přemýšlení - a na modlitbu - je pro mě stejně přirozené jako čistit si zuby. Běžně si na to vyhrazuji skoro dvě a půl hodiny denně ve třech třičtvrtěhodinových úsecích. Jen desetinu té doby trávím v rozhovoru s Bohem (čemuž by většina lidí řekla modlitba) a další desetinu naslouchání Bohu (což je definice rozjímání). Po zbytek toho času prostě přemýšlím, třídím si věci podle důležitosti a zvažuji možnosti, než udělám nějaké rozhodnutí. Říkám tomu čas na modlitby, protože kdybych tomu říkal prostě čas na přemýšlení, lidem by nepřipadal tak „posvátný" a klidně by mě vyrušovali. Nejsem však nepoctivý. Myšlení je v mnoha směrem příbuzné modlitbě.
Má oblíbená definice modlitby - ve které vůbec není zmínka o Bohu -pochází od Matthewa Foxe. Ten popsal modlitbu jako „radikální reakci na záhady života". Modlitba má tedy všechno společné s myšlením. Než můžeme radikálně zareagovat,

musíme se nejprve radikálně zamyslet. Myslet dobře je radikální činnost.
Je důležité si objasnit, co myslím slovem „radikální". Pochází z latinského *radix,* „kořen". Být radikální tedy znamená jít ke kořeni věcí, pronikat do jejich podstaty a nerozptylovat se podružnostmi. Nejbližší synonymum „radikálního" je „fundamentální", což znamená základní nebo podstatný. Fundamentální věci jsou ty, na nichž opravdu záleží. Je kuriózní, že podstatné jméno „radikál" se používá pro levicové anarchisty a atentátníky, kdežto podstatné jméno „fundamentalista" se používá pro pravicové extrémisty. V tom, jak tato slova používám, nemíním naznačovat žádné takovéhle souvislosti. Naopak každý, kdo *hluboce* přemýšlí o fundamentálních věcech, může'být definován jako radikál. A jednání, které z takového myšlení vyplyne, bude také radikální v tom smyslu, že se obrací k nejzávažnějším problémům života a pokouší se je řešit. Totéž platí o modlitbě. Modlitba je k ničemu, není-li přetvořena v smysluplný čin.
Radikální mysliteléjsou také nezávislí myslitelé. Vědívšak, že se nemohou prostě spoléhat na sebe samé. Myslet nezávisle neznamená jít do krajnosti, která by vylučovala informace a poučení od jiných. Proto je sice správné myslet samostatně, ale neznamená to, že se máme chovat jako trucovité děti, zavrhovat veškerou konvenční moudrost a odmítat všechny společenské normy. To by bylo zbytečné plýtvání energií a neefektivní maření času. Můžeme se naopak mnohému přiučit u dobrých vůdců a učitelů - formálně i neformálně. Právě ti, kdo dobře myslí, jsou pro nás nejlepšími příklady plného a efektivního života.
Domnívám se, že jedno z mých já (a mám jich mnoho) je odborníkem na efektivnost. Jako psychiatr i jako spisovatel jsem vždycky pracoval na tom, abych lidem pomáhal vést efektivnější život - ne aby byli nutně stále šťastní či v pohodě,

ale spíš aby se z každé situace, v níž se octnou, co nejvíc poučili a vytěžili ze života co nejvíc.
Když jsem ještě přednášel, lidé se mě často ptali, jak všechno stihnu -přednášet, psát, být otcem a manželem, angažovat se v oblasti komunity a tolik číst. Odpovídal jsem, že jsem se naučil žít efektivněji tím, že denně dvě hodiny nic nedělám - totiž vyhrazuji si čas na přemýšlení, modlitbu a zvažování, co je jak důležité.
Jednáte-li efektivně, zvládnete víc věcí za kratší dobu. Když efektivně myslíte, naučíte se dávat přednost tomu, co je důležité, a budete se vypořádávat s životními nesnázemi rovnou, místo abyste se tvářili, že na nich nezáleží. Efektivnost s sebou nutně nese kázeň. Být ukázněný znamená umět odkládat uspokojení potřeb a být ochoten uvažovat o alternativách. Zjednodušující myšlení naproti tomu vede k neukázněným, instinktivním reakcím místo zvažování možností, které by vedly k moudrým a produktivním řešením.
Jednat efektivně neznamená fanaticky si organizovat život. Bylo by směšné snažit se naplánovat každý okamžik svého dne. Efektivnost neznamená jen plánování, ale také přípravu. Když přijde nečekaná situace, což se nevyhnutelně stává, budeme moci zareagovat na to, co je v tu chví-i nejdůležitější, protože už máme hotové domácí úkoly. Efektivnost znamená všímat si těch věcí, které se musejí řešit, dříve, než se z nich stanou tak zdrcující problémy, že způsobí větší škody, než je třeba.
Zjednodušování je neefektivní a lenošské řešení. Když si člověk zvolí nenáležité zkratky v myšlení, aby se vyhnul náležitému úsilí a soužení, jež doprovázejí ukázněné řešení problémů, neudělá žádné pokroky. Zjednodušování je nejen prostředkem k udržování iluze, že existují snadné odpovědi, ale také jistou cestou k ustrnutí. Proto rozlišuji mezi zjednodušováním, které vede k naivním odpovědím, a efektivní

jednoduchostí, s níž

si člověk stanoví pořadí důležitosti, než učiní rozhodnutí. Máme-li myslet a jednat celistvě, je nezbytné to rozlišovat.

PARADOX A CELISTVÉ MYŠLENÍ

Jsem přesvědčen, že ti, kdo se drží myšlenky, že existují snadné odpovědi - že všechno má jen jeden důvod -, ve skutečnosti podporují zjednodušování a intelektuální bigotnost. Při svých rozsáhlých cestách jsem shledal, že taková bigotnost je všude, kam přijdu, spíš pravidlem než výjimkou. Předpokládáme-li, že všechno má jen jeden důvod, hledáme samozřejmě právě ten a odmítáme všechnyjiné možnosti, které by s ním mohly být v rozporu, místo abychom hledali právě *je.* Žasnu, kolik vzdělaných lidí nabízí nebo hledá naivní vysvětlení složitých jevů, od pouličních bouří, homosexuality a potratů po chudobu, nemoce, zlo a válku. Domnívám se, že by pro nás často bylo zdravější žít bez zdůvodnění mnoha věcí, než s důvody, které jsou zjednodušené.

V *Hledání kamenů\sem* psal o rozhovoru s bohatým bělošským burzovním makléřem. Když jsme mluvili o pouličních bouřích v Los Angeles, jež začaly po výroku poroty, že policisté, kteří zbili Rodneyho Kinga, se nedopustili zločinu, makléř - vysoce vzdělaný, inteligentní a úspěšný muž -mi s přesvědčením řekl, že důvodem bouří je „krize rodiny". Vyvodil to z postřehu, že téměř všichni demonstranti byli mladí černošští muži. „Kdyby byli ženatí a museli živit rodinu, neměli by čas na demonstrace," vysvětlil mi.

Vybuchl jsem. Sdělil jsem mu, že po dvě stě let otrokářství jsme většině černochů *nedovolovali,* aby se ženili a měli legální rodinu. Dělali jsme z jejich touhy po rodině něco nezákonného. Uvedl jsem několik kulturních a historických důvodů, proč jsou černošské ženy v průměru lépe vzdělané a lépe se uplatní vzaměstnání než černošští muži. Připomněl jsem mu, že

hospodářský pokles byl tou dobou v Kalifornii horší než ve všech ostatních státech. Promluvil jsem o krizi *vlády ve* Spojených státech. Pohovořil jsem o útlaku způsobeném předsudky a o psychologii zoufalství. „Krize rodiny byla možná jedním z důvodů bouří," skončil jsem, „ale jen jedním z mnoha, z celého komplexu důvodů."
Snažil jsem se ho poučit o „předeterminovanosti", myšlence, že každá

závažná věc má větší množství příčin. Předeterminovanost rozhodně nic nezjednodušuje, ale vyžaduje mnohostranný, ucelený pohled. Je nutná k pochopení mnoha sporných otázek. Myslet dobře znamená vnímat mnohorozměrné. To je podstata celistvého myšlení. Myslet a jednat celistvě znamená sloučit přečetné důvody a rozměry našeho neuvěřitelně složitého světa.
My psychiatři máme slovo pro opak slučování: „škatulkování". Škatulkovat znamená vzít věci, které k sobě mají vztah, a nastrkat je do oddělených vzduchotěsných přihrádek ve své mysli, kde na sebe nemusejí narážet a působit nám bolest, tření nebo napětí. V knihách *V jiném rytmu a Hledání kamenů* jsem uvedl příklad člověka, kterýjde v neděli do kostela ve zbožné víře, že miluje Boha a Boží stvoření, a v pondělí ho nijak nezne-pokojí, že jeho podnik vypouští do místního potoka jedovaté odpady. Je to samozřejmě tím, že své náboženství uložil do jedné škatulky a zaměstnání do druhé. Takovému člověku říkáme nedělní křesťan. Je to velmi pohodlné, ale s celistvostí to nemá nic společného.
Myslet a jednat celistvě znamená, že musíme plně prožívat napětí soupeřících myšlenek a nároků. Znamená to, že si musíme klást rozhodující otázku: nevynechali jsme něco? Znamená to, že musíme hledět za své obvykle zjednodušující iluze a předem vytvořené představy a snažit se objevit, co

schází.
Hned na začátku mého psychiatrického školení mě učili, že to, co pacient *neříká,* je důležitější než to, co říká. Je to výborné vodítko, jak proniknout ke kořeni toho, co schází. Například zdraví pacienti mluví během několika psychoterapeutických rozhovorů celistvě o své přítomnosti, minulosti i budoucnosti. Kdyby pacient mluvil pouze o přítomnosti a budoucnosti a nikdy se nezmínil o minulosti, můžete si být jisti, že v dětství existuje přinejmenším jedna nestrávená, nevyřešená závažná otázka, kterou je třeba vytáhnout na světlo, aby došlo k úplnému uzdravení. Mluví-li pacient jen o svém dětství a o své budoucnosti, terapeut ví, že má nějakou velkou nesnáz s tím, co je právě teď - často v souvislosti s intimními vztahy a riskováním. A kdyby se pacient nikdy nezmínil o své budoucnosti, právem by mohlo vzniknout podezření, *že* mu dělají problémy fantazie a naděje.
Chcete-li myslet celistvě a jste ochotni snášet s tím spojenou bolest, nevyhnutelně narazíte na paradox. Řecké slovo *para* znamená „po boku, vedle, za, dále". *Doxa* znamená mínění. Paradoxje tedy „výrok odporující běžnému mínění nebo výrok, jenž se zdá protismyslný, neuvěřitelný či nesmyslný, ale ve skutečnosti je možná pravdivý". Jestliže je nějaká myšlen

ka paradoxní, už samo o sobě to naznačuje, že je v ní zrnko pravdy. Naopak, jestliže nějaká myšlenka vůbec není paradoxní, můžete mít podezření, že nevstřebala některý aspekt celku.
Příkladem může být etika tvrdého individualismu. Mnozí propadají této iluzi, protože nemyslí nebo nechtějí myslet celistvě. Skutečnost je totiž taková, že neexistujeme ani sami ani pro sebe. Jestliže uvažuji aspoň trochu celistvě, musím okamžitě poznat, že mě nedrží při životě jen země, déšť a slunce, ale i zemědělci, nakladatelé a knihkupci, stejně jako mé

děti, manželka, přátelé a učitelé - ano, celé předivo rodiny, společnosti a stvoření. Nejsem jen a pouze jednotlivec. Žiji ve vzájemné závislosti a většinu času ani nemám právo jednat „tvrdě".
Pokud v obraze nechybí žádné kousky skutečnosti, pokud jsou včleněny všechny rozměry, pravděpodobně před vámi vyvstane paradox. Když půjdete ke kořeni věcí, prakticky veškerá pravda je paradoxní. Pravda je například, že jsem a nejsem jednotlivec. Hledání pravdy tedy znamená usouvztažnit věci, které se zdají oddělené a vypadají jako protiklady, zatímco ve skutečnosti jsou v některých ohledech propojené a spřízněné. Sama skutečnost je paradoxní v tom, že mnohé věci v životě se zdají na-povrch prosté, ale často jsou složité - ač ne vždy komplikované. Je v tom rozdíl, stejně jasný jako rozdíl mezi zjednodušováním a jednoduchostí. Celistvost se ve skutečnosti vyznačuje velkou jednoduchostí.
Nevytápanou cestou je kniha plná paradoxů. Napsal jsem, že život je těžký, protože přiznávat si a řešit problémy bolí. Říkám-li však, že životje těžký, nemyslím tím, že nikdy není snadný ani příjemný. Říci, že je život těžký, a neupřesnit to by znamenalo hlásit se k myšlence, že „životje těžký a nakonec umřeme". To je myšlenka zjednodušující a nihilistická. Přehlíží všechnu krásu, dobrotu, příležitosti k duchovnímu růstu, vnitřní pokoj a jiné podivuhodné stránky života. Ano, jednou z tajemných a paradoxních skutečností je to, že vedle bolesti, kterou život přináší, můžeme prožívat nezměrnou radost, jakmile tu bolest překonáme.
Porozumět paradoxu znamená v podstatě dokázat pojmout do mysli dva protikladné pojmy a nezešílet z toho. Slovo „zešílet" nepoužívám žertem. Lidé skutečně mohou zešílet, když je zpochybněno něco, co brali jako jistou pravdu - ajedinou pravdu. Umět si v hlavě pohrávat s protikladnými myšlenkami a přitom automaticky nepopírat a nezavrhovat skutečnost jedné

ani druhé je rozhodně druh mentální akrobacie. Avšak i když cítíme velmi silné nutkání popřít něco, co je pro nás těžko stravitelné - například fakt, že v našem světě koexistuje zlo i dobro -, schopnost rozumět paradoxu je nutná pro odhalování iluzí, polopravd a vyložených lží.

Skoro všichni máme schopnost myslet paradoxně. To, v jaké míře tuto schopnost zanedbáváme nebo využíváme, se velmi různí. Nerozhoduje o tom ani tak naše IQ, jako spíš hloubka úsilí vynakládaného na přemýš-
ení. Chceme-li se naučit bystře paradoxně uvažovat, musíme se v tom stále cvičit. Čím víc využíváme své předpoklady k paradoxnímu uvažování, tím víc se tato schopnost rozvine.
Je nesporné, že je ve společnosti zapotřebí jistých změn, aby to lidi ved-
o k přemýšlení. Zároveň však je za své myšlení a za to, jak na tuto výzvu zareaguje, odpovědný každý jednotlivec. Kdyby se nám časem podařilo naučit lidi dobře myslet, mohli bychom vyléčit většinu individuálních neduhů a většinu neduhů společnosti. Užitek, který nám nakonec přinese dobré myšlení, stojí za to - je mnohem lepší než jeho alternativa. Je v tom velká naděje. Kdysi jsem slyšel výrok: „Když se mysl jednou doopravdy roztáhne, už se nikdy nevrátí do původních rozměrů."

- 48 -

Kapitola druhá

UVĚDOMĚNÍ

Dobře myslet znamená víc si toho uvědomovat, a to je zase předpokladem dobrého řešení problémů. Co však je uvědomění? A proč je tak důležité?
Uvědomění patří mezi ty četné věci - jako je láska, modlitba, krása a komunita -, které jsou příliš velké, složité a tajemné na to, aby snesly jedinou vyhovující definici. V *Nevyšlapanou*

cestou jsem oddíl o lásce ukončil kapitolkou nazvanou „Mystérium lásky". Potom, co jsem napsal sto stránek, jako kdybych o lásce věděl první poslední, jsem tam ohledně lásky vznesl mnoho otázek, které jsem vůbec nedokázal vysvětlit. V *Hledání kamenů* jsem psal, že i umění je těžké definovat. Jeden z příznačných rysů umění je jeho nezdůvodnitelnost. Jiné lidské výtvory mají zřejmé zdůvodnění. Jsou potřebné, užitečné a mají jasnou funkci. Málokdo by hloubal o účelu vidličky nebo lžíce, nože nebo sekery, domu nebo kancelářské budovy. Jakmile však něco vyryjete do rukojeti té vidličky nebo na čepel toho nože či do římsy té budovy, začali jste je zdobit a vstoupili do oné ne zcela zdůvodnitelné - či snadno definovatelné - říše umění. Ať už si líčíme obličej, malujeme na plátno, tesáme do kamenů, píšeme básně nebo skládáme hudbu, děláme něco velmi - a jedinečně - lidského. Pěstovat umění tedy znamená uvědomovat si: ne pouze svou osobu, jak dokládá sebekrášlení, ale také věci - a krásu -mimo nás. * Není divu, že neexistuje žádná jediná vyhovující definice uvědomění. Většinou dokážeme definovat jen věci, které jsou menší než my. Věřím, že všechny věci příliš veliké najedinou, zjednodušující definici, a uvědomění patří mezi ně, mají nakonec co do činění s Bohem. Proto mají například muslimové zákaz vytvářet jakýkoli obraz Boha: nemohl by Boha vystihnout ani definovat, avšak představoval by jen nepatrný zlomek z celku, a tak by byl vjistém smyslu znesvěcením.

MYSTÉRIUM UVĚDOMĚNÍ

Descartes proslul především svým výrokem „Cogito, ergo sum" -„myslím, tedyjsem". Vsunul bych tam slůvko „uvědomuji si" a řekl: „Uvědomuji si [nebo jsem si vědom], že myslím, a proto jsem."

Znamená to, že neuvědomělé věci neexistují? Jistě ne. I

kdybychom předpokládali, že stromy za oknem si nic neuvědomují, jejich přítomnost mě velmi blaží a uvědomuji si, že existují jako ode mne oddělená jsoucna. Zřetelně projevují známky života - aniž by je k tomu vyprovokovali lidé. Jsou neustále živeny půdou, deštěm a sluncem, jejich listí mění barvy, jak se přizpůsobují ročním dobám. Ve skutečnosti vůbec nevíme, zda stromy, tráva, ba i kameny nejsou uvědomělé. Názor, že si samy sebe vůbec neuvědomují, je pouhá předem vytvořená představa. Mohou být při vědomí nějak jinak než my. Rád bych četl v mysli jelena, květiny nebo delfína a pochopil jejich uvědomění, ale neumím to.

Takže pojem uvědomění či vědomí sebe sama není nic jednoduchého. Obecně máme sklon se domnívat, že uvědomění odlišuje lidské bytosti od jiných tvorů. Na jedné straně je celý svět oživen uvědoměním - žije, ví o sobě, rostea mění se. Zároveň jsme všichni ponořeni do nevědomí, a to je velmi zjevné i mezi lidmi - když uvážíme, že někteří lidé sice myslí do hloubky, kdežto mnozí myslí velmi málo a někteří nemyslí vůbec.

V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem napsal, že máme jak vědomou, tak nevědomou mysl. Vědomá mysl činí rozhodnutí a proměňuje je v čin. Nevědomá mysl sídlí pod povrchem; obsahuje mimořádné poznání, jehož si přirozené nejsme vědomi. Ví víc, nezvíme my - když „my" definujeme jako uvědomělé já. Jak se dozvídáme to, co je utajené a neuvědomělé, je záhada - je to mystérium. Máme však jisté náznaky o tom, co se děje při rozvoji uvědomění.

NÁVRAT K NAŠIM ČELNÍM LALOKŮM

Vpředešlé kapitole jsem napsal, že jedno, čím se zřejmě liší člověk od jiných tvorů, je náš poměrný nedostatek instinktů. Protože máme málo instinktů, jsme nuceni se učit. Protože mnohé věci nevíme instinktivně, musí nás někdo naučit, jak se v životě chovat a řešit problémy.

Nejprimitivnějšíz našich nečetných instinktů se nazývají reflexy. Příkladem reflexu je naše reakce na náhlou bolest. Dotkněte se náhodou rukou horkých kamen, a okamžitěji odtáhnete, ještě než ucítíte bolest. To protože máme v míše „reflexní oblouky". Přicházející zpráva o bolesti přeskočí k nervovým vláknům jdoucím opačným směrem, jež ovládají pohyby, aniž by se do toho zapojil mozek. Pokud je však bolest silná, mozek si ji velmi rychle uvědomí a myji pocítíme duševně stejně jako tělesně.

Vědomí nemá v mozku žádné vyhrazené místo. Nicméně, nakolik se dá lokalizovat, sídlí spíše v našich čelních lalocích než jinde. Nádory na čelních lalocích se často nejprve projeví poklesem uvědomování a vnímavosti, a tedy sníženou schopností řešit složité problémy.

Neuropsychiatři po léta prováděli prefrontální lobotomii u některých pacientů se schizofrenií, kteří silně trpěli v důsledku utkvělých představ. Jde o jednoduchý chirurgický zákrok, který přetne spoje mezi prefrontál-ními laloky (nejvyvinutější částí našeho mozku) a zbytkem mozku. Jinými slovy chirurgové touto operací vyřazovali nejvyvinutější lidskou část mozku. Nedělali to z krutosti. Ano, během své praxe jsem mluvil s několika pacienty s prefrontální lobotomii, kteří mi říkali, že operace bylo to nejlepší, co se jim kdy přihodilo, protože je po letech osvobodila od trýznivého utrpení. Zaplatili však ztrátou části svého lidství: tito lidé projevovali nedostatek jemné soudnosti. Operace odstranila jejich muka, ale ponechala jim zřetelně omezené vědomí sebe samých a omezila rozsah jejich emocionálních reakcí.

POUČENÍ Z 3. KAPITOLY PRVNÍ KNIHY MOJŽÍŠOVY

A ntropologie a neuroanatomie silně naznačují, že veškerý vývoj smě-

/ \řuje k rozvoji čelních laloků, čili rozvoji uvědomění. Velký

mýtus z 3. kapitoly První knihy Mojžíšovy, jeden z nejsložitějších a nejmnoho-značnějších mýtů o našem lidství, nám dává jinou významnou nápověď. Bůh zde zakazuje Adamovi a Evě jíst ovoce Stromu poznání dobrého a zlého. Oni však - na podnět padlého anděla, jak je nám řečeno - podlehnou pokušení. Ve své neposlušnosti se před Bohem skryjí. Když sejich Bůh otáže, proč se schovávají, vysvětlí, že je to tím, že jsou nazí. „Kdo vám řekl, že jste nazí?" táže se Bůh. A tajemství je venku.

Jinými slovy: prvním důsledkem toho, že pojedí ze Stromu poznání dobrého a zlého, je, že se Adam s Evou začnou stydět či ostýchat, protože si nyní *uvědomují sami sebe.* Uvědomují si, že jsou nazí. Z toho můžeme také dovodit, že pocit viny a studu je projevem uvědomění, a přestože oba pocity se dají až patologicky přehnat, v náležitých mezích jsou podstatnou složkou našeho lidství a jsou nutné pro náš duševní rozvoj a fungování. 3. kapitola Geneze je tedy mýtem o evoluci, výslovně o lidském vývoji k uvědomění. Jako jiné mýty je ztělesněním pravdy. A mezi mnoha jinými pravdivými věcmi, které nám mýtus o zahradě Eden sděluje, nám říká, že je lidské se ostýchat.

Měl jsem možnost se setkat se spoustou úžasných, hluboce přemýšlivých lidí, a nikdy jsem nepotkal takového, který by nebyl v základu ostýchavý. Několik z nich se za ostýchavé nepovažovalo, když jsme však o tom hovořili, uvědomili si, že takoví jsou. A těch velmi málo lidí, s nimižjsem se setkal a kteří se vůbec neostýchali, byli lidé v nějakém směru těžce poškození, kteří ztratili něco ze svého lidství.

Když jsme si my lidé uvědomili sebe samé, uvědomili jsme si, že jsme samostatná jsoucna. Ztratili jsme pocit jednoty s přírodou a ostatním tvorstvem. Tato ztráta je symbolizována

naším vyhnáním z ráje. A jak se Adam a Eva vyvíjeli na vyšší úroveň sebeuvědomění, poznali, že činy mají své následky a že jejich rozhodnutí budou vždy obtížena odpovědností, kterou s sebou každé rozhodnutí nese. Tento úděl zdědilo celé lidstvo. Všichni jsme byli vystrčeni na poušť dospělosti.
Náš vývoj k uvědomělosti má tedy mnohem hlubší souvislosti než jen provinilost a stud. Až kdyžjsme uvědomělí, máme svobodnou vůli. To, že nás Bůh stvořil k svému obrazu, podle mne především znamená, že nám prostřednictvím evolučního procesu dal svobodnou vůli. Když fungujeme na zcela reflexní nebo instinktivní úrovni, žádná svobodná vůle neexistuje. Kladu však důraz na slovo „svobodná". Člověk nemůže být svobodný ani tehdy, když má za zády namířenou zbraň. Bůh či evoluce nám dali svobodu zvolit si, co si budeme myslet nebo dělat.
3. kapitola Geneze objasňuje naši potřebu vyvíjet se k stále větší uvědomělosti. Když bereme jako dané, že lidský vývoj postupuje kupředu a že jsme tvorové obdaření uvědoměním, nikdy se nemůžeme vrátit k nevinnosti, která znamená nevědět, že je možná i jiná cesta, i kdybychom o to usilovali sebevíc. Brána Edenu je pro nás navždy uzavřena cherubíny s planoucím mečem. A tak jsme v mnoha ohledech jak požehnáni, tak prokleti uvědoměním. S ním přichází vědomí skutečnosti dobra a zla.

Dobro a zlo

První tři kapitoly První Mojžíšovy nám sdělují mnohé o původu dobra a zla. Hned na počátku se naznačuje, že puzení ke konání dobra souvisí s podstatou tvořivosti. Bůh nejprve stvořil oblohu a viděl, že to bylo dobré; pak stvořil zemi a vodstvo, rostlinstvo, živočichy a lidi - a viděl, že i to byla dobrá stvoření. Naproti tomu puzení ke konání zla je spíš ničivé než tvořivé. Volba mezi dobrem a zlem, tvořivostí a

ničením, patří nám. A musíme nakonec na sebe vzít tuto odpovědnost a přijmout její důsledky.
Jakmile nám Bůh (nebo evoluční proces) dal svobodnou vůli, okamžitě vypustil do světa možnost lidského zla. Není-li volby, není ani zlo. Má--li mít někdo svobodnou vůli, musí mít i moc volit mezi dobrem a zlem, a má svobodu zvolit zlo stejně jako dobro.
Připadá mi tedy, že není náhoda, že první, co se pak v příběhu stane, je ukázka zla: ve 4. kapitole První Mojžíšovy Kain zavraždí Ábela. Je to jen otázka svobodné vůle, že se tak rozhodne? Když se Bůh Kaina zeptá, kde je Abel, Kain odpoví otázkou: Jsem snad strážcem bratra svého?" Poznáváme v tom nestoudnou racionalizaci, a tato racionalizace představuje určitý způsob myšlení- obranného myšlení.Je to mimořádně plytké, téměř reflexní myšlení. Takže tu máme nápověď, že Kain zabil Ábela proto, že se rozhodl hlouběji se nezamýšlet. Se svobodnou vůlí máme na vybranou myslet a nemyslet, anebo myslet hluboce či plytce.
Proč se však někdo rozhodne hlouběji se nezamýšlet? Proč se někdo rozhodne myslet jen zjednodušeně, povrchně a reflexně? Odpověď je opět nasnadě, vzdor svému uvědomění máme s ostatními tvory společný sklon vyhýbat se bolesti. Myslet hluboce je často bolestnější než myslet plytce. Když myslíme celistvě, musíme nést napětí nejrůznějších příčin a činitelů, které zmítají naší myslí sem a tam. Takjako celistvost - neboli vnitřní poctivost - není nikdy bezbolestná, je i naše uvědomění neodluč-ně spjato s bolestí.
Než nahlédneme hlouběji do záležitosti zla, dovolte mi, abych znovu připomněl, že tady nejsme proto, abychom si žili bez bolesti, abychom byli stále v pohodě, šťastní a spokojení. Skutečnost je taková, že řešení problémů provází bolest, a proces přibývajícího uvědomění je těžkýjako celý život. Má však v sobě mnoho blahodárného, především to, že budeme žít

efektivněji. Budeme si vědomi širšího výběru možností, jak reagovat na různé situace a každodenní problémy života. Budeme si více vědo

mi her, které lidé hrají, a proto se nedáme tak snadno druhými zmanipulovat, abychom udělali něco, co je proti našim nejlepším zájmům. Budeme moci lépe rozpoznat, co si myslet a čemu věřit, místo abychom prostě padli za oběť diktátu sdělovacích prostředků, rodiny nebo tlaku vrstevníků.
Průvodním jevem uvědoměníje naneštěstí bolest. Více si také budeme vědomi potřeb, břemen a zármutků jak svých, tak cizích. Více si uvědomíme, jak skutečná je naše smrtelnost a stárnutí, které probíhá v každé buňce našeho těla. Uvědomíme si své hříchy a nedokonalosti, a nevyhnutelně i hříchy a zlořády společnosti.
Volba, zda hluboce myslet nebo ne, je tedy volbou, zda přijmout bolest, která je spjata s uvědoměním, nebo ne. Je to volba tak zásadní, že se první kapitola knihy *Nevyšlapanou cestou* zaměřuje na to, jak nám problémy působí bolest, a jak se, protože jsme tvorové, kteří se bolesti vyhýbají, snažíme před svými problémy raději utéci, než abychom jim čelili a s bolestí se vypořádali. Podobně je i první kapitola knihy *Dál nevyšlapanou cestou* nazvána: „Vědomí a problém bolesti".
Pro tu bolest se možná uvědomění nebude zdát cenné ani dobré -dokud neuvážíte, jakou cenu platíme za to, že nerosteme v uvědomění a nemyslíme celistvě. Ve světě je mnoho zla - zbytečného utrpení jednotlivců, strašlivých škod na lidských vztazích, a společenského chaosu -, jež vyplývá z toho, že nemyslíme a nerosteme v uvědomění.

Zlo, hřích a jiná rozlišení

Je důležité rozlišovat mezi zlem a šílenstvím, nemocí a hříchem. V *Lidech lži* jsem napsal, že něco správně pojmenovat znamená získat nad tím jistou moc. Věřím, že zlo lze definovat

jako zvláštní druh duševní nemoci a že by mělo být podrobeno přinejmenším stejně intenzivnímu vědeckému zkoumání, jaké se věnuje jiným závažným duševním chorobám. Přesto zlo zůstává zlem. Osvětim, My Lai, Jonestown a atentát v Oklahoma City jsou fakta. Zlo není výplod nějaké primitivní nábožné mysli, která se pokouší vysvětlit neznámo. Aje to víc než jen „choroba".
Když vidíme, v jakém stavuje svět, nemůžeme přehlížet skutečnost zla, jestliže myslíme celistvě. V naší zemi je však zvykem je popírat. Mnozí zlo

zlehčují rtfbo váhají vidět je tak, jaké opravdu je, protože nechtějí vypadat jako domýšlivci nebo svatouškové. Zcela běžně se v novinách dočítáme, že ti, kdo se dopouštějí zvěrstev, jsou prostě „nemocní". Jako psychiatr jsem přesvědčen, že slovo „nemocný" se hodí spíš na ty, kdo jsou postiženi něčím, u čeho je možná - a *také žádaná* - léčba. Přestože zlí jednají z „nemocné" perspektivy, rozdíl je v tom, že mnozí z těch, kdo jsou „nemocní", se se svým jedem vypořádávají uvnitř, a pokud se rozhodnou nevyhledat pomoc, mučí jím sami sebe. Zlito řeší jinak. Netrpí. Protože se vybíjejí na jiných a používají je jako obětní beránky, trpět musejí lidé okolo nich. Pomyslete jen, jak neblaze působí ti, kdo jsou posedlí přehnaným míněním o sobě, samolibostí, samospravedlností, nebo i mnohem horšími věcmi.
Zlo je tou nejhorší nemocí právě proto, že je tak ničivé. Porucha myšlení však nikoho nezbavuje odpovědnosti za jeho jednání. Máme volbu myslet nebo nemyslet, a přestože by se zlo mělo považovat za psychiatrickou diagnózu, neznamená to, že by lidé neměli jít do vězení, když se dopustí zločinu. Plně souhlasím se zákonem, který jen velmi zřídka zpro-šťuje viny na základě nepříčetnosti. Je to prostě tak: kdykoli máme možnost volby, měli bychom za ni nést odpovědnost.

V *Lidech lži* jsem směle tvrdil, že někteří lidé jsou zlí. Kteří? Je důležité rozlišovat mezi zlými lidmi a obyčejnými zločinci, a mezi zlými lidmi a obyčejnými hříšníky. Během své psychiatrické praxe jsem strávil nějaký čas prací ve věznicích s odsouzenými zločinci. Zatímco mnozí se domnívají, že problém zla se omezuje na ty, kdo jsou ve vězení, já jsem se tam setkal jen zřídka se skutečně zlými lidmi. Jsou samozřejmě destruktivní, a zpravidla opakovaně. Vjejich destruktivnosti je však cosi náhodného. Přestože zpravidla popírají odpovědnost za své zlé skutky, v jejich špatnosti je jakási otevřenost. Sami si toho pohotově všímají a tvrdí, že je chytili právě proto, že jsou „poctiví zločinci". Říkají, že ti opravdu zlí se do vězení nikdy nedostanou. Jistě, taková tvrzení plynou ze snahy se ospravedlnit. Věřím však, že také zpravidla vystihují pravdu. Opravdu, většina lidí, kteří se dopouštějí zla, se jeví jako řádní občané. Žijí v naší ulici - v každé ulici. Jsou bohatí i chudí, vzdělaní i nevzdělaní. Většinou by nikdo neřekl, žejsou „zločinci". Nejčastěji to jsou „solidní občané", kteří dobře zapadají do společnosti, napovrch dělají a říkají samé správné věci. Bývají to přední členové společnosti, učitelé nedělní školy, policisté, bankéři, studenti nebo rodiče.
Případ Bobbyho ajeho rodičů, vylíčený v *Lidech lži,* je názorným příkladem velkého zla, jehož se mohou dopustit takzvaní normální lidé v běž

ném životě. Když starší bratr Stuart spáchal sebevraždu a střelil se do hlavy puškou dvaadvacítkou, patnáctiletý Bobby si začal připomínat kdekterou drobnou neshodu a cítil provinilost, protože bratrovi nadával nebo ho ve rvačce udeřil či kopl. Cítil se do jisté míry odpovědný za Stuartovu smrt. Začal tedy *sebe* považovat za zlého. To není nic zvláštního. Když někdo z našich blízkých spáchá sebevraždu, po počátečním otřesu je naší první reakcí - pokud jsme normální lidé s normálním

lidským svědomím - ptát se, kde jsme udělali chybu.
Kdyby Bobby žil ve zdravém rodinném prostředí, jeho usedlí dělničtí rodiče by s ním o bratrově smrti mluvili a snažili se ho ujistit, že Stuart musel trpět duševní chorobou a že Bobby za nic nemůže. Jeho rodiče to však neudělali. A bez takového ujištění propadl Bobby viditelně depresi. Prudce se mu zhoršil prospěch a škola doporučila rodičům, aby s ním šli k lékaři. Ani to neudělali.
Zato o Vánocích věnovali Bobbymu jako hlavní dárek, ačkoli o to nežádal, pušku dvaadvacítku - *tu* pušku. Z toho, co mu tím sdělovali, běhá mráz po zádech. Když uvážíme Bobbyho viditelnou depresi a nedostatečnou zralost, aby mohl pochopit pohnutky, s nimiž mu rodiče věnovali tento „dárek", to, co z toho vyrozuměl, v podstatě bylo: „Vezmi zbraň, kterou spáchal sebevraždu tvůj bratr, a udělej totéž. Zasloužíš si smrt." Když bylo rodičům poukázáno na hrůznou povahu tohoto gesta, reagovali způsobem typickým pro popírání a sebeklam, které jsou pro zlo příznačné. „Byl to nejlepší dárek, jakýjsme si mohli dovolit," řekli mi. Jsme obyčej *ní pracující* lidé. Nejsme vzdělaní a chytří jako vy. Nikdo od nás nemůže chtít, abychom mysleli na takovéhle věci."
Zlý skutek samozřejmě nedělá zlého člověka. Jinak bychom byli zlí všichni, protože všichni děláme zlé věci. Jsem však přesvědčen, že by bylo chybou chápat hřích a zlo jen jako záležitost míry. Hřích je podle nejširší definice „minout se cíle", což znamená, že hřešíme pokaždé, když se netrefíme do černého. Hřích není nic menšího než to, že nejsme nepřetržitě dokonalí. A protože nejsme schopni být nepřetržitě dokonalí, všichni jsme hříšníci. Dnes a denně neděláme to nejlepší, čeho jsme schopni, a při každém selhání se dopouštíme jistého zločinu - proti sobě nebo proti jiným.
Jsou samozřejmě zločiny větší a menší. Snad se zdá méně odpudivé ošidit boháče než chudáka, ale přesto je to podvod.

Zákon rozlišuje mezi defraudací v podniku, falešnými údaji v daňovém přiznání, mezi tím, když řeknete manželce, že musíte zůstat v práci přes čas, a přitom jste jí nevěrní, a tím, když řeknete manželovi, že jste neměly čas mu vyzvednout šaty

z čistírny, když jste hodinu telefonovaly s přítelkyní. Některé z těchto skutků jsou jistě omluvitelnější než jiné - a ještě při tom záleží na okolnostech -, ale pravdou zůstává, že všechno to jsou lži a zrady.

Skutečnost je taková, že dnes a denně zrazujeme sami sebe i druhé. Nejhoršíz nás to dělají nepokrytě, dokonce nutkavě. Nejušlechtilejšíz nás to dělají skrytě a sobecky, i když se domníváme, že se snažíme to nedělat. Nezáleží na tom, zda se to děje vědomky nebo nevědomky, ke zradě prostě dochází. Pokud si myslíte, že jste tak svědomití, že jste nikdy nic takového neudělali, zeptejte se sami sebe, jestli jste si nikdy nic nenalhávali nebo sami sebe nebalamutili. Buďte k sobě naprosto poctiví, a uvědomíte si, že hřešíte. Pokud si to neuvědomíte, nejste k sobě naprosto poctiví, a to samo je hřích. Všichni jsme tedy v nějaké míře hříšní. Avšak zlí nemohou být přesně definováni velikostí svých hříchů nebo nezákonností svých činů. Příznačné pro ně nejsou hříchy samy, ale rafinovanost, soustavnost a důslednost jejich hříchů. Zlí lidé jako například Bobbyho rodiče se nejlépe poznají podle toho, kam až dokážou zajít, jen aby si nemuseli uvědomit svou zlou vůli.

STÍN

Carl Jung viděl kořen lidského zla v „odmítání čelit Stínu". „Stínem" mysleljungčást naší mysli, obsahující ty věci, které bychom si neradi přiznávali, které se soustavně snažíme skrýt před sebou i před druhými a zametáme je pod koberec svého vědomí.

Když nás důkazy našich hříchů, selhání či nedokonalostí

přitlačí ke zdi, většina z nás své Stíny uzná. Tím, žejung použil slovo „odmítání", naznačoval cosi mnohem aktivnějšího. Pro ty, kdo překročili hranici oddělující hřích od zla,je nejpříznačnější, že absolutně odmítajístrpětvědomívlast-ní hříšnosti. Jejich hlavní vadou totiž není, že nemají svědomí, ale že odmítají snášet jeho bolest. Jinými slovy, zlý není ani tak hřích sám o sobě, jako odmítnutí uznat jej.
Zlí jsou ve skutečnosti často velmi inteligentní lidé, kteří mohou být v mnoha ohledech velmi uvědomělí, ale mají zvláštní nechuť uznat svůj Stín. Nejkratší definice zla, kerou znám, je „bojovná ignorance". Zlo však

není všeobecná ignorance; přesněji je to „bojovné ignorování Stínu". Zlí odmítají snášet bolest viny nebo vpustit Stín do svého vědomí a „čelit" mu. Místo toho se bojovně - často s velkým úsilím - snaží zničit důkazy svého hříchu a každého, kdo o něm ví, nebo jej představuje. A tímto ničivým aktem páchají své zlo.
Napsal jsem jednou, že provinilost, přestože se na ni často pohlížíjako na skličující, je v mnoha ohledech požehnáním. Upřímně si uvědomovat vlastní nedostatky je to, čemu říkám vědomí osobního hříchu. Není příjemné si uvědomovat, že jsem od přírody lenivý, nevědomý, sobecký tvor, který dnes a denně zrazuje svého Stvořitele, své spolutvory, ba i své vlastní zájmy. Přesto je tento pocit osobního selhání a nedostatečnosti paradoxně tím největším požehnáním, jakého se může člověku dostat. Dar náležité provinilosti je sice nepříjemný, ale právě on brání tomu, aby se nám naše hříchy nevymkly z ruky. Je naší nejúčinnější ochranou před naší vlastní náchylností ke zlu.
Mezi důvody, proč růst v uvědomění, patří snaha nestat se zlými. Opravdu zlí naštěstí představují menšinu lidstva. Méně závažných duševních neduhů je však spousta. Nejsou sice zlé, ale i v nich se může zračit neochota čelitsvému Stínu. Sigmund

Freud ajeho dcera Anna přesvědčivě dokázali, že v hlubinách nevědomé mysli se často skrývají „nekalé" věci. Tradiční freudovská psychologie nás učila, že příčiny většiny duševních poruch vyvěrají z utajených pocitů - hněvu, nepřiznané sexuální touhy a podobně. Proto většina myslitelů klade duševní nemoc do říše nevědomí, jako by nevědomí bylo sídlem psychopatologie a příznaky podzemními démony, kteří se vynořují, aby člověka mučili. Můj názor je opačný.
Jak jsem napsal v knize *Nevyšlapanou cestou,* jsem přesvědčen, že všechny duševní poruchy jsou v zásadě poruchami uvědomění. Nejsou zakořeněny v nevědomí, ale ve vědomé mysli, která odmítá myslet a není ochotna se vypořádat s jistými otázkami, snášetjisté pocity nebo strpět bolest. Tyto otázky, pocity nebo touhyjsou v nevědomíjen proto, že je tam zatlačila vědomá mysl, aby se vyhnula bolesti.
Nikdo, kdo mezi námi chodí, není samozřejmě tak chorý, aby nebyl ani trošičku uvědomělý. A nikdo není tak zdravý, aby byl *naprosto* uvědomělý. Jsou nesčetné stupně uvědomělosti, protože někteří se namáhají víc a někteří míň než druzí. Stupeň uvědomělosti je však svou podstatou těžko měřitelný. Skutečnou úroveň něčí uvědomělosti je nesnadné určit, i když máme nástroj pro měření duševního zdraví pomocí standardního psychologického testování. Můžeme se dohadovat podle chování, avšak nejlépe snad lze změřit stupeň něčí uvědomělosti podle toho,jak důsledně přistupuje k myšlení vůbec. Například ten, kdo tíhne k zjednodušujícímu myšlení, má nižší stupeň uvědomělosti než ten, kdo myslí celistvě.
Tak jsou myšlení a uvědomění nerozlučně spjaty v paralelním vztahu. Uvědomění je základem veškerého myšlení a myšlení je základem veškerého uvědomění. Kdykoli selže myšlení, objeví se u dané osoby odpovídající nedostatek uvědomělosti. Takže veškeré lidské chování - dobré, špatné i neutrální - je určováno vyšší nebo nižší kvalitou myšlení a uvědomění, z

nichž vyplývá.
Lidé se mě často ptají: „Pane doktore, když všichni máme nějaké neurózy - nikdo přece není dokonale uvědomělý -, jak poznáte, kdy se má člověk začít léčit?"
Odpovídám jim: „Když *se zaseknete.* Když zjevně dobře rostete i bez léčení, není ho zapotřebí. Ale když nerosteme, když uvízneme a kola se nám protáčejí, je zjevné, že pracujeme neefektivně. A kdykoli se objeví neefektivnost, je tu potenciálně zbytečná nezpůsobilost." To je tedy důvod navíc, proč usilovat o větší uvědomění: je základem duševního a duchovního růstu. A právě když takto rosteme, stáváme se stále způsobilejšími.

Uvědomění a všeobecná způsobilost

Přestože můžeme vyzdvihnout různé schopnosti a nadání, které nám umožňují vyrovnat se s nároky, jež na nás klade život, nebo si obratnost v řešení problémů vypěstovat, mít všeobecnou způsobilost je mnohem důležitější. Ve vztahu k rozvoji uvědomění je to širší pojem než jen dosáhnout dostatečné míry základních dovedností pro přežití, naučit se organizovat nebo mít výbornou paměť. Všeobecná způsobilost je spíš záležitostí narůstající moudrosti než pouhého hromadění znalostí. Nese s sebou úsilí o duševní a duchovní zralost, z níž vyplývá skutečná osobní moc.
Mnoho lidí dovede vařit bez receptu nebo opravit motor auta bez příručky, nebo má skvělou paměť, která jim umožňuje vybavit si rychlé naučené reakce na situace. Protože však nejsou schopni nebo ochotni myslet v širším rámci nebo řešit různé situace tvořivě, nemusí zvládnout situace, které nezapadají do očekávaného vzorce. Člověk, který dokáže bez velké pomoci příručky opravit drtič odpadků, si může snadno připa

dat úplně nezpůsobilý, když má řešit složitější nebo zapeklitější

situace, například ukázňovat své děti nebo komunikovat s manželkou.
Lidé totiž mohou být v některých oblastech svého života způsobilí, ale v jiných oblastech se jejich způsobilost různí. Heather, jedna z hlavních postav románu *U okna,* je ve své práci ošetřovatelky velmi zručná a svědomitá - tak způsobilá a všestranná pečovatelka, že je jednou z nej-váženějších zaměstnankyň pečovatelského domova. Její osobní život je však něco docela jiného. V rozhodování ohledně partnerů je méně způsobilá a často se dík špatnému úsudku o mužích octne v kompromitující, ba pohoršující situaci. Jako skvělá ošetřovatelka na jedné a prašpatná přítelkyně na druhé straně je Heather názorným příkladem toho, co psychologové označují jako osobnost s kombinací „bezkonfliktních oblastí ega" a oblastí mimořádně konfliktních, osobnost, která je v některých oblastech naprosto uvědomělá, ale v jiných je vlivem neurotického konfliktu naprosto neuvědomělá.
Mnozí lidé jsou zmateni nevyrovnaností svého uvědomění. Stejně jako Heather mohou vyhledat léčení a pokusit se zbavit svého trápení. Jistá úleva se sice zpravidla dostaví rychle při zjištění, že nejsou blázni, a později může dojít i k většímu růstu, časem však shledají, že ani psychoterapie není všelék na bolest vyvíjejícího se uvědomění.
Ve své psychoterapeutické praxi jsem běžně říkával svým pacientům: „V psychoterapii nejde o štěstí, jde o sílu. Vydržíte-li až do konce, nezaručuji vám, že odejdete nějak šťastnější. Ale mohu vám zaručit, že odejdete všeobecně způsobilejší." Dále jsem říkával: „Ve světě však existuje nedostatek všeobecné způsobilosti, a tak, jakmile se z lidí stanou způsobilejší osoby, Bůh nebo životjim přidělí větší úkoly. Proto odtud možná odejdete s mnohem většími starostmi, než s jakými jste přišli. Ale když víte, že si děláte starosti kvůli velkým věcem, a už vás nevyvádějí z míry maličkosti, vede to

kjistému druhu radosti a pokoji mysli."
Když se jednou ptali Freuda, jaký je účel psychoterapie, prohlásil: „Udělat z nevědomého vědomé." A o to právě jde. Účelem terapie je pomoci lidem, aby si toho více uvědomovali, a tak mohli myslet jasněji a žít svůj život efektivněji a úspěšněji.
O tomto pokroku vědomí či uvědomění se mluví též vjiných pojmech, pojmech takzvaného rozvoje ega, což je do velké míry vlastně rozvoj uvědomění. Ve *Světě čekajícím na zrození*jsem napsal, že ego je ovládací složkou naší osobnosti a jeho rozvoj - dospívání tohoto vládce - je možno rozdělit do tří hlavních stadií. První stadium, rané dětství, je dobou naprostého či téměř naprostého neuvědomování si sama sebe. Ego je zcela

na úrovni emocí a je jimi úplně pohlceno. Právě dík nedostatku uvědomění jsou malé děti často tak roztomilé a zdánlivě neškodné. Když se radují, radují se na sto procent. Jsou úžasně spontánní a nevinné. Právě tento nedostatek sebeuvědomění však někdy ztěžuje jednání s nimi. Když jsou totiž děti smutné, také jsou smutné na sto procent a někdy jsou k neutěšení. A když se zlobí, jejich zlost se projevuje výbuchy trucovitosti a někdy násilným nebo zlomyslným chováním.
Ve věku devíti měsíců se objevují první zákmity sebeuvědomění a schopnost uvědomovat si sama sebe během dětství postupně roste. V dospívání však roste tryskem. Mladí lidé poprvé mají zřetelné upozoro^) vatelské ego". Dokážou se nyní pozorovat, jak se raduji, teskní nebo hněvají, v okamžiku, kdy to prožívají. To znamená, že ego již není zcela vázáno na rovinu emocí. Jeho část - pozorovatelské ego - je nyní od emocí oddáleno a získává jistý nadhled. To vede k určité ztrátě spontánnosti.
Pozorovatelské ego není ještě v dospívání plně vyvinuté. Proto

jsou dospívající často spontánní, někdy až nebezpečně. Jindy se však jeví jako snůška afektovaných postojů; to si vědomě zkoušejí nasazovatjednu novou totožnost za druhou tím, že nosí výstřední účesy a oblečení nebo se chovají nepřiměřeně. Tito tvorové napohled hýřící sebejistotou se neustále srovnávají s vrstevníky i s rodiči a často jsou bolestně ostýchaví a trpí nesčetnými záchvaty mučivých rozpaků a sebezatracování.
Sebeuvědomění bývá v tomto stadiu psychosociálního a duchovního vývoje často bolestivé, a tak mnozí lidé vstupují do dospělosti s tím, že se dalšího rozvoje raději zřeknou, místo aby v něm pokračovali. Protože v dospělosti přestanou dále rozvíjet své pozorovatelské ego, jejich schopnost sebepozorování se pozmění (a méně bolí), často však za cenu poklesu uvědomělosti. Když se většina lidí nevědomky rozhodne pro omezené - dokonce snížené - uvědomování vlastních pocitů a nedokonalostí, zastaví se na cestě osobního růstu, a tak nenaplní své lidské možnosti ani nedoroste k opravdové duševní a duchovní moci.
Avšak šťastná menšina z důvodů jak tajemných, tak milostivých, v cestě pokračuje a stále posiluje své pozorovatelské ego, místo abyje nechala zakrnět. Psychoanalyticky orientovaná psychoterapie může být hluboce účinná mimo jiné právě proto, že je nástrojem k cvičení pozorovatelského ega. Když pacient leží na pohovce u psychoanalytika, nejenže o sobě mluví, ale pozoruje sám sebe, jak o sobě mluví, a pozoruje, jaké má přitom pocity. Cvičení pozorovatelského ega je zásadní věcí. Pokud totiž dostatečně zesílí, člověk může postoupit do dalšího stadia a rozvinout v sobě to,

čemu říkám transcendentní ego. S transcendentním egem si začneme víc uvědomovat své širší dimenze, jsme lépe

připraveni realisticky rozhodovat kdy, kde a proč vyjádřit celou svou podstatu. Když si lépe uvědomíme celý rozsah svých myšlenek a citů, nutně budeme méně ohroženi poznaním svých chyb a snáze dokážeme sjednotit a zhodnotit sebe jako celek -to dobré i to špatné. Můžeme se naučit žít se svými omezeními, a snad se jim i smát. Když si dokážeme přiznat své nedokonalosti, budeme mít lepší možnost pracovat na věcech, které je v našich silách změnit, a přijmout ty věci, které změnit nemůžeme.

Je samozřejmé, že samotná existence pozorovatelského ega s sebou nese určitou ztrátu spontánnosti. Rozvoj transcendentního ega stojí na starším základě pozorovatelského ega, a proto plně uvědomělý člověk ví, že často nemá svobodu udělat všechno, nač má chuť. Na druhé straně má duševní pružnost, aby se dokázal uvědoměle rozhodnout, kdy být spontánní, a věděl, kdy situace žádá opatrnost.

Jednoho odpoledne jsem se pokoušel jednomu pacientovi vyložit pojem transcendentního ega. Ten pacient ke mně chodil, protože měl potíže s projevováním hněvu. Několik let předtím měl vysoké správní postavení na jedné univerzitě v době studentských bouří. „Aha!" zvolal najednou. „Už vám rozumím!" A vyprávěl mi, jak v době vrcholících bouří rezignoval prezident univerzity a okamžitě byl dosazen nový. Schůze střídala schůzi. Často se diskutovalo velmi bouřlivě. Nový prezident většinou jen naslouchal. Občas velmi klidně prohodil, že postup univerzity bude pravděpodobně takový a takový, ale není si jist, protože se teprve učí. Obdivoval jsem jeho klid. Začal jsem si ale také klást otázku, jestli není příliš pasivní, možná i nečinný. Pak jsme byli na velkém shromáždění v amfiteátru otevřeném celé fakultě. Situace byla zvláště kritická. Velmi mladý člen fakulty se dlouze rozhovořil o tom, že celá správa je sebranka necitelných a nepřístupných fašounů. Když domluvil, nový prezident vstal a rázně přikročil

k řečnickému pultu. Jsem s vámi tři neděle," řekl svým obvyklým klidným, vyrovnaným hlasem, „a zatím jste neměli příležitost vidět svého nového prezidenta rozzlobeného. Dnes tu příležitost budete mít." Načež toho domýšlivého mladého hlupáka rozcupoval na kusy. Bylo to velmi působivé. Možná, že je to příklad toho, jak se projevuje transcendentní ego v praxi.

S uvědoměním a neustálým sebezkoumáním je sice spojena jistá ztráta svobody, avšak ti, kdo si na to zvyknou, zjišťují, že celkově to vede ke způsobu života, který může být hluboce osvobodivý. To proto, že za vysokým stupněm uvědomění stojí jistý stupeň sebeovládání - jinými slovy duševní způsobilost. Mít transcendentní ego je jako být dirigentem orchestru. Člověk s transcendentním egem si jako onen prezident univerzity natolik uvědomuje své emoce, že je může skutečně rozehrát. Cítí snad jistý smutek, ale ovládá se, a tak si může vlastně říci: „Teď není čas na smutek ani na smyčce; teď je čas na radost. A tak mlčte, housle. A vy, rohy, zadujte." Jeho způsobilost - jeho osobní síla - se projevuje v tom, že svůj smutek nepo-tlačuje ani nepopírá; dirigent by přece housle nerozbíjel. Prostě svůj smutek odloží stranou, dá jej jakoby do závorky. Podobně dokáže dík emocionální a intelektuální způsobilosti transcendentního ega oslovit svou radostnou tvář: „Mám vás rád, rohy, ale teď není čas projevovat radost. Tato chvíle volá po hněvu. Tak udeřte do bubnů."

Opět si však musíme realisticky připomenout, že každé požehnání je potenciálním prokletím a vědomí i způsobilost jsou neodlučně propojeny s bolestí. V knize *Nevyšlapanou* cestou jsem napsal: „Snad nejlepší mírou něčí velikosti je schopnost trpět." Tuto myšlenku podtrhuje výstižně po-jmenovaná kniha *The Price of Greatness* (Cena za velikost) od Arnolda Lud-wiga, profesora psychiatrie na lékařské fakultě

University of Kentucky. Ludwigova kniha je podložena deseti lety výzkumu, kdy analyzoval životy 1004 významných postav dvacátého století, jež zastupovaly různé oblasti, mimo jiné malíře, spisovatele, vynálezce a jiné tvořivé osoby. Při rozboru vztahu mezi genialitou a duševním zdravím Ludwig napsal, že všichni velcí géniové naší doby byli připraveni zavrhnout převládající názory, měli jistou neúctu k ustálené autoritě, rozvinutou schopnost být sami a „duševní neklid", který někdy působil psychické obtíže jako deprese či úzkost, nebo vedl k alkoholismu. Pokud jim však tyto vlastnosti zcela neznemožňovaly činnost, přispívaly naopak k vykonání významných tvořivých činů, prorážení nových cest, navrhování radikálních řešení a zakládání nových myšlenkových škol. Nadaný a vysoce uvědomělý člověk se musí vyrovnávat ještě s jinou bolestí, a to s tím, že druhé převyšuje. Jak jsem napsal ve *Světě čekajícím na zrození,* mnozí, kdo jsou skutečně nadprůměrní, zápasí se svou opravdovou po-volaností k osobní a občanské moci, protože se bojí uplatňovat autoritu. Obvykle se nechtějí považovat za „lepši'" nebo „vyšší" než ostatní, do značné míry ze skromnosti, která provází jejich osobní a duchovní moc.

Jedním takovým případem bylajane. Byla to skvělá a krásná studentka druhého ročníku obchodní školy, která za mnou přišla kvůli své popudli-vosti. Ctitelé jí připadali nudní. Profesoři se jí zdáli nafoukaní. Ostatní studenti a studentky jí připadali hrozné omezení a bez fantazie. Neměla tušení, v čem je potíž, ale byla natolik bystrá, aby věděla, že žít ve stavu ustavičného podráždění není v pořádku.

Po několika setkáních, kdyžjsme opět probírali totéž, rozčileně zvolala: „Mám pocit, že tu jen kňourám. Já nechci být ukňouraná.'

„Tak se budete muset smířit s tím, že druhé převyšujete,"

opáčil jsem.
„Cože? Co tím myslíte?" byla omráčena. Já přece nejsem něco víc."
„Všechny vaše nářky - vaše kňourání, když chcete - se soustřeďují kolem vašeho pravděpodobně správného odhadu, že vaši ctitelé nejsou tak chytří jako vy, vaši profesoři tak skromní jako vy a vaši spolužáci tak zajímaví jako vy," pravil jsem. Jinými slovy, celé vaše neštěstí plyne z toho, že se cítíte - a pravděpodobně jste - nadřazená většině lidí."
„Ale já se tak necítím," zvolala s nádechem zoufalství. „V tom to je. Neměla bych mít pocit, že jsem něco vyššího. Všichni jsou si rovni."
„Ano?" zvedl jsem obočí. Jestli věříte tomu, že každý je stejně bystrý jako vy, tak budete soustavné podrážděná, kdykoli se ukáže, že lidé kolem vás tak bystří nejsou. Budete se v nich soustavně zklamávat, když nedokážou splnit vaše očekávání."
Následující týdny znamenaly pro Jane mučivou dřinu, ač zabarvenou trochou vzrušení z toho, že nerada, ale přece jen cítila, že je na správné cestě. Být obyčejná bylo o tolik snazší! Bylo to tak bezpečné! Jak může přijmout svou nadřazenost a nepodlehnout aroganci? Neupadnout do samolibosti? Pokud je opravdu nadprůměrná, není tím odsouzena k životu v osamění? A pokud není obyčejná - jestli je opravdu neobyčejná -proč? Proč právě ona? Pročje takhle vyčleněna, vyvolena nebo prokleta? . Na tyto otázky jsem jí samozřejmě nikdy nemohl dát odpověď. Uklidňovalo ji však, žejsem uznával, že to jsou velmi reálné a velmi závažné otázky. Postupně přijala, že není obyčejná, že je jak vyvolená, tak prokletá, požehnaná i obtížená.
Další bolestné břímě provázející větší, uvědomění a způsobilostje osamělost toho, kdo překročí tradiční kulturu. Během věků se jen několik z miliónů - takoví jako Sokrates neboježíš - zjevně povzneslo nad ustrnulou kulturu a

zjednodušující myšlení své doby. Nyní dík sdělovacím prostředkům, psychoterapii a milosti existují podle mého odhadu statisíce dospělých, kteří stojí na tomto rozhraní. Tito jedinci myslí dost dobře na to, aby se postavili proti konvenčnímu a neracionálnímu myšlení. Aby

mohli růst, pochybují o slepé nacionální a kmenové loajalitě i omezeních vnucovaných jim jejich kulturou. Nevěří všemu, co čtou v novinách. Hledají pravdu a napadají iluze o „normálnosti", jež prosazuje společnost a sdělovací prostředky. Mají odvahu r;edat se vtáhnout do zjednodušujícího myšlení, jež vidí kolem sebe. Předefinovali si „rodinu", takže do ní patří nejen pokrevní příbuzní, ale i smysluplné vztahy k jiným, kteří s nimi sdílejí společné zájmy a společný přístup k životu, zaměřený na růst.

Při růstu uvědomění mnozí zakoušejí pocit svobody a osvobození, zatímco se snaží být věrni sami sobě a být opravdu sami sebou. Jejich vědomí se zakořeňuje ve věčnosti a vývoj uvědomění je samotnou podstatou duchovního růstu. Musejí však za to platit, neboť jejich pouť bývá osamělá. Hlubocí myslitelé bývají často nepochopeni masami, které dál pohlížejí na život a na svět zjednodušeně. Mnozí uvědomělí se nechtějí dát svést převládajícím názorem společnosti, že je třeba „jít s proudem", a tak se těžko zařazují do hlavního šiku. Zjišťují, že jim druzí těžko rozumějí a těžko s nimi komunikují. Platí tím, že se cítí přinejmenším zčásti odcizeni své rodině a izolováni od starých přátel a kulturních rituálů.

Tato intelektuální a duchovní „elita" pochází z nejrůznějších zázemí. Mohou být bohatí i chudí, libovolné rasy, pohlaví nebo vzdělání. Protože však uvědomění vyžaduje velkou vnitřní sílu, mnozí, kteří mají předpoklady pozdvihnout se nad svůj úděl -jistou mentalitu, s níž vyrostli - si místo toho zvolí zdánlivě snazší cestu stagnace místo růstu.

Například řada černošských vojáků, které jsem vyhodnocoval jako vojenský psychiatr za vietnamské éry, si úmyslně hrála na hlupáky, přestože bylo jasné, že jsou dostatečně inteligentní na to, aby odpovídali na složité otázky. Mnozí nechtěli narušit rovnováhu, jiní se chtěli vyhnout odpovědnosti, která přichází se způsobilostí, a nárokům, které by na ně byly kladeny. Velký počet lidí se více či méně vyhýbá uvědomění z téhož důvodu: protože je to pro ně pohodlnějšízpůsob života. I když ústy hlásají, jak je důležité uvědomění a růst, jejich jednání ne vždy odpovídá slovům.

Ve skutečnosti je běžné pohlížet na uvědomění jako na jakousi virózu, nakažlivou a možná i smrtelnou, kdyby člověk příliš šířil hluboké úvahy mezi lidmi ve svém okolí. Jak jsem napsal již v první kapitole, je zcela běžné říkat rozjímavcům, že „příliš mnoho přemýšlejí". Uvědomělost často vyvolává podezření a obavy, jako by dobře a do hloubky přemýšlet bylo nějakou drogou, na které se dá vypěstovat závislost a jíž se lze předávkovat.

UVĚDOMOVAT SI SMRT

Ještě jedna bolest uvědomění je tak velká a tak závažná, že si zasluhuje hlubší úvahu. Myslím tím vědomí smrti a umírání. Na základě představy, že jsme uvědomělejší než jiní živočichové, se o lidském údělu často říká, že „člověk je jediný tvor, kterýsi uvědomuje svou smrtelnost". Někteří tomu neříkají lidský úděl, ale lidské dilema, protože toto vědomí bývá pro lidi mučivě bolestné.

Proto se většina lidí pokouší nějakým způsobem uniknout bezprostřednímu vědomí své smrtelnosti. Místo abychom své smrtelnosti čelili přímo - co nejčasněji a pravidelně -, mnozí z nás se na smrt nepřipravují. V naší kultuře, která smrt popírá a zbožňuje mládí, děláme kdeco, abychom nemuseli čelit ani těm nejmenším připomínkám smrti. Ernest Bec-ker ve svém nyní

již klasickém díle *The Denial of Death* (Popírání smrti) ukázal, že i to nás může vést mnoha nenápadnými způsoby ke zlu (například k hledání obětního beránka, nebo dokonce k skutečným lidským obětem na usmíření bohům, aby neusmrtili nás).

S naší neochotou vyrovnat se se smrtí se přirozeně druží naše neochota vyrovnat se se stářím. V *Hledáni'kamenů* jsem napsal, že by bylo nepřirozené vysloveně vítat stárnutí, protože je to proces vzdávání se - až se nakonec vzdáme všeho. Ke konci mé praxe ke mně přišly čtyři pozoruhodně podobné ženy ve věku kolem sedmdesáti let se stejným základním problémem: depresí ze stárnutí. Všechny myslely světsky. Všechny si peníze buď vydělaly, neboje vyvdaly. Všem se vydařily děti. Bylo to, jako by život jel podle scénáře.

Nyní však začínal šedý zákal, potřebovaly naslouchátka nebo umělý chrup a čekala je totální endoprotéza kyčle. Takhle by si svůj scénář nenapsaly. Zlobily se a byly sklíčené. Neviděl jsem jinou pomoc než naučit je vidět stářijako něco smysluplnějšího nežjen čas, kdy sledujete vlastní rozklad. Snažil jsem se jim pomoci, abyje bralyjako duchovní období svého lživota, čas přípravy. Nebylo snadné je přimět, aby tu myšlenku vzaly za svou. V té snaze jsem pořád dokola a všemi způsoby říkal: „Uvědomte si, Že vy nejste scenáristky, že to není jen a jen vaše představení." Dvě brzy odešly. Daly přednost depresi před nutností vyrovnat se se skutečností, že život není výlučně jejich představení.

Mnohem snáze se mi pracovalo s jednou staršíženou se zřetelně zbožným, křesťanským smýšlením, přestože trpěla ještě hlubší depresí. Asi v pětašedesáti se jí v obou očích odchlípla rohovka. Byla na devadesát

procent slepá, zlobila se na osud a měla vztek na svého očního lékaře, kterému se nepodařilo její stav zlepšit ani

nejpokrokovější lejzrovou léčbou. Během našich rozhovorů brzy zaznělo téma: „Hrozně mě štve, když mě musejí vzít pod paží a vyvést z kostelní lavice nebo mě vodit po schodech ***i*** kostela," zuřila. „Štve mě, že jsem zavřená doma. Spousta lidí se nabízí, že mě dovedou, kam budu chtít, ale já přece nemohu žádat, aby mě přátelé pořád vozili."
Řekl jsem jí, žejasně vidím, jak hrdá bývala na svou nezávislost. „Byla jste až dosud velmi úspěšný člověk, a myslím, že jste tu hrdost potřebovala, abyste toho tolik dokázala. Jenomže do nebe je to odtud pořádný kus cesty a dobré pravidlo je cestovat nalehko. Nevím, jak se vám podaří dostat do nebe se vší tou hrdostí," řekl jsem. „Vidíte ve své slepotě prokletí a já vám to nevyčítám. Umím si ovšem představit, že byste se na ni mohla dívat jako na požehnání, které vás má zbavit dnes už nepotřebného břemene hrdosti. Až na oči jste docela zdravá. Máte před sebou pravděpodobně ještě nejmíň tucet let života. Záleží jen na vás, jestli ty roky chcete prožít s prokletím, nebo s požehnáním."
To, jestli se někdo dokáže změnit a naučí se vidět požehnání tam, kde předtím viděl jen prokletí, má zřejmě co dělat s tím, zda dovede pohlížet na stáří jako načas přípravy. Na co? Samozřejmě na posmrtnýživot. V mé knize *V nebi jako na zemi* je jedním z hlavních námětů očistec, který popisuji - a domnívám se, že zcela náležitě - jako velmi elegantní, pěkně zařízenou psychiatrickou léčebnu s nejmodernějšími technikami bezbolestného a dostupného učení. Přesto docela jasně ukazuji, že čas, který musíme v očistci strávit, pokud do něj vůbec přijdeme, je přímo úměrný úsilí, které jsme v životě vynakládali nato, abychom nemuseli řešitzávaž-né problémy (včetně svého Stínu a svého stáří), a tomu, jakjsme se nepři-pravili na smrt. Buď v posmrtném životě, nebo tady na zemi musíme vykonat očistcové dílo, nebo navždy zůstaneme v limbu, odděleni od Boha. Tak proč se do toho nepustit hned?

Někteří se do toho pouštějí kurážněji nežjiní. Staršížena, o nížjsem se zmínil, začala rychle pracovat na svém rozhořčení. Při našem třetím Zetkám se začala její čtyřletá deprese vytrácet. Většina situací se však tak snadno nezmění ani se natrvalo nevyřeší. V zápase se stárnutím a konečnou vyhlídkou na smrt se někteří dokonce zabíjejí, protože nechtějí zapadnout hlouběji do toho, co chápou jako nedůstojnost umírání; mnozí nemohou unést všechny ztráty spojené s tím, jak se postupně vzdáváme věcí.
Vzdát se zdraví a tělesné pohyblivosti není pro mě, a tuším že ani pro - 66 jiné, tak bolestné jako vzdát se duševního majetku. Ztráta hrdinů, učitelů, ba i zájmů v nás může zanechat pocit prázdnoty. Vzdát se iluzí - a jsou jich stovky - je možná dobrá věc, ale bolí to, a mnohý pak zůstane nedůvěřivý, cynický a zatrpklý. Nejsem si jist, zda tím projdu tak elegantně jako ta výše zmíněná slepá žena. Jsem si však naprosto jist, že se se svým stár-utím nedokážu vypořádat, aniž bych se spolehl na svůj vztah k Bohu. 'estačí mi jen víra v posmrtný život, který je mým pravým domovem, a víra, že stárnutí je přípravou na něj. Potřebuji něco osobnějšího, například svou ženu Lily a Boha, jimž bych si mohl postěžovat, jak nedůstojné je vzdávat se. A potřebuji, aby mi Bůh někdy odpovídal svým příznačným způsobem, někdy jakoby prostřednictvím jakýchsi duchů a andělů, a tak i pomohl na cestě. Uvědomil jsem si, že proces vzdávání se ve stáří není stečný. Není jen fyzický, je totální. Bůh prostě nechce jen kus z nás. Bůh ás chce celé.
Cesta zdraví a uzdravení je opakem cesty popírání smrti. Nejlepší kni-a, kterou jsem na tento námět četl, je *Living Our Dying* (Žít své umírání) odjosepha Sharpa. Stejně jako já věří, že smrt smysl neodnímá, ale dává. Ať jsme mladí nebo staří, hluboké uvědomění smrti nás nakonec přivede na cestu hledání smyslu. Lidé se mohou ze strachu chopit nějaké druhořadé, zjednodušující víry, aby nemuseli myslet na svou smrt. I když

nás však taková náboženství mohou na chvíli zahřát, je to jen odložené šatstvo. Plně vyzrálé náboženství začíná aktivním zápasem s tajemstvím smrti a osobním hledáním smyslu vjejí tváři. Ten zápas za vás nikdo nevybo-juje. Proto se říká: „Bůh nemá vnuky." Nemůžete být s Bohem spřízněni přes rodiče. Musíte si najít svůj smysl jako „Boží dítě" v přímém vztahu k cyklu zrození, smrti a znovuzrození.
S tím bytostně souvisí, že se musíme vyrovnat se skutečností změny, a to vyžaduje průběžně měnit způsob, jak myslíme a chováme se - a zejména tehdy, když jsme se nejvíc zabydleli tam, kde jsme. Změnu často pociťujeme jako umírání, jako smrt. V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem citoval dva tisíce let stará Senekova slova: „Po celý život se člověk musí neustále učit žít, a co vás ještě víc ohromí, po celýživot se musí učit umírat." Mimo jiné to znamená učit se té hrozné věci, vědomě se zříci vlády nad svým životem, když se sluší - a nakonec se předat Bohu.

Uvedl jsem mnoho důvodů, proč růst v uvědomení, můžeme si však vždy klást radikálnější otázky. Jestliže je jedním z důvodů hledání smyslu, jaký smysl hledáme? Je třeba dospět k uvědomění, abychom mohli být dobří a uchránili se zla, ale proč vlastně? Proč bychom měli být dobří? Čím budeme uvědomělejší, tím víc vzroste naše moc a způsobilost, ale jaký to má účel? Řekněme, že celý vývoj směřuje k uvědomění, ale kam se vlastně vyvíjíme?
Nikdy nic neodstraní úplně všechno tajemno. Věřím však, že alespoň částečnou odpověď je možné najít v latinském odvození slova uvědomělý - „conscious": *con - scire,* což doslovně znamená „vědět s". Prazvláštní. Vědět s? Vědět s čím? Navrhuji tuto odpověď: vědět s Bohem. Říkal jsem, že duševní poruchy koření především v našem vědomí a ne v

našem nevědomí, že „ošklivé" věci se v našem nevědomí vyskytují jen proto, že se s nimi vědomá mysl nechce vypořádat. Dokážeme-li ty nepříjemné věci zvládnout, nabídne nám naše nevědomá mysl ráj, jehož prostřednictvím se napojíme na Boha. Jinými slovy: věřím, že se nám Bůh zjevuje skrze naše nevědomí, pokud jsme ochotni se vůči nevědomí otevřít a uvědomíme si jeho moudrost.

V *Dárcích na cestu* začíná jedna z „písní moudrosti" sestry Marilyn slovy: „Moudrost je duch." Má refrén: „A pravím: proste, a dostanete. Hledejte, a naleznete. Klepejte, a bude vám otevřeno. A pravím: Pán vám dá Svou mysl, Pán vám ukáže cestu, Pán vás učiní svým světlem." Pán nám skutečně dá Svou mysl. Staneme-li se dostatečně uvědomělými, můžeme opravdu začít myslet Boží myslí. Vývoj vědomí je tedy mimo jiné procesem, v němž se vědomá mysl otvírá nevědomí, aby se sladila s Boží myslí. Když si uvědomíme novou pravdu, je to proto, že vědomě znovu poznáváme její pravdivost; v nevědomé mysli jsme to věděli stále. Poznáme moudrost, kterou s námi Bůh sdílí.

V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem nadhodil, že Bůh k nám skutečně promlouvá rozmanitými způsoby, a uvedl jsem několik příkladů. Jedním je „tichý, klidný hlas". V *Dárcích na cestu* jsem uvedl ještě jeden příklad toho tichého, klidného hlasu, když jsem vyprávěl o jedné ani ne čtyřicetileté ženě, jež dospěla velmi daleko na duchovní pouti, avšak stále těžce bojovala se svou celkovou bázlivostí a nedostatkem víry.

Protože jsme přátelé, vylíčila mi zážitek, který měla několik dní předtím, právě když si malovala rty před odchodem do práce. „Tichý, klidný

hlas" v její hlavě pravil: Jdi běhat." Zavrtěla hlavou, aby se toho hlasu zbavila, ale ozval se tím silněji. „To je směšné," odpověděla napůl sobě, napůl tomu hlasu. „Ráno běhat

nechodím, jen večer. Mimoto jdu do prače."
„Přesto jdi okamžitě běhat," stál na svém ten hlas, a když se zamyslela, uvědomila si, že ten den může přijít do práce v deset stejně dobře jako v devět. Poslechla tedy hlas a převlékla se do běžeckého úboru. Když uběhla tři kilometry po nedalekém parku, začala být celá nesvá; necítila žádné potěšení, a hlavně vůbec nevěděla, proč vlastně běží. V tom okamžiku hlas opět promluvil. „Zavři oči," přikázal.
„To je šílenství," opáčila. „Když běžíš, tak přece nezavíráš oči."
Nakonec oči poslušně zavřela. Po dvou krocích zpanikařila a otevřela je. Stále byla na stezce. Lesy se nehnuly a nebe nespadlo. Hlas jí řekl, ať zase zavře oči. Nakonec dokázala uběhnout se zavřenýma očima až dvacet kroků. V tu chvíli hlas pravil: „To pro dnešek stačí. Můžeš jít domů."
Když končila své vyprávění, měla oči plné slz. Jen si pomysli," zvolala rozradostněně, „že si Stvořitel celého vesmíru udělá čas, aby šel se mnou běhat!"
Jak dokládá zážitek mé přítelkyně, svatý duch k nám často promlouvá, když to nejmíň čekáme. Může však být vyslyšen jen tehdy, když jeho hlas dolehne k duši, kteráje vůči němu otevřená a připravená naslouchat. Ani pak to není nijak jednoduché. V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem také naznačil, že Bůh se nám může zjevovat prostřednictvím našich snů. Jsou to dary nevědomí. Nemusíme si ovšem chtít své sny uvědomit a nemusíme mít chuť rozpoznat zjevení.
Sám jsem měl sen, který se ukázal jako zjevení. Bylo to někdy v té době, kdy jsme začínal chápat, co to znamená skutečně se podřídit Bohu. Nakladatelství právě přijalo mou prvotinu *Nevyšlapanou cestou* a měl jsem pocit, že si zasloužím dovolenou. Nechtělo se mi však vysedávat někde na pláži. Odešel jsem tedy na dva týdny do jednoho kláštera. Byl to můj první „odchod do ústraní", a věděl jsem, že to bude zcela nová zkušenost.

Měl jsem v tomto ústraní o čem přemýšlet. Nejvíc mě v tu chvíli zaměstnávala otázka, co budu dělat, kdyby se čirou náhodou z *Nevyšlapané cesty* stal bestseller. Mám se vzdát soukromí a podniknout přednáškové turné, nebo mám prchnout do lesů jako J. D. Salinger a pořídit si tajné telefonní číslo? Nevěděl jsem, kterým směrem se chci dát. A nevěděl jsem, co ode mě chce Bůh. Zdálo se to důležité, a tak jsem doufal, že v tichém ústraní a svatém ovzduší třeba dostanu od Boha zjevení, jak ten rozpor

vyřešit. Svůj zážitek jsem vylíčil v knize *Dále nevyšlapanou cestou.* Sen, ačkoli byl zpočátku nejasný, mi poskytl docela nový pohled na život.

Ve snu jsem viděl typickou středostavovskou domácnost. Rodina měla dvě auta a sedmnáctiletého chlapce, syna, jakého by si přál každý otec a matka. Na střední škole byl předsedou třídy, pronášel proslov na rozloučenou se školou, byl kapitánem školního fotbalového mužstva, byl hezký, po škole si pilně přivydělával, a aby toho nebylo málo, měl dívku, která byla milá a skromná. Navíc měl řidičský průkaz a na svůj věk byl neobyčejně zralý, odpovědný řidič. Jenomže otec ho řídit nenechal. Naopak, trval na tom, že ho bude vozit, kamkoli bude potřebovat - na trénink, do práce, na schůzku, do tanečních. A kromě toho trval na tom, aby mu chlapec ze svých peněz, těžce vydělaných po škole, platil pět dolarů týdně za to, že se nechá vozit, zatímco by to docela dobře zvládl sám.

Probudil jsem se z toho snu celý rozzuřený a pohoršený nad tím nesnesitelným panovačným poděsem otcem. Nevěděl jsem, jak si ten sen vyložit. Připadalo mi, že nedává vůbec žádný smysl. Ale tři dny potom, co jsem si jej zapsal, jsem si to znovu četl a všiml si, že jsem slovo otec napsal s velkým O. Řekl jsem si tedy: „Nemyslíš si náhodou, že ten otec ze snu je Bůh Otec? A jestli ano, nemohl bys být ten sedmnáctiletý chlapec

ty?" A tu jsem si konečně uvědomil, že jsem dostal zjevení. Bůh mi říkal: „Ty, Scotty, jen hezky plať, co jsi dlužen, a řízení nech na mně."
Je zajímavé, že jsem si Boha odjakživa představoval jako ztělesněnou dobrotu. Přesto jsem ho ve snu obsadil do role panovačného samovlád-ce a padoucha, nebo jsem tak aspoň na něho reagoval: vztekem, uraže-ností a nenávistí. Problém byl samozřejmě v tom, že tohle nebylo to zjevení, ve které jsem doufal. Chtěl jsem od Boha malou radu, jakou bych dostal od svého právníka nebo účetního a jakou bych mohl svobodně přijmout nebo odmítnout. Nechtěl jsem *velké zjevení,* a už vůbec ne takové, ve kterém Bůh říká: „Řízení nech na mně."
Po spoustě let se s tímhle zjevením ještě pořád vyrovnávám, snažím se Bohu odevzdat a naučit se poddanosti, která vítá, že On sedí za volantem mého stále dospívajícího života.

Kapitola třetí

UČENÍ A RŮST

estliže tu nejsme proto, abychom nutně byli neustále šťastní, spokojení a v pohodě, proč tu tedyjsme? Co je smyslem života? Věřím, že tu jsme proto, abychom se učili, to znamená, abychom se vyvíjeli. „Vývojem" myslím pokrok. Když se lidé učí, mohou postupovat kupředu a ne ustupovat zpět. A zkuste si představit ideálnější prostředí k lidskému učení než tenhle život. Je to život plný zvratů, nejistoty a tvrdých lekcí. V černých chvilkách nám může připadat jako nějaký nebeský trestní tábor. Avšak Benjamin Franklin, jehož slova jsem citoval v knize *Nevyšlapanou cestou,* říká: „Věci, které bolí, poučují." Učeníje proces nerozlučně spjatý s myšlením a vědomím. A jako myšlení a vědomí, ani učení není jednoduché nebo zcela přímočaré. I ono je plné tajemná.
Jsem především vědec a my vědci jsme empirikové, přesvědčení, že nej-pší cestou k poznáníje zkušenost. Jinými

slovy: zkušenost se pokládá za ejlepší způsob učení, přestože zjevně ne jediný. Proto můžeme my vědci rovádět pokusy neboli řízené zkušenosti, abychom získali nové poznat-a našli ve světě pravdu.
Podle stejného klíče jsem duchovně smýšlející osoba. Vím o Bohu ne-n z víry, ale na základě důkazů, jmenovitě svých zážitků milosti. Příklady čehto zážitků jsem uvedl v knihách *Nevyšlapanou cestou* a *Hledán!kamenů.* ". mluvil jsem již o milosti pokud možno v pojmech statistického doka-ování. Jeden z nejužitečnějších způsobů, jak něco prokázat, je použít akzvanou statistiku nepravděpodobnosti. To znamená: čím menší je atematická pravděpodobnost, tím větší nepravděpodobnost, a tím polehliveji můžeme dojít k závěru, že nějaký úkaz nebyl výsledkem pouhé náhody. Tak můžeme dojít k závěru, že se něco stalo z nějakého významného důvodu, i kdyby se to snad nepodařilo vysvětlit.
Proto jsem běžně hovořil o milosti jako o „sledu vysoce nepravděpodobných úkazů s blahodárným výsledkem". Protojsem také došel k závěru, že v takových úkazech vidíme Boží otisky prstů - ne-li přímo ruku. Velmi se tedy podobám Carlu Jungovi, s nímž ke konci jeho života natočili filmový rozhovor. Pro mne byl vrcholem závěr, kdy se reportér Junga zeptal: „Věříte v Boha?" Jung, kterému tehdy bylo asi třiaosmdesát, zatáhl z dýmky a odpověděl (pokud si správně vzpomínám): „Věřit v Boha? Slovo ‚věřiť používáme, když o něčem uvažujeme jako o pravdivém, ale nemáme pro to ještě dostatek důkazů. Ne, já v Boha nevěřím. Já *vím,* že Bůh je."

Úloha duše

Mé tvrzení, že tento svět je ideálním prostředím pro lidské učení, naznačuje možnost, že jej Bůh možná stvořil právě proto, a to nás okamžitě vede k úvaze o pojmu duše. V *Lidech lži* jsem citoval Keatsova slova o tomto světě jako „dušetvorném údolí", což znamená, že tu jsme, abychom se

učili a připravovali. Tuto víru mají křesťanství i jiná náboženství společnou s teorií převtělování, jež naznačuje, že tu jsme, abychom se zbavili špatné „karmy" a dostali potřebné lekce, a tak se mohli nakonec vymanit z tohoto světa opětovného rození.
Je-li dáno, že tu jsme, abychom se na pouti životem neustále učili, zdá se, že konečným cílem učení je zdokonalení našich duší. Myšlenka zdokonalování není totéžjako tvrzení, že my lidé můžeme být dokonalí, nebo že bychom se měli snažit být ve všem dokonalí. Znamenájen, žejsme schopni se učit, měnit a růst po celou dobu svého pozemského života.
Zarytému nevěrci nemohu existenci duše dokázat o nic víc než existenci Boha. Mohu předložit mnohé náznaky, jež svědčí pro její existenci, a dělal jsem to ve všech svých knihách. To však neznamená, že každý je přístupný stejným důkazům, které zapůsobily najunga nebo které dovedly Keatse k jeho závěru. Proto se má nejnovější kniha o eutanasii jmenuje *Denial of the Soul* (Popření duše). A slovo „popření" bych nepoužil, kdybych necítil, že mnoho nevěrců si doklady o existenci duše nejen neuvědomuje, ale z toho či onoho důvodu je proti nim imunní nebo se před nimi uzavírá.
Co však je duše? Už zase máme co dělat s něčím, co je vlastně mnohem větší než my, a nedá se proto podřídit žádné jediné vyhovující nebo

zjednodušující definici. To však neznamená, že nemůžeme používat pracovní definici, i když nedokonalou. Domnívám se, že taková definice nám může alespoň usnadnit postup, když zkoumáme stejně záhadný proces učení.
Definuji duši jako „Bohem stvořeného, Bohem živeného, jedinečného, rozvoje schopného, nesmrtelného lidského ducha". Každý z těchto přívlastků je nezbytný, ale v tuto chvíli bych se zaměřil na tři. Již jsem naznačil, že tento svět je tak

ideálním místem pro lidské učení, že byl pro ten účel skutečně utvořen. Nyní říkám, že i my jsme stvořeni Bohem, a dále bych rád řekl, že jsme stvořeni, abychom se učili. Slovy „Bohem živený" myslím to, že Bůh nás nejen stvořil v okamžiku početí, ale že nás svou milostí dál živí po celý život. Nemělo by to smysl, kdyby od nás něco nechtěl. A co od nás chce? Abychom se učili - a zdá se,"že tomuto účelu je věnováno nejvíc milosti. Druhé klíčové slovo pro tuto chvíli je „rozvoje schopný". Bylo by zbytečné, aby Bůh od nás chtěl učení, kdybychom se učit *nemohli,* kdybychom nebyli schopni rozvoje. Jsme vyvíjející se tvorové, nejen jako celý rod, ale i jako jednotlivci. Jako hmotní tvorové máme tělo, které se vyvíjet přestává a nevyhnutelně chátrá. Avšak náš duševní a duchovní vývoj může pokračovat až do okamžiku smrti (a tuším, že i dlouho, dlouho potom). Pro tento duševní a duchovní vývoj budu často používat slovo „růst", a růst je neodlučně závislý na učení.

Už mnohokrátjsem říkal, že máme na vybranou, zda růst nebo ne, zda se učit nebo ne. Jeden z největších psychologů tohoto století, Abraham Maslow, razil pojem „sebeaktualizace", jímž myslel schopnost lidských bytostí růst a vyvíjet se na vyšší rovinu psychosociálního a duchovního bytí, autonomie a síly osobnosti. Naznačil, že ve chvíli, kdy lidé dosáhnou prostředků kzajištěnízákladních potřeb pro přežití, mohou postoupitna vyšší roviny vědomí.

Vděčím Maslowovi za mnohé, ale pojem „sebeaktualizace" mi nevyhovuje. Nevěřím, že se můžeme aktualizovat, stejně jako se nemůžeme stvořit. Nemohu stvořit sebe, stejně jako nemohu stvořit kosatec nebo jinou květinu. Mohu však pečovat o květinovou zahradu, z níž se díky Bohu můžeme těšit. Tím chci říci, že si duši nemůžeme stvořit, ale můžeme o ni dobře nebo špatně pečovat. Když si zvolíme růst, můžeme se stát spolutvůrci sebe samých, kdykoli se však růstu bráníme, úlohu spolutvůrce s Bohem odmítáme.

Proto jsem přesvědčen, že na to, čemu říkal Maslow sebeaktualizace, by se mělo nazírat spíš jako na vnímání života jako řady příležitostí k uče

ní a rozhodování, kdy si většinou volíme růst. Tvrdá práce na spolutvoře-ní (neboli spoluaktualizaci) sebe samých s Božím vedením je tedy pokračující proces rozvíjení, vývinu a rozkvětu. Avšak uváženou volbu učit se a růst činíme nebo nečiníme především jako dospělí. V dětství je naše učení převážně „pasivní". Jinými slovy, většinou se prostě děje.

PASIVNÍ UČENÍ

Vědci plně nerozumějítomu, jak se učíme, stejnějako plně nerozumějí myšlení ani vědomí. Když jsem studoval psychologii na vysoké škole, museli jsme probírat velmi důležitý (a pro mne poněkud obtížný) předmět: teorii učení. Tou dobou většina teorie učení souvisela s procesem podminování, který objevil Pavlov a zkoumal na svých pokusných psech. Soudilo se, že se učíme především pomocí odměny a trestu, tak jako se dají krysy naučit, aby probíhaly bludištěm, buď pomocí trestu (elektrickými šoky), nebo odměny (potravou).

Dále se předpokládalo, že se děti tímto „behavioristickým" procesem podmiňování učí jazyku. Potom však velký myslitel Arthur Koestler ve své knize *The Ghost in the Machine* (Strašidlo ve stroji) úplně rozboural beha-vioristickou teorii učení jazyku tím, že položil desítky otázek ohledně učení jazyku, na něž behaviorismus neměl odpověď. Koestler sám se nepokoušel podrobně vyložit, jak se učíme jazyku, ale prokázal aspoň, že o tom nevíme skoro nic. Dodnes zůstává vlastně záhadou, jak se děti naučí mluvit svým jazykem.

Víme jedno: že schopnost učit se není zcela závislá na tom, že nám funguje všech pět smyslů. Například Helen Kellerová byla slepá a hluchá, a přesto se nejen naučila jazyku, ale dosáhla

ohromující moudrosti. Na druhé straně jsme zjistili, že deprivace smyslových potřeb může učení dítěte vážně ohrozit. Na dětech, vychovávaných vjednom německém sirotčinci ve dvacátých letech bez smysluplného kontaktu s lidmi a bez možnosti si hrát, se prokázalo, že potřebujeme jistý základ smyslových vztahů s druhými (například cítit spojení dotekem), abychom po tělesné stránce prospívali a dosáhli vůbec nějakého mentálního růstu. Navícjsou ve vývoji dětí kritická období, kdy deprivace nebo zanedbání některých potřeb může omezitjejich pokroky, nedojde-li včas k potřebnému zásahu.

Zdá se, že většina učení v dětství je, stejně jako učení jazyku, vcelku pasivnízáležitostí. Například ještě dříve, než se děti naučíjazyku, naučí se tomu, čemu psychologové říkají hranice vlastního já. Je důvod k víře, že novorozenec nedokáže rozlišit sebe od světa. Během prvních devíti měsíců života se však dítě jaksi naučí, že jeho ruka je jeho a že je jiná než maminčina ruka, a jeho prsty se poznají od tatínkových prstů. Naučí se, že když ho bolí bříško, neznamená to, že bříško bolí celý svět. Nezdá se, že by takové učení bylo věcí volby, proto mu říkám pasivní.

Může však být spojeno s velkou aktivitou, když si nemluvně zkouší, co se dá dělat s rukama. Toto poznávání hranic vlastního já je ve velmi skutečném smyslu rozvojem vědomí, protože právě ve věku kolem devíti měsíců vidíme první doklad sebeuvědomění. Když do té doby vstoupí do místnosti cizí člověk, nemluvně klidně leží v postýlce a zkoumá hranice svého já, jako by se nic nedělo. Avšak v devíti měsících začne dítě okamžitě zděšeně plakat nebo se jinak znepokojí, jakmile do místnosti vstoupí někdo cizí. Vyvinula se u něho úzkost z cizích lidí, jak to nazývají psychologové. Proč? Můžeme z toho vyvodit, že si dítě už uvědomuje sebe jako *samostatné* jsoucno,

něco strašně maličkého, poměrně bezmocného a krajně bezbranného. Z tohoto projevu hrůzy z bezbrannosti můžeme vyvodit, že se u dítěte vyvinuly první zárodky sebeuvědomění. Vědomí sebe samaje provázeno jistým vjemem reality, a to nám umožňuje vnímat se jako oddělené a odlišené od druhých. Pasivní učení jazyku a hranicím ega se jeví jako bezbolestná záležitost. To neznamená, že stejně bezbolestné je všechno učení. Snad žádná doba v životě mladé lidské bytosti není tak bolestná jako strašný třetí rok života. Dítě dosáhne dvou let a zná už velmi dobře hranice svého ega, nenaučilo se však ještě hranicím své moci. Předpokládá tedy, že je v tom nej-lepším ze všech světů a má v něm veškerou moc. Můžete tedy vidět ani ne dvouleté dítě, jak prohání otce, matku, sourozence i domácího psa a kočku, jako by to byli pěšáci v jeho soukromém královském vojsku. Avšak v okamžiku, kdy už umí chodit, házet věcmi a vytahovat knížky z polic, začnou najednou matka a otec říkat: „Ne, ne. To nesmíš, Honzíku. Ne. Tohle taky nesmíš. Ne, ty tady nejsi pán. Ne. Máme tě moc rádi, jsi opravdu důležitý, ale pán nejsi. Kdepak. Páni jsou maminka a tatínek. Ne, ne, ne."
Stane se v podstatě to, že v průběhu pouhých dvanácti měsíců je dítě psychologicky sesazeno z čtyřhvězdičkového generála na obyčejné ucho. Není divu, že je to doba depresí a záchvatů vzteku! Ovšem přestože je strašný třetí rok bolestný, je to velmi důležitá doba učení. A není-li dítě

*

po dosažení tří let zatíženo přílišným břemenem ponížení, bude mít za sebou první obří krok od „infantilního narcismu". Je to doba, jež položí celý základ tomu, co Erich Fromm pojmenoval socializace a definoval jako „učit se dëiat rád to, co délat musím".
V průběhu dětství možná dítě na učení jistým způsobem

pracuje, ale zpravidlajen dík vnějšímu tlaku v podobě domácích úkolů, zkoušení, známek a očekávání rodičů. Jinak zůstává pro dítě učení dál převážně pasivní záležitostí. Příkladem je Jenny, osmiletá hrdinka mé *Přátelské sněhové vločky.* Žije ve zdravé rodině a levá i pravá hemisféra jí pracují v souladu; je vidět, že se učíjako ďas. Ale nepracuje na tom, nevysvětluje si věci cílevědomě. Když myslí na plné obrátky, dělá prostě to, co je jí přirozené.

Nejdůležitější je v dětství pravděpodobně učení od vzorů. V nenarušené rodině jsou automaticky prvními vzory rodiče. Dítě má přirozený sklon předpokládat, že to, jak něco dělají rodiče, je správný způsob. Zejména to platí o sebekázni. Vidí-li dítě sebekázeň u rodičů, pravděpodobně si již v útlém věku nevědomky zvykne být také ukázněné. Jestliže se naproti tomu otec a matka chovají neukázněně, dítě usoudí, že člověk se má chovat právě tak, a nejspíš si žádnou velkou sebekázeň nevypěstuje. Zejména to tak bude v případě, když má rodiče typu: „Dělej, co ti říkám, ale ne to, co dělám". Přestože je učení v dětství pasivní, je nesmírně důležité. Pokud máme štěstí, je to rovněž doba, kdy začínáme získávat emocionální a intelektuální inteligenci.

Mnozí jsou pevně přesvědčeni, že inteligence se dá měřit pouze numericky. Snad to platí o analytické inteligenci. Jisté stránky inteligence však byly a jsou v důsledku toho poněkud přehlíženy nebo brány na lehkou váhu, zejména ty, které pracují s nepostižitelnými činiteli, jako je sebeuvědomění, vcítění a sociální vědomí. V současnosti se stále více debatuje o platnosti dlouho užívaných testů ke stanovení takzvaného inteligenčního kvocientu. Přestože jsou testy IQ užitečné a mají své kladné stránky, mají i svá omezení. Jeden problém je například v tom, že jsou ovlivněny kulturou, což vedlo k chybnému vyhodnocení studijních schopností mnoha žáků a k chybnému uplatnění některých standardizovaných testů.

Jeví se mi tedy slibný nový směr výzkumu, který naznačuje, že stejně přesné - a důležité - svědectví o lidské inteligenci jako intelektuální dovednosti je to, jak člověk zachází s emocemi. Dovednosti, z nichž se skládá emocionální inteligence, jsou složité a mnohotvárné. Jedním příkladem emocionální inteligence uváděné v tomto výzkumu je schopnost odkládat uspokojení. O tom jsem psal \ *já v knize Nevyšlapqřiou cestou.Ta.rn*

jsem to líčil jako rozvržení bolesti a potěšení v životě tak, abychom si nejdřív odbyli bolest, a tím umocnili potěšení, které následuje.

Není divu, že se při tomto výzkumu také zjistilo, že úhelným kamenem emocionální inteligence, na němž stojí většina ostatních emocionálních dovedností, je vědomí sebe sama. Ve vztahu k sebeuvědomění hovoří psychologové například o důležitosti „metanálady" neboli schopnosti se zastavit a zjistit, co cítíme - hněv, stud nebo lítost -, než něco podnikneme. To odpovídá pozorovatelskému a transcendentnímu egu, které jsem popsal v předešlé kapitole. Jakmile vstoupí emocionální reakce do vědomí, zvětší se vyhlídka na její náležité zvládnutí, jestliže je člověk emocionálně inteligentní. Sebeuvědomění, které takovou inteligenci provází, je ze všeho nejduležitější, protože právě ono nám pomáhá k většímu sebe-ovládání.

V kultuře, která prosazuje levostranné (intelektuální) uvažování proti pravostrannému (intuitivnímu), stojí vývoji emocionální inteligence v cestě velké překážky. Není divu, že nalézáme počátky emocionální tuposti v dětství, kdy se děti učí potlačovat city, nebo se úplně uzavřít. Dospělí, jež emoce vyvádějí z míry, někdy děti soustavně kritizují kvůli tomu, co cítí, neboje napomínají, že „takhle cítit nesmějí", a to vede k potlačení emocionálního vědomí.

Neschopnost zvládnout frustraci nebo rozpoznat tísnivé pocity dovedla mnoho dětí k destruktivnímu chování (mimo jiné k poruchám jedení, šikaně ajinému asociálnímu chování), protože postrádaly vedení zralých dospělých v oblasti zvládání emocí. Jsem přesvědčen, že by bylo účelnější, kdyby učitelé a rodiče začali děti učit, že je v pořádku, když cítí, co cítí. (To neznamená, že by děti mohly, nebo měly, jednat podle všeho, co si myslí a cítí.)
Pasivní učení v dětství - jak emocionální, tak intelektuální - je životně důležité, ale aktivní učení v dospělosti je ještě důležitější, pokud k němu ovšem vůbec dojde. Někteří psychologové se domnívají, že v dospívání „už jsou škody napáchané" a osobnost je v dobrém i ve zlém ustálená. Často to tak sice bývá, ale nemusí to tak být. A pokud máme vůli, právě y pozdějších třech čtvrtinách svého života můžeme udělat největší změny a skoky v růstu. Mimo jiné je možné to, co kdysi pravil Jonathan Swift: „V pozdějším životě se člověk snaží vyléčit ze všech pošetilostí, předsudků a falešných názorů, kterými se nakazil na začátku". Aktivní učení v dospělosti je nejen možné, ale také neskonale žádoucí.

něčem již mnohem lépe chápeme, jak se mohou lidé v dospělém
V věku z aktivního, uváženého rozhodnutí učit. Co však nechápeme, je *proč.* -Nyní stojíme před mimořádnou záhadou lidské vůle.
Jak jsem již psal, někteří lidé (například všichni členové mé nejbližší rodiny) se zřejmě narodili se silnou vůlí, kdežto jiní se zdají mít vůli poměrně slabou. Tento námět však nebyl nikdy vědecky zkoumán. Nevíme vlastně, zda existují rozdíly v síle vůle, ani zdajsou genetické, ani do jaké míry se vyvíjejí nebojsou naučené. Je to mimořádně záhadná záležitost, a

představuje široké pole pro psychologické bádání.
Každopádně věřím, že silná vůle jejedno z největších požehnání, jichž se může lidské bytosti dostat. Věřím tomu ne proto, že silná vůle je nutně zárukou úspěchu - může mít také neblahý účinek a stvořit někoho takového, jako byl Hitler -, ale protože slabá vůle je skoro spolehlivou zárukou neúspěchu. Například při psychoterapii se dobře daří lidem se silnou vůlí - s tajemnou vůlí růst - bez ohledu na to, jaké měli dětství nebo zázemí, ani co všechno stojí proti nim. Naproti tomu lidé, kteří zřejmě tuto tajemnou vůli růst postrádají, mohou mít všemožné přednosti - velké myšlenky a nadání, a přece sedíjako pecka a nikam nedojdou. Přesto, jak nepřestávám zdůrazňovat, každé požehnání je potenciální prokletí a jednou špatnou stránkou silné vůle je popudlivost. Právě lidé se silnou vůlí lámou golfové hole o strom, protože ten zatracený míček nechce skočit tam, kam chtějí oni. Lidé se silnou vůlí mají hodně.práce, aby se naučili ovládat svůj vztek.
V knize *Dále nevyšlapanou cestou* jsem psal, že jsem kdysi vysvětloval svým pacientům, že slabá vůle je jako mít na dvorku malého oslíka. Moc škody vám nenadělá, nanejvýš ožeře tulipány na záhoně. Ale moc vám také nepomůže a nakonec budete třeba žít v lítosti nad tím, že jste nedokázali, co jste chtěli. Silná vůle je jako tucet tažných koní. Jsou mohutní a nesmírně silní, a pokud nejsou náležitě vycvičení, ukáznění a zapražení, zbourají vám dům. Zato když náležitě vycvičení, ukáznění a zapražení jsou, můžete s nimi doslova stěhovat hory. Důležité tedy je rozlišovat mezi zapraženou a nezapřaženou vůlí. K čemu ji však připřáhnout? Nemůžeme ji prostě připřáhnout k sobě. Musí se připřáhnout k moci vyšší, než jsme my.
Gerald May píše ve své knize *Will and Spirit* (Vůle a duch), jejíž první kapitola se jmenuje „Dobrá vůle a svévole", že svévole znamená nezapřaženou lidskou vůli, kdežto dobrá vůle

označuje silnou vůli člověka,J<terý

je ochoten jít tam, kam ho volá nebo vede vyšší moc. Když vezmeme v úvahu vztah mezi dobrou vůlí a vyšší mocí, není to žádná náhoda, že jsem v knize *Nevyšlapanou cestou* napsal, že vůle růst je v podstatě stejnýjev jako láska. Definoval jsem lásku jako vůli rozšířit své já ve prospěch duchovního růstu, at už vlastního, nebo cizího. Opravdu milující lidé jsou podle této definice lidé rostoucí. Mluvil jsem o tom, jak v člověku schopnost lásky pěstují milující rodiče, ale poznamenal jsem také, že samotná rodičovská péče existenci této schopnosti u všech lidí nevysvětluje. Dospěl jsem tedy k názoru, že schopnost lásky u lidí, a tedy jejich vůli růst, nepěstují pouze milující rodiče v dětství, ale po celý život ji pěstuje také milost neboli Boží láska.

Přesto zůstává otázka, proč jen někteří lidé projevují po celý život vůli růst, zatímco mnozí se vyhýbají nejen růstu, ale i odpovědnosti, kterou s sebou učení nese. Rozhodnutí aktivně se učit jako dospělý a vědomě používat svou vůli k růstu a učeníje sice tajemné, ale také je to nejdůležitější rozhodnutí, jaké člověk v životě dělá. Kdy však k němu dochází? Ani tato otázka nebyla vědecky zkoumána tak, jak si zaslouží. Naznačil jsem, že nic nedokazuje, že by k tomuto rozhodnutí docházelo v dětství. Může však být učiněno již během dospívání. Po zveřejnění své knihy jsem dostal dopisy od patnáctiletých a šestnáctiletých, kteří to rozhodnutí očividně udělali.

Mé dcery se rozhodly, než nastoupily na vysokou školu, a tak si vybraly přírodovědu a matematiku, přestože to pro ně byly

obtížné předměty. Trápiljsem se za ně azeptal se, proč si nevybraly humanitní směr, kdejim to šlo samo. Obě odpověděly: „Ale tati, proč studovat něco, co je pro člověka lehké?" Je mi jasné, že měly alespoň v některých ohledech vyspělejší vůli učit se než já v jejich věku.
Rozhodnutí učit se může sice padnoutjiž v dospívání, ale to neznamená, že se to v té době skutečně stane. Znám lidi, pro něž nastal klíčový okamžik ve třiceti, ve čtyřiceti, padesáti nebo šedesáti, ba i několik měsíců před smrtí. Nechci také tvrdit, že je to rozhodnutí jednou provždy. Někteří jako by to rozhodnutí učinili jen polovičaté a po zbytek života nejsou v učení příliš aktivní. Jiní se rozhodnou v půli života a stanou se z nich nejhorlivější žáci. Někdy to přijde v období účtování, například v krizi středního věku. Nakolik to jsem schopen rozpoznat, činí se to rozhodnutí opakovaně. Odhodlání pak každým novým rozhodnutím sílí. Tak to aspoň bylo u mne. Nedokážu si vybavit žádný jednotlivý okamžik, kdy jsem se prvně rozhodl aktivně se učit, ale vybavuji si mnoho okamžiků, kdy jsem se v tom rozhodnutí utvrzoval.

Já sám jsem se většinu života učil ze zkušeností, především rozjímáním nad vlastními životními zkušenostmi. Proto popisuji rozjímavého člověka jako toho, kdo z kousku zkušenosti vyždímá, co se dá. Nejde ani tak o to, kolik zkušenosti v životě získáte, ale co z nich dokážete vytěžit. Všichni známe lidi, kteří vykonali spoustu úkolů, a zdá se, že získali velmi rozmanité zkušenosti, a přece se stále jeví naivní a zmatení. Procházet spoustou zkušeností je k ničemu, když se z nich člověk nepoučí o sobě a o okolním světě. Proto je důležité si všímat nejen vnějších, ale vnitřních zkušeností, jež slouží našemu duchovnímu růstu. Dobrá vůle učit se musí tedy s sebou nést dobrou vůli učit se nahlížením do vlastního nitra. Vystihuje to citát z filozofa Sorena Kierkegaarda: „Člověk

může vykonat úžasné činy a obsáhnout obrovské množství poznatků, a přitom vůbec nerozumět sám sobě. Utrpenívšak vede člověka k pohledu dovnitř. Zdaří-li se mu to, potom tam, uvnitř, je počátek jeho učení."
V konečné instanci je ten, kdo se vůlí zasvětil učení a růstu, tím, jehož vůle je zřejmě v souladu s Božím záměrem. To ovšem neznamená, že si to onen člověk uvědomuje nebo že se pokládá za někoho „v souladu s neviditelným řádem věcí". Třeba se pokládá za agnostika. Přesto mnozí, kdo nepovažují za svou vyšší moc Boha, mohou projevovat dobrou vůli podřídit se něčemu, co považují za větší sebe sama - snad ideálům lásky, světla a pravdy. Nakonec mají všechny tyto vlastnosti něco společného s Bohem. Přesto mám dojem, že tím, jak takoví lidé během let a desetiletí stále vynakládají svou vůli na učení a růst, téměř nevyhnutelně upadnou do rukou živého Boha a jejich duše vstoupí do osobního vztahu s jejich stvořitelem a živitelem.

VYRŮST Z NARCISMU

Všichni jsme už slyšeli o lidech, kteří jsou tak egocentričtí, že nechápou, jak by svět mohl existovat bez nich. U jiných není narcismus tak hluboký. Avšak pro každého z nás je jednou z nejtěžších - a nejdůle-žitějších - věcí, jež musíme poznat a vyrovnat se s nimi. Svět se netočí okolo nikoho z nás.
Již jsem se o narcismu zmínil jako o poruše myšlení. V *Hledání kamenů* jsem napsal, že s Lily nejsme v telefonním seznamu a podnikámejistá složitá bezpečnostní opatření hlavně z toho důvodu, abychom se ochránili před narcisty. Než jsme před deseti lety udělali toto opatření, stávalo se čím dál častěji, že ve dvě v noci u nás zazvonil telefon. Volající byl někdo úplné cizí a chtěl si se mnou podrobné prodiskutovat nějakou myšlenku, kterou jsem napsal. „Ale vždyťjsou dvě hodiny ráno," namítal jsem. „Ale tady v Kalifornii je teprve jedenáct," vysvětil mi hlas na druhém konci, „a kromě toho jsou teď

hovory levnější."
Narcistéjnedokážou nebo nechtějí myslet na druhé lidi. Jsem přesvědčen, že se všichni rodíme jako narcisté. Zdraví lidé ze svého vrozeného narcismu vyrostou.Je to možnéjedině tak, že si začnou víc uvědomovat, naučí se brát ohled na druhé a víc o nich přemýšlet. Je to učení, které staví samo na sobě, neboť čím víc se učíme, tím jsme uvědomělejší.
Již jsem se zmínil, že strašný třetí rok je dobou, kdy dítě udělá první obrovský krok od infantilního narcismu. Nevíme, proč někteří lidé z narcismu nevyrostou, mám však silné důvody k víře, že to začíná v tomto zranitelném období života, strašném třetím roce, což je doba nevyhnutelně pokořující. Je na rodičích, aby byli k dítěti při tomto pokořování tak jemní, jak jen lze. Ne každý rodič to však dělá. Jsou rodiče, kteří ve strašném třetím roce a po celé dětství svých dětí dělají, co mohou, aby je pokořili víc, než je třeba, aby se prý naučily skromnosti. Mám tušení, že přetrvání narcismu může mít kořen právě v takovém neúměrném pokořování.
Tuším, že děti, které byly takto hluboce pokořovány, zoufale lpějí na egocentrickém pohledu na život. Možná, že doslovně cítí, že se tím jakoby drží holého života. Narcismus je to jediné, co dává pocit bezpečí v jinak bouřlivém období. Protože byly zahanbovány tak, že jejich ego se stalo neuvěřitelně křehkým, ztotožní si samotné přežití s narcisním pohledem na život.
První obří krok od infantilního narcismu sice děláme ve strašném třetím roce, to však rozhodně neznamená, že je to krok jediný nebo poslední. V dospívání totiž běžně dochází k explozi narcismu - když dospívajícího například ani ve snu nenapadne, že by někdo jiný z rodiny mohl také potřebovat auto. Přesto právě v dospívání můžeme udělat další obří krok. Ve *Světě čekajícím nazrozenílíčím* příklad klíčového zvratu v mém životě, k němuž došlo v časném dospívání.
Jednou ráno (bylo mi patnáct) jsem šel po cestičce internátní

školy a na dálku padesáti metrů jsem zahlédl spolužáka. Loudal se směrem ke mně. Když jsme k sobě došli, pět minut jsme spolu hovořili a pak jsme šli zase každýdál. Po dalších padesáti metrech mězmilosti Boží zasáhlo zjevení. Naráz jsem si uvědomil, že celých deset minut od okamžiku, kdy

jsem spolužáka zahlédl, až doteďjsem byl naprosto pohlcen sám sebou. Ty dvě tři minuty, než jsme k sobě došli, jsem myslel na to, co bych řekl chytrého, abych na něho udělal dojem. Během pěti minut, kdy jsem byl s ním, jsem poslouchal, co říká, jen proto, abych na to mohl dát vtipnou odpověď. Díval jsem se na něho jen proto, abych viděl účinek svých poznámek. A ty dvě tři minuty po rozchodu jsem myslel jedině na to, co jsem mu mohl říct, abych na něho udělal ještě větší dojem.

Na spolužákovi mi nezáleželo ani za mák. Nestaral jsem se, jaké má radosti a starosti, nebo cojsem mohl říci, abych mu trošičku ulehčil život. Stál jsem o něho jen jako o příjemce svého vtipu a zrcadlo pro svou skvě-lost. Z Boží milosti mi bylo zjeveno nejen, jak jsem egocentrický a zaujatý sám sebou, ale také to, že zůstanu-li na takovém stupni uvědomění dál, nevyhnutelně mě to dovede k strašné, prázdné a osamělé „dospělosti". A tak jsem začal v patnácti letech se svým narcismem bojovat.

To však byl pouhý začátek. Náš narcismus je velmi houževnatý ajeho chapadla dovedou být velmi nenápadná a vtíravá. Musíme je utínat den po dni, týden po týdnu, měsíc po měsíci a rok za rokem. A na cestě jsou všelijaké nástrahy, jako třeba pýcha na to, jakjsem pokorný.Jak roste mé uvědomění, učím se pochopitelně být méně narcisní a víc se vciťovat do druhých lidí. Když se však ohlížím zpátky, trápí mě, jak málo jsem se uměl vcítit do svých rodičů, když stárli. Až když jsem se začal sám potýkat se stárnutím, začal jsem lépe chápat, ca museli mí

rodiče vytrpět, a nyní s nimi cítím větší spřízněnost než kdy předtím.
Odnaučování narcismu bylo největším tématem mého života, a když se opět ohlédnu zpět, největším učitelem pro mě bylo manželství. *Ve Světě čekajícím na zrození*jsem napsal, že kvůli svému narcismu v počátcích našeho vztahu jsem si teprve po dvou letech manželství začal uvědomovat, že Lily asi bude něco víc než můj přívěsek, mé „něco". Oči mi otevřely zádrhele v našem vztahu. Uvědomil jsem si, že se na ni zlobím, když není doma ajde si na nákup, zrovna když ji potřebuji, a stejně mě popouzí, že mě doma „otravuje", kdyžjá mám právě potřebu samoty. Postupně jsem si začal uvědomovat, že mé podráždění vyplývá z bizarní představy v mém mozku. Považoval jsem za dané, že Lily by tu jaksi pro mě rriěla být, kdykoli ji potřebuji, a nebýt, kdykoli mi její přítomnost nevyhovuje. Dále jsem pokládal za dané, že by jaksi měla nejen vědět, kdy'co chci, ale že by to měla vědět bez říkání. Trvalo snad deset let, než jsem se z toho šílenství úplně vyléčil. To však byl jen začátek. Mé manželství s Lily vydrželo také proto, že jsme oba po svém velmi ohleduplní lidé. Zprvu byla naše ohleduplnost

dost primitivní a ze všeho nejvíc nám šlo o vlastní představu o sobě samém. Chtěli jsme se považovatza dobré lidi, a takjsme se snažili být dobří. Být dobří znamenalo být ohleduplní, a věděli jsme, že zásadní pravidlo dobroty či ohleduplnosti je: Jednej s druhými tak, jak bys chtěl, aby oni jednali s tebou." Proto jsme se úporně snažili zacházet jeden s druhým tak, jak bychom si přáli, aby se zacházelo s námi. Moc se nám to však nevedlo, protože Lily a já jsme jako mnoho jiných dvojic vstupovali do manželství jako relativně mírní narcisté. Nebyli jsme jako ti, kdo volají ve dvě ráno. Byli jsme skvostně zdvořilí - ale zatím ne moudří, protože jsme jednali podle

narcisní předem vytvořené představy, že ten druhý je bud' stejnýjakojá, neboje pomýlený.
Časem jsme se poučili, že Zlaté pravidlo je pouze začátek. Když jsme chtěli růst, museli jsme se naučit rozpoznávat a uznávat, že jsme každý *jiný.* A to je kurs pokročilého manželství, kde se učí: jednej s druhými tak, jak bys chtěl, aby oni jednali s tebou, kdybys byl v jejich vlastní a docela jiné kůži. Není to snadné učení. Skoro po šedesáti letech života se to s Lily pořád učíme a někdy si připadáme jako začátečníci. Učíme se, že rozdíly mezi námi jsou kořením našeho manželství a zároveň jeho *moudrostí.* Rčení „dvě hlavy více vědí" by postrádalo smyslu, kdyby byly obě ty hlavy úplně stejné. Právě proto, že se Lilyina a moje hlava tak liší, dáme-li je dohromady (jak jsme to dělali při výchově dětí, hospodaření s penězi, plánování dovolených a podobně), výsledek je pokaždé lepší, než kdybychom byli jeden nebo druhý jednali sami. Vyrosteme-li tedy z narcismu, umožní nám to spolupráci, při níž lidé společně používají nejen sílu paží, ale i mysli.

NARCISMUS PROTI SEBELÁSCE

Přesto stojíme před paradoxem. Zatímco v životě jde hlavně o to, abychom vyrostli z narcismu, neboli egocentrismu a často přehnaného pocitu vlastní důležitosti, stejně životně důležitě je naučit se zároveň, jak jsme vlastně důležití a cenní. Skromnostznamenáznát se tak, jaký opravdu jsem. Podle mneje pro nás klíčové, abychom vůči sobě byli realističtí, abychom dokázali rozpoznat své dobré i špatné stránky. To však neznamená (jak mnozí mylně

soudí), že bychom měli zdůrazňovat spíš záporné rysy a zlehčovat nebo odbývat kladné rysy jako druhořadé. Mnozí to tak ale dělají a snaží se projevovat falešnou skromnost, která může sahat až k neschopnosti přijmout poklonu nebo se prosadit, když je třeba.

Dále je třeba rozlišovat mezi sebeláskou (což je podle mě vždycky dobrá věc) a sebeúctou (která podle mě může být často sporná). Jak jsem napsal v knize *Dále nevyšlapanou cestou,* obojí se často zaměňuje, protože pro tyto fenomény nemáme dost bohatou slovnízásobu. Doufám, že se problém časem vyřeší vznikem nových, výstižnějších slov, ale prozatím musíme vyjít s těmi, co máme.

Jsou například chvíle, kdy se chováme nepěkně. Jestliže popíráme, že je naše chování „špatné", a nehledáme způsob, jak je napravit, nebojak se vykoupit tím, že se ze své chyby poučíme, potom nám záleží především na sebeúctě. Naprou tomu když jednáme ze sebelásky, zdravější pro nás bude uznat své chyby a pokárat se, když to musí být - a také umět rozpoznat, že naše chvilkové selhání neurčuje naši cenu ani to, jakýjsme člověk. Potřebujeme chvíle, kdy si uvědomíme, že nemáme všechno v malíčku a nejsme dokonalí. Takové chvíle jsou pro náš růst zásadní, protože láska k sobě samému vyžaduje schopnost uznat, žeje na nás něco, na čem je třeba pracovat.

Je tedy rozdíl, zda si chceme vždy myslet, že jsme dobří (což je narcismus a znamená to udržovat si neustále sebeúctu). Pochopit a rozlišit to je nutné pro naše vyzrálé duševní zdraví. Máme-li být dobří, zdraví lidé, musíme za to platit tím, že občas odložíme sebeúctu a nepřipadáme si vždycky dobří. Měli bychom se však umět mít vždycky rádi a cenit si sebe, i když se nebudeme mít vždycky v úctě.

Asi před dvaceti lety jsem měl sedmnáctiletého pacienta, který žil od čtrnácti let samostatně. Rodiče se k němu chovali otřesně. Během jednoho sezení jsem mu řekl: Jacku, tvůj největší problém je v tom, že se nemáš rád, že si sám sebe neceníš." Ten večer jsem musel jet z Connecticutu do New Yorku ve strašné bouřce. Silnici zalévaly proudy deště a viditelnost byla tak špatná, žejsem neviděl kraj silnice ani

středníčáru. Přestožejsem byl hrozně unaven, musel jsem mít oči přilepené na silnici. Kdybych na okamžik ztratil soustředění, skončil bych v příkopu. Těch devadesát mil v bouřce jsem zvládl proto, žejsem si donekonečna opakoval: „Tenhle mrňavý volkswagen veze mimořádně drahocenný náklad. Je mimořádně důležité, aby se ten cenný náklad dostal bezpečně do New Yorku." A dostal se.

Tři dny nato jsem se v Connecticutu opět sešel sjackem a dozvěděl se, že v té bouřce sjel ze silnice, přestože zdaleka nebyl tak unavený jako já a měl mnohem kratší cestu. Naštěstí nebyl vážně zraněn. Nemyslím, že to udělal z utajené sebevražedné touhy - přestože nedostatek lásky k sobě k sebevraždě může vést, ale prostě proto, že nedokázal sam sebe přesvědčit, že jeho malý volkswagen veze mimořádně drahocenný náklad.

Jiným příkladem je žena, kterou jsem začal léčit krátce potom, co vyšla kniha *Nevyšlapanou cestou.* Musela za mnou do Connecticutu jezdit až z Newjersey. Celý život prožila v křesťanské církvi; byla v ní vychována, a dokonce si vzala duchovního. První rok jsme spolu pracovali každý týden a nikam jsme se nedostali. Neudělala vůbec žádný pokrok. A pak jednoho dne po příchodu řekla: „Víte, dnes jsem si cestou uvědomila, že ze všeho nejdůležitější je rozvoj mé duše." Hlasitě jsem se rozesmál radostí z toho, že konečně pochopila, a také nad ironií toho, žejsem předem předpokládal, že žena, které se má knížka tak líbila, že se za mnou vypravila a byla ochotná každý týden strávit šest hodin na cestě, aby se se mnou viděla, a která prožila celý život v církvi, jistě ví, že nejdůležitější je rozvoj její duše. Ona to ale nevěděla, a tuším, že mnoho lidí si neuvědomuje, jak podstatné je to pro jejich život. Jakmile si to však uvědomila, její pokroky v léčbě byly bleskové.

Jestliže si sami sebe ceníme, budeme pravděpodobně

přesvědčeni, že stojíme za každou námahu, kterou kvůli sobě musíme vynaložit. Zda si sami sebe skutečně ceníme, se pozná například podle toho, zda se rozhodneme léčit, abychom nezůstali zaseknutí a dělali pokroky, nebo vynaložíme námahu na to, abychom se postarali o své bezpečí v situacích, které můžeme ovládat. A jak jsem napsal v knize *Nevyšlapanou cestou,* první, co určuje, zda se budeme považovat za cenné a důležité, je, zda s námi naši rodiče zacházeli jako s někým opravdu cenným a důležitým. Silně to předurčuje způsob, jak na sebe budeme v životě pohlížet, protože ty časné roky, kdyjsme nejpřístupnější dojmům, jsou pro náš pocit vlastní ceny rozhodující.

Přesto si osmnáct let po napsání té knihy myslím, že při líčení problému toho, kdo vstoupí do dospělosti s hluboce zakořeněným nedostatkem ocenění pro sebe sama, jsem byl zbytečný pesimista. Tvrdil jsem, že pro takového člověka je skoro nemožné, aby si někdy vypěstoval zdravý pocit vlastní ceny. Nyní však vím, že jsou přinejmenším dva způsoby, jimiž se mohou naučit cenit si sami sebe ti, kdo se to nenaučili jako děti - alespoň značný počet z nich. Jeden je dlouhodobá psychoterapie, během níž se terapeut může stát, a často se stává jakýmsi zástupným rodičem a uzdraví pacienta tím, že vytrvale dokládá, jak si uvědomuje jeho hod-

notu. Nejběžnější reakce mých pacientů na konci dlouhé léčby - pokud se zdařila - byla: „Víte, pane doktore, zacházel jste se mnou, jako když jsem důležitější, nežjsem si o sobě myslel."

Je i jiný způsob: někdy se zdá, že Bůh sám přímo zasáhne do života lidí a podájim zprávu o jejich hodnotě.Je to tak silnýzážitek, že ti, kdo jej měli, se často ani po létech nepřestávají ptát: „Proč já?", protože stále žasnou nad tím, čím sřzasloužili takové požehnání. Je to skutečně zážitek vše překonávající milosti, když někdo, kdo se dlouho podceňoval,

obdrží božské zjevení, že na něm přece jenom záleží. Přestože jsem ve svých nebeletristických pracích takové jevy nelíčil, mám bývalé pacienty a přátele, kteří si vzpomínají na takové radikální změny ve svém sebehodnocení. Někdy k těmto zjevením došlo při nějakém děsivém zážitku, a někdy- jako u ženy, která usoudila, že si cení sama sebe natolik, aby přerušila vztah spojený s tělesným týráním -, když je ohrožen samotný jejich život. Psal jsem o takových jevech v obou svých románech. V knize *U okna* obdrží takové poučné poselství paní Simonto-nová, šedesátiletá správkyně pečovatelského domova. Právě takTish v očistci, jak líčím v knize *V nebi jako na zemi.* Oba příběhyjsou sice fiktivní, ale zrcadlí skutečné zážitky lidí, s nimiž jsem se setkal a kteří mi o takových zkušenostech vyprávěli.

NARCISMUS, SMRT, A JAK SE NAUČIT UMÍRAT

Náš vrozený narcismus je mimořádně složitýjev, protože jistá míra je nutná jako duševní složka našeho pudu přežití. Avšak nebrzděný narcismus je hlavním předchůdcem duševní a duchovní nemoci. Zdravý duchovní život představuje postupné vyspívání z narcismu. To, že z narcismu nevyrosteme, je sice mimořádně běžné, ale také mimořádně zhoubné.

Jedním z největších podnětů k takovému zdravému růstu může být vyhlídka na smrt a umírání. Může se stát tím největším podnětem. Když psychiatři mluví o zraněné hrdosti, my to nazýváme zraněný narcismus. A z toho, co narcismus zraňuje, je nejsilnější smrt. Náš narcismusje v malém zraňován neustále: spolužák nám vynadá do hlupáků, jsme poslední, koho vyberou do volejbalového mužstva, nepřijmou nás na školu, zaměstnavatel nás zkritizuje, dostaneme výpověď, naše děti nás neberou. V důsledku takového zraňování buďzahořkneme, nebo porosteme. Avšak smrt je příliš velká. Nic neohrožuje naši narcisní náklonnost k sobě a naši ješitnost tak jako náš nadcházející zánik.

Je tedy naprosto přirozené, že se bojíme smrti a všeho, co nám ji připomíná. Jsou dva způsoby, jak se s tím strachem vyrovnat: běžný a chytrý. Běžný způsob je vytlačit smrt z mysli, co nejméně šiji uvědomovat, snažit se na ni nemyslet. Chytré je postavit sejí tváří v tvář co nejdříve. Přitom si můžeme uvědomit něco velmi prostého: podaří-li se nám překonat svůj narcismus, můžeme překonat i Strach ze smrti. Pro lidi, kteří se tomu naučí, se stává vyhlídka na smrt skvělým stimulem duševního a duchovního růstu. Říkají si: „Když nakonec stejně umřu, tak proč mám pořád zuby nehty lpět na svém pitomém já?" A tak se dají na cestu k nesobeckosti.
Není to snadná cesta, ale stojí za to. Čím dál se totiž dostaneme v omezování svého narcismu, svého egocentrismu a pocitu vlastní důležitosti, tím víc budeme zjišťovat, že se už nebojíme smrti, ale ani života. A to je základ pro to, abychom se naučili víc milovat. Když už nejsme zatíženi potřebou neustále se chránit a bránit, můžeme odpoutat oči od sebe
■ a doopravdy objevit druhé. A čím víc budeme zapomínat na sebe, a tedy víc si připomínat Boha a všímat si ho v maličkostech života, tím víc začneme prožívat trvalý vnitřní pocit štěstí, jaký jsme do té doby nezakusili.
Všechna velká náboženství nám opakují, že cesta pryč od narcismu je cestou ke smyslu života. A jejich ústřední poselství je toto: nauč se zemřít. Buddhisté a hinduisté o tom mluví v pojmech nutnosti vzdálit se od sebe; samotná představa jáství je totiž pro ně vlastně iluzí. Ježíš o tom mluvil podobně: „Kdokoli chce zachránit svůj život [totiž kdokoli se přidrží svého narcismu], ztratí jej, a kdokoli ztratí svůj život pro mne, nalez-
; nejej."
Ve svém klasickém díle *On Death andDying(0* smrti a umírání) se Elizabeth Kúblerová-Rossová stala první představitelkou vědy, která se kdy odvážila zeptat lidí, co cítí, když stojí před

svou tělesnou smrtí. Objevila přitom pět emocionálních stadií, jimiž lidé během umírání procházejí. Jdou po sobě v tomto pořadí: popírání, hněv, smlouvání, deprese, a nakonec přijetí.
| ■ V prvním stadiu, popírání, si říkají: „V laboratoři určitě popletli výsledky. To nemohu být já, to se mi přece nemůže stát." Popírání však nadlouho nepomáhá. A tak se lidé rozzlobí. Zlobí se na doktory, zlobí se na ne-B' mocníci, zlobí se na příbuzné, zlobí se na Boha. Když jim hněv nijak nepomůže, začnou smlouvat. Říkají: „Třeba když začnu zase chodit do

kostela a budu se modlit, rakovina odejde." Nebo: „Když začnu být hodnější na děti, třeba se mi ledviny uzdraví." A když ani to nepomůže, začnou si uvědomovat, že je po legraci a že opravdu zemřou. V tu chvíli na ně padne deprese.
Vydrží-li a udělají to, čemu my terapeuti říkáme prokousat se depresí, mohou se z ní zase vynořit a vstoupit do pátého stadia, přijetí. Je to stav velkého duševního uklidnění a projasnění, a pro mnohé i vnitřního světla. Je to skoro, jako by už měli smrt za sebou a byli v jakémsi duševním a duchovním smyslu vzkříšeni. Je to krásná podívaná, ale ne příliš běžná. Většina lidí neumírá v tomto stadiu přijetí. Umírají a stále ještě popírají, zlobí se, smlouvají nebojsou stále ještě v depresi. Je to proto, že prokousat se depresí je tak bolestné a těžké, že většina lidí od toho uteče zpět k hněvu, popírání nebo smlouvání.
Tato stadia vždy nejdou po sobě přesně tak, jakje popsala Kúblerová--Rossová, ale přesto nejsou obecně uplatnitelná jen na emocionální bolest spojenou s umíráním, ale platí stejně (přestože si to tehdy neuvědomila) pro každé učenívživotě, s nímžje spojeno odnaučování.

ODNAUČOVÁNÍ A PRUŽNOST

Psal jsem o jednom zážitku s dcerou, kdy bylo takové odnaučení nutné pro můj růst.Jednou večerjsem se rozhodl pracovat na bližším a lepším vztahu k dceři, které tehdy bylo

čtrnáct. Už několik týdnů na mě naléhala, abych si s ní zahrál šachy. Navrhl jsem tedy, že si zahrajeme, a ona to dychtivě přijala. Usedli jsme k velmi vyrovnané a náročné partii. Byl to však večer v týdnu a ona musela ráno vstávat do školy. V devět hodin mě proto prosila, jestli bych nemohl zrychlit své tahy, protože potřebuje jít spát. Věděl jsem, že je neústupně ukázněná ve spánkových návycích, a připadlo mi, že by se té neústupnosti mohla zčásti zbavit. Řekl jsem jí: „Přece si můžeš jít projednou lehnout trochu později. Nemůžeš přece začít hru a pak ji nedohrát. Vždyť nás to baví."
Hráli jsme ještě čtvrt hodiny a ona během té doby viditelně ztrácela klid. Nakonec poprosila: „Tati, prosím tě, hraj rychleji." „Nic takového," odsekl jsem. „Šachy jsou vážná hra. Když chceš hrát dobře, musíš hrát pomalu. Když je nechceš hrát vážně, tak je nemusíš hrát vůbec." Atak

jsme hráli ještě deset minut a ona byla celá nesvá. Nakonec jí vyhrkly slzy, křikla, že to vzdává, a s pláčem utekla nahoru. Má první reakce bylo popírání. Nic se neděje. Dcera prostě byla v pře-draždéne náladě. Se mnou to rozhodné nema nic společného. Ale nešlo mi to. Večer přece dopadl zcela opačně, než jsem zamýšlel. Má další reakce byla zlost. Rozzlobil jsem se na dceru pro její neústupnost a proto, že se nedokázala vzdát trochy spánku ve prospěch vylepšování našeho vztahuje to její vina. Ale ani to mi úplně nesedělo. Já jsem totiž ve svých spánkových návycích také neústupný. Napadlo mě tedy, abych vyběhl nahoru, zaklepal na její dveře a řekl: „Promiň, zlato. Prosím tě, odpusť mi, žejsem byl tak neústupný. Dobře se vyspi." Přesto jsem měl v tu chvíli pocit, že bych smlouval. Byla by to „laciná omluva". Nakonec mi začalo svítat, žejsem provedl vážnou hloupost. Začal jsem tím, že chci prožít pěkný večer s dcerou. Půldruhé hodiny nato byla v slzách a měla na mě takovou zlost, že skoro nemohla mluvit. Co se to stalo?

Padla na mě deprese.
Naštěstí jsem v tom stavu dokázal vydržet, i když to bylo nepříjemné, a depresíjsem se prokousal. Přijal jsem jako fakt, žejsem večerzkazil tím, žejsem připustil, aby pro mě výhra v šachu byla důležitější než touha budovat vztah s dcerou. A pak jsem byl teprve deprimován. Jak jsem mohl takhleztratit hlavu? Postupnějsem začal přijímat myšlenku, že má touha vítězit je příliš velká aje třeba, abych se jí aspoň zčásti zbavil. Ale i tenhle malý ústupek mi připadal nemožný. Touha vítězit mi celý život dobře sloužila, protože jsem tím mnohého dosáhl. Jak mohu hrát šachy a ne-chtítvyhrát? Nikdy mi nevyhovovalo dělat něco bez zápalu. Neuměljsem si představit, jak bych mohl hrát šachy se zápalem, a přitom je nebrat vážně. Přesto se budu muset nějak změnit. Věděl jsem totiž, že má soutěživost a vážnost jsou rysy, které mi odcizují mé děti a budou mi je odcizo-vat čím dál víc. Jestli se nedokážu změnit, čekají nás další zbytečné slzy a hořkost.
Vzdal jsem se části své touhy vítězit ve sportu ave hře a ta deprese je už dávnou minulostí. Jako dítěti mi ta touha sloužila dobře Jako rodičjsem si neuvědomil, že mi překáží. Musel jsem její vzdát. A neschází mi, přes-tožejsem si myslel opak.
Zralé duševní zdraví vyžaduje pružnost. Musíme umět stále obnovovat křehkou rovnováhu mezi soupeřícími potřebami, cíli, povinnostmi a odpovědnostmi. Podstatou tohoto balancování je odnaučovat se a „vzdávatse" něčeho v sobě, abychom mohli zhodnotit nové informace. Snad se zdá zvláštní, že si někdo zvolí raději stagnaci než pružnost, aby se

vyhnul bolesti z toho, že se vzdává části svého já, je to však pochopitelné, když si uvědomíme hloubku emocionální bolesti, která s tím může být spojena. Znamená to vzdát se povahových rysů, pevně navyklých a naučených způsobů chování, ideologie, nebo dokonce celého životního stylu, a to mohou být

muka. Je to však nutné, jestliže chce člověk dojít co nejdál na životní cestě k stále rostoucí zralosti a duchovnímu růstu. Jako vždy, když se něčeho vzdáváme, nejhorší je strach, že zůstaneme úplně prázdní. To je existenciální strach z nicoty, z toho, že nebudu ničím. Avšak zatímco přechod od jednoho způsobu chování k druhému představuje smrt starého způsobu, otvírá zároveň prostor zrození nového.
Nemohu dostzdůraznit, jakjsou zmíněná stadia umírání důležitá pro odnaučování jedné věci a učení se jiné. Procházejí jimi nejen jednotlivci, ale i skupiny a celé národy. Zamysleme se například nad chováním Spojených států ve Vietnamu. Když se v letech 1963-1964 začaly hromadit důkazy, že naše politika ve Vietnamu nepřináší výsledky, jaká byla první reakce našeho národa? Popírání. Všechno je v pořádku. Potřebujeme jen pár dalších oddílů zvláštního nasazení a pár miliónů dolarů. Když se v letech 1966 a 1967 hromadily další důkazy, že naše politika nenese výsledky a očividně je chybná, jak reagovala vláda? Hněvivě. Nastal čas počítání padlých a My Lai. A mučení. A bombardování, které mělo udělat ze Severního Vietnamu americké parkoviště. V letech 1969 a 1970, kdy se už nakupily hory nezvratných důkazů, že naše politika ve Vietnamu selhala, naše následující reakce byl pokus „usmlouvat" náš odchod z Vietnamu. Střídavě jsme za odměnu přestávali bombardovat a za trestzačínali bombardovat, v představě, že nějak přimějeme Severní Vietnam k jednání. Ale ani to se nepodařilo.
Přestože někteří z nás tenkrát jako jednotlivci procházeli kvůli té válce hlubokou depresí, vláda svedla většinu Američanů k víře, že se nám jaksi daří usmlouvat odchod z Vietnamu. Jenže jsme nic neusmlouvali. Byli jsme poraženi. Uprchli jsme s víc než půl milionem mužů. Protože jsme se v té době jako národ depresí spojenou s tou tragédií neprokousali, nejeví se, že bychom se z toho nějak poučili. Až teď, po pětadvaceti letech,

se začíná zdát, že jsme se depresí trochu prokousali a dospěli k jisté míře pokory v mezinárodních vztazích.
Chceme-li se naučit něco nového, velmi často se musíme zbavit staré-ho. Může to být jak individuální, tak skupinový proces, a v knize *V jiném rytmu* to popisuji celkem podobně jako „prázdnotu", jedno ze stadií vytváření komunity. Psal jsem tam, že skupina procházející stadiem prázdnoty- nejkritičtější fází svého učení - vypadá navenek jakoiorganismus ve

smrtelných křečích. Může to být trýznivě bolestné období. Je to také období, kdy se skupina začíná svědomitě učit - a tedy i odnaučovat tomu, co překáží, co je zastaralé a nefunkční. Podstupujeme-li jako jednotlivci nebo kolektiv bolest, často máme pocit, že potrvá věčně. Avšak v životním cykluje vždy příležitost k obnově. Naděje je základem znovuzrození, které může následovat po smrti a změně. Pokud se tedy prokoušeme stadiem deprese, nevyhnutelně následuje stadium přijetí.
Jednou se mě někdo z posluchačů zeptal, jestli těmito stadii procházejí i dlouholetá manželství, a já odpověděl, že rozhodně ano. Když se objeví první rozpory mezi partnery, naše tendence je snažit seje popírat, a popírat, že už nejsme zamilovaní. Když se to dál popírat nedá, rozzlobíme se na svého druha, že je jiný než my. Když to nikam nevede a náš druh se nezmění, snažíme se tak či onak smlouvat: Já se změním v tomhle, jestli ty se změníš v tamtom". Když ani to nikam nevede, propadáme depresi a s manželstvím to začíná vypadat všelijak.
Když však vytrváme, často mnoho let(vpřípadě mého manželstvís Lily to bylo skoro dvacet), nakonec se můžeme naučit svého druha přijímat a můžeme, jako já a Lily, dospět ke vztahu, který je lepší než romantická láska a má v sobě dokonce jakousi slávu. Zdá se však, že mnoha lidem připadá,

že manželství procházející takovými stadii vůbec není dobré, jako by dlouhodobý vztah musel mít úplně hladký průběh. Ve skutečnosti je to jedna z počátečních iluzí, které musíme překonat. Připomnělo mi to jednu ženu, která poznamenala: „Scotty, *Hledání kamenů* se mi moc líbilo, ale bylo to hrozně smutné." Nebylo mi jasné, co tím myslí, ale domnívám se, že jí to připadalo smutné proto, že podle ní by manželství nemělo procházet všemi těmi těžkostmi, o nichž jsem tam psal. Přesto věřím, že *Hledání kamenů* je kniha koneckonců vítězoslavná. Ano, vzdor všem vzestupům a pádům, smrti iluzí a znovuzrození důvěry a přijetí, které jsme s Lily zažili, jsme ze všeho vyšli s větším porozuměním, než bychom si byli uměli představit.

Po stadiu smrti tedy následuje stadium znovuzrození, jež může být zpočátku stejně bolestné jako smrt. V první kapitole jsem líčil, jak mnozí z mých pacientů prošli „terapeutickou depresí", kdy se po staré cestě dál jít nedalo a nové se zdály neúnosně neschůdné, kdy nemohli zpátky a nechtělo se jim kupředu, protože nová cesta se jim zdála neuvěřitelně riskantní. Popisuji to riziko v knize *U okna,* kde Heather v průběhu terapie konečně udělá strašlivé rozhodnutí zahodit „staré pásky" neboli nepři-způsobivé chování k mužům a vyzkoušet „nové pásky". Tyto dva procesy se nedají oddělit, ale zkoušet nový pásek je stejně strašné jako zahodit starý. Přestože starý může být zřejmě neefektivní, bývá stále pohodlný, padne jako vyšlapaný střevíc. Nový pásek, který od nás může žádat, abychom si počínali způsobem zcela jiným, než nám bývalo pohodlné, než nas učili rodiče a nezve skutečnosti propaguje ceiá naše kultura, se může zdát neuvěřitelně nebezpečný.

Jenže učení je dobrodružství. Musíme mít pro nejistý smysl, protože každé dobrodružství vede do neznáma. Pokud vždy přesně víme, kam jdeme, jak se tam dostaneme a co všechno uvidíme a zažijeme cestou, není to dobrodružství. Je lidské - a

chytré - bát se neznáma, být aspoň maličko vylekaní, když se pouštíme do nějakého dobrodružství. Jen z dobrodružství se však učíme významným novým věcem, protože tam můžeme být vystaveni novému a neočekávanému.

UČENÍ JAKO DOBRODRUŽSTVÍ

Zahájení psychoterapie je často jedním z největších dobrodružství' v životě. Jednu ženu, jíž budu říkat Tammy, přiměl vyhledat pomoc záchvat život ohrožující deprese mezi dvacátým a třicátým rokem. Zdroj její deprese a průběh jejího případu byly klasickou ukázkou člověka žijícího v iluzi perfekcionismu. Po velkou část svého mladého života si v sobě Tammy sama vytvářela nerealistická měřítka a snažila se vyrovnat přehnaným nárokům, o nichž se domnívala, že na ni druzí kladou.

Semeno jejího perfekcionismu bylo zaseto časně - a stálo ji mnoho. Tammy vyrostla v rodině alkoholika, cožje pro mnoho takových pacientů typické. Jako dítě byla nucena v mnoha ohledech přebírat odpovědnost dospělého, protože matka žijící pod vlivem deprese a těžkého alkoholismu nebyla emocionální oporou, a otec většinou nebyl doma. Ve snaze vyrovnat se s tou situací se musela snažit spoluvychovávat mladší sourozence. Proto si pochopitelně neužila mnoho vlastního života ani na základní škole, ani v prvních ročnících střední školy. Pro zmatky domácího života byla škola místem, kde si Tammy připadala nejsilnější. Bylo to také místo, kde dostávala péči jako dítě, jímž byla, místo aby se od ní žádala péče o druhé. To vedlo k výborným studijním výsledkům, takže se nakonec stala první vysokoškolačkou ve své rodině.

Přestože to nikdy nikdo nevyslovil, Tammy chápala život podle svého

perfekcionistického obrazu o sobě jako povinnost „mít všechno

v malíčku". Připadalo jí, že rodina od ní očekává, že bude mít všechno v malíčku vždy a neustále. Byla to neuvěřitelně stresující norma, jíž chtěla dostát, a v mnoha ohledech ji tížila. V hloubi duše Tammy věděla, že se měřítkům perfekcionismu prostě nemůže vyrovnat. Avšak ve snaze zachovat tuto iluzi si mohla jen stěží připustit skutečnost, že má nějaká omezení. Vnější i vnitřní tlak nakonec vedly nejen k tělesným projevům stresu, ale i k několikaleté strašlivé úzkosti. Vjednu chvíli uvažoval a Tam my o sebevraždě, přestože se o ni nikdy nepokusila.

Během dlouhodobé léčby se poučila, že prvotním zdrojem její deprese byla její snaha vyrovnat se s příliš vysokou normou a nedostatečně pravdivá představa o sobě. Přestože se většině lidí jevila jako sebejistá a nezávislá žena, její představa o sobě samé byla založena převážně na tom, co si o ní myslí a co od ní očekávají druzí.

Zpočátku se rozhovory s Tam my točily převážně kolem toho, že v sobě viděla oběť. Vypočítávala všechno, co jí kdy druzí udělali nebo neudělali. Po několika měsících přešlapování začala konečně uvažovat, jaký podíl na tom, že se stala obětí, měla sama. Tehdy prožila dramatický převrat. Uvědomila si, že přece má na vybranou. Zároveň se rozhodla přiznat si, že má jistá omezení, i když ji ostatní členové rodiny budou dál vynášet jako první, kdo z nich kdy vystudoval vysokou školu. Když přestala mluvit stále jen o „nich" a začala si přiznávat vlastní pocity a říkat „já", pocítila osobní moc, jakou dosud nikdy nepoznala. Jednou řekla - a bylo velmi těžké si to připustit -, že si uvědomuje, že ji její bývalý přítel využíval nejen proto, že byl darebák, ale do velké míry také proto, že ona do vztahu vkládala mnohem víc, než dostávala.

Když si víc uvědomila, jak byla od dětství socializována k tomu, aby na sebe brala úlohu spasitelky rodiny a mučednice, ujasnila si, jak na této úloze dál zakládala svou představu o

sobě i v dospělosti. Ještě víc udivující - a pokořující - bylo zjištění, že se v tom vlastně trochu vyžívala. Když byla spasitelkou rodiny a přítelkyní, která se snažila být vždycky „dobrá", posilovalo to její sebeúctu. Platila však za to příliš draze.
Když se ohlížela zpět, dokázala si uvědomit, že se svou situací přinejmenším pasivně souhlasila. Pak si uvědomila, že se cítí využívána, a rozzlobila se na rodinu, přítelkyně a bývalé chlapce, že na ni kladli takové nároky. To jí však znesnadňoval občasný pocit viny: připadalo jí, že její vlastní problémy jsou nepodstatné a malé ve srovnání s problémy chudoby a nevzdělanosti, jimiž trpěla většina její rodiny. Ani její dosavadní chlapci nedosahovali takových výsledků jako ona.
Jak pokračovalo uzdravování, Tammy se rozhodla předefinovat požadavky, které by na sebe měla realisticky klást. „Uvědomila jsem si, že chy-byjsou u mě jen lidské a že to není neúnosná hanba. Poučila jsem'se, že když nejsem dokonalá, neznamená to, žejsem skrz naskrz nedokonalá. Není to černobílé, je tu spousta odstínů šedi. Už vím, že můžu být docela dobrá, i když dělám chyby. Můžu si sebe vážit - s kladnými stránkami, s bradavicemi, se vším," zasmála se nakonec.
Přestože to „špatné", co se o sobě dozvěděla, bylo pokořující, bylo to pro ni i povznášející - a překvapující, když si uvědomila své skutečné silné stránky, to „dobré", co se dozvěděla během léčení. Když se zprostila svého perfekcionismu, začala se především soudit méně tvrdě a přísně. Zažila okamžik katarze, když jsem ji během terapie požádal, aby si představila sebe jako dítě, a ona se rozplakala, jakmile se do sebe vcítila. Naučila se vážit si sebe za to, že překonala těžké dětství a navzdory tomu se domohla úspěchu. Ještě větším průlomem bylo, když si uvědomila, že nezdravá potřeba dokonalosti jí bránila přiznat si potřebu náklonnosti a podpory druhých. „Třeba to nebylo prostě tak, že mi přátelé a

rodina nechtěli pomáhat. Třeba jsem jim to nedovolila, protože jsem se tvářila, že mám všechno v malíčku," řekla. A tak si stanovila cíl, že bude pravidelně prosit druhé o pomoc a pracovat na sobě, aby jí nebylo tak zatěžko přijímat, když si tolik navykla dávat. Jednoho dne mi s nadšením hlásila, že jí někdo řekl, že je chytrá a hezká, a ona dokázala odpovědět přívětivým „děkuji", místo aby uváděla důvody, proč tu poklonu nemůže přijmout.

Přestože na počátku léčení měla pocit, že nemá na vybranou - „Byla jsem ztracená, byla jsem zdrcená", řekla -, byl to pro ni proces blahodárný, dokonce duchovně obrodný. Jak jsem si uvědomovala svá omezení, už jsem si nestanovovala tak vysoká očekávání, s nimiž bych se měla ve všech ohledech života vyrovnat. Teď asi budu vkládat všechno do věcí, které jsou pro mě důležité, a nechám ostatní, ať se také snaží, a nebudu se cítit odpovědná za celý svět," řekla. „Když o tom přemýšlím, bylo to ode mě hrozně arogantní myslet si, že beze mě nic nemůže dobře dopadnout. Teďjsem se naučila víc se stahovat do pozadí a nemám pocit, že se musím starat o všechno a o všechny. Je to velká úleva. Cítím, že se mi podařilo fakticky obnovit své lidství, i když to může znít divně."

The Spirit oflmperfection (Duch nedokonalosti) od Ernesta Kurtze a Ka-therine Ketchamové mluví přímo o cestě těch, kdo se jako Tammy léčí z perfekcionismu. Když si takoví lidé otevřeně připustí svá omezení, stanou se duchovně uvědomělejšími, protože pokorně uznají, jací skutečně jsou. Někdy je těžké rozlišit, zda někoho podnítila k dobrodružství psychoterapie odvaha nebo zoufalství, naléhavé nutkání toho, kdo dopadl až na dno. Připomíná mi to slova největšího učitele, kterého znám hned poje-žíšovi: muslimského mystika ze třináctého století, Džalála ad-Dín ar-Rúmího. Řekl: „Orgány se vyvíjejí v nouzi. Proto zvětšete svou nouzi." Jsem tedy přesvědčen, že uznání nouze je samo o sobě projevem odvahy.

A tak, i když se hlavní pohnutkou zdá nouze neboli pocit zoufalství, je třeba odvahy, aby se člověk začal léčit, protože je to krok do neznáma. Člověk se otvírá terapeutovi a netuší, čemu bude vystaven. Když se lidé začnou léčit a otevřou se nárokům léčby, nevědí, co se o sobě dozvědí, ale celkem jsou si jistí, že odhalí něco „špatného". Zkušenosti s pacienty mě poučily, že se během léčby sice opravdu dozvědí o nečekaných „špatných věcech", ale také se prakticky pokaždé o sobě dozvědí i nečekané „dobré věci".
Nikdy mě nepřestává ohromovat, jak poměrně málo lidí chápe, co je odvaha. Většina lidí si myslí, že to znamená nemít strach. Nemít strach není odvaha, nemít strach je druh poškození mozku. Odvaha je schopnost jít dál navzdory strachu nebo navzdory bolesti. Když to uděláte, shledáte, že překonáním strachu se nejen posílíte, ale uděláte i'velký krok kzralosti. Když jsem psal knihu *Nevyšlapanou cestou,* neuvedl jsem definici zralosti, ale popsal jsem tam řadu nezralých lidí. Připadá mi, že nejpříznačněj-ším rysem nezralých lidí je, že sedí a fňukají, že svět neplní jejich požadavky. Naproti tomu pro těch poměrně málo lidí, kteří jsou skutečně zralí, je příznačné, že pokládají za svou odpovědnost - dokonce za příležitost -vyrovnávat se s požadavky života. Ano, když si uvědomíme, že vše, co se nám děje, bylo koncipováno tak, aby nás naučilo, co potřebujeme znát na své cestě životem, začneme se dívat na život z docela jiné perspektivy.
Jedinečná - a zralá - perspektiva je rozhodně nutná, když stojíme před posledním dobrodružstvím života. Znám jen jedno dobrodružství, které je větší než podstoupení seriózní psychoterapie, a to je dobrodružství smrti. Bez ohledu na to, čemu věříme, nevíme s jistotou, kde nebo v jakém stavu se octneme, až dobrodružství smrti skončí. To je skutečná cesta do neznáma.
Protože smrt a umírání jsou největší dobrodružství v životě,

není náhoda, že je to naše poslední, ale i největší příležitost se učit. Jako psycho-terapeutjsem zjistil, že mi nejvíc dala práce s umírajícími pacienty. Snad se to zdá paradoxní, ale jen dokud nepochopíme, že ti, kdo očividně umírají, si mohou uvědomit, že jim nezbývá mnoho času. Říkám „mohou",

protože uvědomění je věc volby. Jak jsem již naznačil, většina se rozhodne své umírání popírat, a tak si odepřou možnost poučení. Když se však rozhodnou přijmout fakt, že umírají, že jim zbývá velmi málo času, mohou během svých posledních dnů nebo týdnů na zemi udělat mimořádné skoky v růstu. Všichni jsme slyšeli příběhy nejen o vyznání a obrácení na smrtelné posteli, ale také o dramatickém pokání, usmíření a odpuštění. Slýcháme ty příběhy, protože jsou pravdivé. Umírání může být naší nej-slavnější dobou.
Je to tak důležitý námět, že se k němu vrátím v příští kapitole „Osobní životní volby". Zde prostě budiž řečeno, že rozhodnutí dobře zemřít mohou udělat jen ti, kdo se rozhodli pro učení, kdo si vypěstovali postoj, že učení je pro život to hlavní, a jako ochrana dokonce to nejpodstatnější. Rozhodnutí dobře umřít je neodlučnou součástí rozhodnutí dobře žít.

HODNOTY A ROZHODNUTÍ UČIT SE

Při našem učení hrají ústřední roli tři faktory: postoj, temperament a hodnoty. Přestože jsou propojeny, každý je cennou složkou učení samotného, nakolik se dá vyčlenit. Protože postoj je získaná dispozice neboli celkový přístup k nahlížení na věcii nepochybně ovlivňuje schopnost učit se. Ateista má k náboženství „postoj", který ovlivní jeho vnímání. Povrchně zbožný alkoholik může mít přesto záporný postoj k organizaci Alcoholics Anonymous, protože představa „stát se bezmocným" je pro něho nepřijatelná.
Není snadné určit, do jaké míry je postoj naučený nebo vrozený, je však důvod věřit, že jej z velké části pěstuje

prostředí. Každý má problém s „postojem" v oblastech, kde nemyslí dobře nebo kde nazírá převážně negativně. Většinou se lépe učíme v oblastech, kde máme kladný postoj. Například čím jste ustrašenější - máte-li neustále pocit, že se musíte hájit nebo chránit -, tím méně otevření asi budete k poučení o určitém námětu nebo zážitku. Součástí učení tedyje uvědomit si své postoje a přezkou-matje. Nemůžeme to samozřejmě dělat vždy.Jako si však pacient vyhradí čas na léčení, můžeme si v bezpečném prostředí vyhradit čas k beztrestnému přemýšlení o svých postojích.
Temperament se vztahuje k biologické složce naší osobnosti. Máme jej v genech. Proto už u malých dětí mohou rodiče a jiní, kteří s nimi tráví hodně času, dost přesně odhadnout a předpovědět, jak bude jednotlivé dítě reagovat na určité situace. Zatím se diskutuje o tom, zda se temperament nezvratně utváří do určitého věku, nebo je zabudován již při narození.
Hodnoty jsou vlastnosti, jež pokládáme za důležité. Ty, jež pokládáme za důležitější než jiné, ovlivňují naše volby a možnosti, které v životě postřehneme. Nemůžeme se naučit všechno, co se dá poznat, a tak máme trvalý problém, co si zvolíme. Rozhodujeme se především podle toho, čemu připisujeme největší hodnotu. Muslimský súfí Idries Šáh řekl (parafrázuji): „Nestačí studovat. Nejdřív se musí člověk rozhodnout, co bude studovat a co ne, kdy bude studovat a kdy ne, a s kým studovat a u koho ne."
To neplatí jen o cíleném učení ve škole, ale i o životních zkušenostech a každé volbě, čemu budeme věnovat čas a pozornost. Idries Šáh mluvil zčásti o otázce priorit, a nic mi nezabere víc času vyhrazeného na modlitbu než úsilí roztřídit si priority. Některé se týkají toho, co studovat a co ne. Avšak pravděpodobně nejzávažnější volbou pro mě bylo rozeznat své hodnoty. Mezi mými prioritami například stojívelmi vysoko

hodnota celistvosti, vnitřní poctivosti. Z knihy *Nevyšlapanou cestou* se dá rozpoznat, že jiné dvě prvořadé hodnoty jsou pro mě oddanost skutečnosti neboli pravdě a přijímání náležité odpovědnosti. Pro přijetí odpovědnosti bylo klíčové rozhodnutí přijmout bolest spojenou s učením.
Oddanost pravdě je součástí toho, žejsem vědec. To, čemu říkáme vědecká metoda, není nic víc než řada konvencí a postupů, které jsme během staletí přijali, abychom překonávali svůj velmi lidský sklon k sebeklamu. Tuto metodu uplatňujeme z oddanosti něčemu vyššímu, než je naše bezprostřední intelektuální nebo emocionální pohoda, totiž pravdě. Věda je tedy činnost podřízená vyšší moci (až na případy, kdy se vědcům do cesty hledání pravdy postavíjejich ego). Protože věřím, že shrnutím vyšší moci je pro nás Bůh - Bůh je světlo, Bůh je láska, Bůh je pravda -, vše, co hledá tyto hodnoty, je svaté. Věda tedy nemůže odpovědět na všechny otázky, ale tam, kde má své místo, je to velmi svatá činnost.
Kniha Huntera Lewise *A Question ofValues* (Otázka hodnot) dokazuje, že lidé mají velmi různé nejvyšší hodnoty, na nichž zakládají své rozhodování a jejichž prostřednictvím vykládají svět. Jako hodnoty uvádí zkušenost, vědu, rozum, autoritu a intuici. Neukazuje jasně, kdy si volíme svou nejvyšší hodnotu. Snad to vůbec není volba, snad je to dáno geneticky. Pokud to však volba je, rozhodně se jeví, že se nevědomky á pasivně činí

už v dětství. V dospělosti je však v našich silách neustále přehodnocovat své hodnoty a priority.
Jako empirik hodnotím nejvýše zkušenost jako nejlepší cestu k poznání a porozumění. Avšak Lewis dále hovoří o „hybridních hodnotových systémech", a v tom je pro mě jeho kniha důležitá. Dokážeme-li si uvědomit své nejvyšší hodnoty, můžeme pak v dospělosti záměrně pěstovat jiné. V dětství pro mě například nebyla velkou hodnotou „autorita Písma". Ani

dnes nepovažuji autoritu Písma za „dokonalou", ale velmi rád je studuji, učím se z něho a uplatňuji je. V dospělosti jsem se také vědomě rozhodl učit se od Lily jejím intuitivním dovednostem, které jsem v mladším věku neměl. Stejně jako jsem chválil používání levé i pravé poloviny mozku, protože existuje víc než jeden způsob, jak se učit, chválím i používání většího počtu hodnot, a to tím, že si vypěstujeme co nejsložitější hybridní hodnotový systém.

Ajsme zpátky u námětu vnitřní poctivosti a celistvosti. Dospělí mohou na rozdíl od dětí usilovat o celistvost z vědomého rozhodnutí. Někteří lidé.zjišťují, že se dobře učí informacím nebo obsahovým dovednostem (to bývá mužský sklon), a jiní se cítí způsobilejší ve vztahových dovednostech (to bývá sklonem žen). Kdyžjsme dobří vjednom a druhé nám tolik nejde, máme sklon vyhýbat se tomu, co je obtížné, neboli zanedbávat ty naše stránky, které jsou nám nepohodlné, protože se v nich nevyznáme nebo nám připadají hrozivé. Mnozí muži mají sklon utíkat před svými ženskými stránkami a mnohé ženy mají sklon nevyužívat své mužské vlastnosti. Když se učíme celistvosti, musíme být otevření vůči androgynnosti, obsáhnoutjak ženské, tak mužské složky. Máme být celými lidmi. Je zároveň naším duševním a duchovním úkolem (zejména v druhé polovině života) pracovat na nejplnějším vyjádření svého lidského potenciálu, na tom, abychom byli nejlepší, jací můžeme být. Máme-li být celiství, musíme využít svá latentní nadání, jež se dají naučit nebo rozvinout, ale zpravidla jen důkladným cvičením a často jedině se zralostí potřebnou k tomu, abychom pracovali na svých slabých stránkách.

Vyprávěl jsem již svou zkušenost s učením se tenisu. V dospívání jsem hrál tenis docela slušně. Měl jsem obstojné podání, a zatímco backhand jsem měl velmi slabý, měl jsem mimořádně silný forehand. Vypěstoval jsem si tedy způsob, jak

se backhandu vyhnout. Stavěl jsem se na levou stranu hřiště, a co bylo jen trochu možné, jsem bral forehandem. Tak jsem dokázal vyprovodit z hřiště pětadevadesát procent svých soupeřů. Jediným problémem bylo zbylých pět procent. Ti okamžitě poznali mou

slabinu a zaháněli mě dál a dál doleva, pak poslali míč napříč, z dosahu mého forehandu, a vyprovodili z hřiště mě. Ve dvaatřiceti jsem si uvědomil, že mám-li někdy naplnit svůj potenciál jako hráč tenisu - být ve hře nejlepší, jaký mohu být-, budu muset pracovat na svém backhandu. Bylo to pokořující. Znamenalo to dělat něco, co mi přišlo hluboce nepřirozené: stavět se napravo od středu základní čáry a brát všechno, co se dalo, backhandem. Znamenalo to opakovaně prohrávat se slabšími hráči. A znamenalo to, že diváci, kteří se na mě přišli podívat, viděli, jak posílám míče přes dva kurty, přes plot nebo do sítě. Ale do tří měsíců jsem poprvé v životě získal slušný backhand a stal se ze mě nejlepší hráč v malém ostrovním společenství, kde jsem tenkrát bydlel. V tu chvíli jsem se pustil do golfu. To bylo opravdu ponižující.

Golfje pro mě tak ponižující (nebo pokořující), že jej nemohu hrát ani se z něj těšitjinak, než když jej beru jako příležitost k učení. Skutečnějsem se o sobě mimořádně poučil, například o svém nehorázném perfekcionismu a o hloubce nenávisti k sobě, v níž si hovím, když právě nejsem dokonalý. Pomocí golfu se pomalu léčím ze svého perfekcionismu a svých mnoha jiných nedokonalostí. A myslím, že sotva může být zdravější nebo důležitější způsob, jak se stát celistvými lidmi, než když pracujeme na svých slabých stránkách.

UČENÍ OD VZORŮ

Jedním z darů života mohou být naše vztahy k druhým a to, že se od nich učíme. Vzory jsou požehnáním, protože díky nim se nemusíme všechno učit od začátku. Jsme-li totiž dobří

posluchači a pozorovatelé, můžeme se vyhnout některým nástrahám, na něž narazili jiní na cestě, kterou se ubíráme. Musíme si však moudře vybírat, koho napodobovat, protože vzory mohou být i škodlivé. V dětství je jedním ze způsobů učení -v dobrém i ve zlém - učení od rodičů jako prvních vzorů. V dospělosti si můžeme vzory uvážlivě vybírat; nejenže si můžeme vybrat kladné vzory, ale náležitě využít i záporné vzory jako příklady, jak něco nedělat.

Velmi jsem se poučil od záporného vzoru, který jsem měl v prvních letech své profese. Budu mu říkat doktor Moula. Doktor Moula byl školící psychiatr a docela milý člověk. Ale všechny psychiatrické instinkty měl

špatné. Já tam byl tehdy na praxi a několik prvních měsíců jsem prožil ve strašném zmatku, dokud jsem si neuvědomil, že se doktor Moula většinou mýlí. Jakmile jsem to zjistil, začal mi být velmi užitečný jako záporný vzor - příklad toho, co nedělat. Obvyklejsem dokázal určit, co je správné, kdyžjsem srovnal svůj profesionální úsudek s uvažováním doktora Mouly. Kdyžjsem za ním šel a řekl: „Víte, tenhle člověk je diagnostikován jako schizofrenik a celkem na to vypadá, ale nechová se tak docela jako schizofrenik...", a doktor Moula řekl: „Ale jistě - jasný případ schizofrenie", věděl jsem, že o diagnóze pochybuji právem. Nebo kdyžjsem řekl: „Tenhle pacient nevypadá na schizofrenika, ale říkám si, jestli náhodou není, podle toho, jak se chová", a doktor Moula odpověděl: „Kdepak, to není schizofrenik", věděl jsem, že je mé podezření na schizofrenii správné.

Když se tedy učíme od druhých, musíme bystře vnímat nuance, které nám umožňují rozeznat dobré a špatné učitele. Mnozí lidé si vypěstují neurózu, protože takto nerozlišují, pokud měli špatné vzory, ale mají pocit, že se musejí chovat stejně jako jejich rodiče nebo jiní dospělí, kteří na ně měli vliv. Od

některých starších pacientů jsem se například hodně poučil o tom, co sám nechci. Jedna z nejsmutnějších podívaných na světě je pro mě pohled na staré lidi, kteří se stále snaží žít jako dřív a spravovat své záležitosti, když už k tomu nejsou způsobilí. Tito lidé se obvykle vůbec nepřipravili na stárnutí a smrt. Zasekli se. Mnozí se pokoušejí udržovat dům bez větší pomoci. Všude mají rozházené papíry a jejich záležitosti jsou v naprostém zmatku.

Je téměř paradoxní, že právě tyto pacienty, kteří se nedokázali vzdát vlády, jsem často musel proti jejich vůli poslat do pečovatelského domova. Bylo to strašně bolestné. Kdyby byli tito pacienti ochotní se klidně učit a nechali druhé, ať se o ně starají, byli by se mohli ze svých posledních roků v pečovatelském domově těšit, ale právě proto, že se v ničem nedokázali vzdát vlády, stala se z jejich života hrůza. Já a jejich rodina jsme jim museli vládu vyrvat a umístit je do ústavního prostředí, kde se o ně bude pečovat, ať se jim to líbí nebo ne. Právě od těchto nebohých duší jsem se jako od záporných vzorů naučil skoro denně se modlit, abych byl lépe připraven, až přijde můj čas, a dovedl se vzdát vlády nad vším, co bude třeba. Už jsem se to dokonce začal učit. Starosti mi dělá jen to, že to učení možná nebude pokračovat.

SKUPINOVÉ UČENÍ

Stále se učit je důležité nejen pro jednotlivce, ale i pro skupiny. Mluvil jsem o „prázdnotě", s nížje spojeno skupinové učení, a o smrtelných křečích, jimiž procházejí celé skupiny při odnaučování. Je to jev, jehož svědkem jsem byl mnohokrát. V uplynulých dvanácti letech byla mým největším profesionálním dobrodružstvím - a poučením - práce s druhými v Nadaci pro podporu komunity (NPK). Posláním NPKje vyučovat zásadám komunity, čímž myslíme zásady zdravé komunikace uvnitř skupiny a mezi skupinami. NPK učí skupiny, jak mají být zdravé a „celistvé" - dokonce i „svaté".

Když jsou skupiny zdravé, jejich jednotliví členové jsou v prostředí, kde se mohou učit o sobě i o druhých efektivněji než kde jinde. Sama skupina se také učí. Přestože to vyžaduje hodně práce včetně odnaučování, skupina si může vypěstovat vlastní uvědomění, které je moudřejší a větší než úhrn jednotlivých členů. Takové skupiny bývají mimořádně efektivní při rozhodování.

Protože zdravé skupiny mohou být tak mimořádně produktivní při řešení zvláště složitých otázek, NPK stále víc a víc pracuje v podnicích a jiných organizacích. Naučili jsme se vytvářet v takových organizacích dočasné komunity za účelem spolupráce při rozhodování. A naučili jsme se to opravdu dobře. Nyní bojujeme o to, abychom se naučili těmto organizacím pomáhat, aby si rozvinuly schopnost samostatně si udržovat rysy komunity i po odchodu NPK, aby se staly, jak tomu říkáme, udržitelnou komunitou, takže k takovému rozhodování a zdravému skupinovému fungování bude moci dál běžně docházet.

Naše práce v NPK navazuje na práci Petera Sengea v Organizačním učebním středisku na Massachusettském technickém institutu. Ve své knize *The Fifth Disciplině* (Pátá disciplina) razil Senge pojem „učící se organizace", cožje totéž, čemu NPK říká udržitelná komunita. Učící se organizace musí být komunitou. Udržitelná komunita bude učící se organizací. Klíčovou věcí tu je ochota pokračovat v učení. Je poměrně snadné pomáhat organizacím, aby se dočasně učily, když čelí nějaké krizi. Není už tak snadné je naučit, aby se učily stále. Věříme, že skupiny si mohou začít vytvářet nový pohled na učení, když v něm spatří příležitost k osobnímu i kolektivnímu růstu a nejen břímě, které musejí strpět, snad něco jako povinné každoroční školení. Už jsme letmo zahlédli, jak tomu vyučovat, ale zatím jen letmo; toto poleje skutečně neorané. Máme závažné důvody k víře, že záležitost skupinového zdraví

je ještě významnější než záležitost zdraví jednotlivce. Jako se jednotlivci musejí stále učit, aby dobře přežívali, musejí se učit i organizace a instituce. Přežití naší civilizace dost možná závisí na tom, zda se naše instituce dokážou vyvinout v udržitelné komunity, a tak se stát průběžně se učícími organizacemi.

ČÁST DRUHÁ

ZÁPAS--SE SLOŽITOSTMI VŠEDNODENNÍHO ŽIVOTA *kapitola čtvrtá*

OSOBNÍ ŽIVOTNÍ VOLBY

Ke složitosti života patří, že jsme zároveň jednotlivci, členové rodiny a pracovních organizací, a členové společnosti. Oddělování těchto kategorií je ve skutečnosti téměř umělé. Někdy však je třeba takto uměle rozdělovat, abychom mohli o něčem hovořit podrobně a do hloubky. Proto mi dovolte, abych se nejprve zaměřil na to, co považuji za nejkritič-tější z množství voleb, jež činíme ve svém srdci a mysli jako jednotlivci.

Volbu jako vždy předchází uvědomění; bez něho není volby. Ta nejdůležitější osobní volba, kterou můžeme v životě udělat, je tedy volba stále rostoucího uvědomění. Uvědomění ovšem volbu neusnadňuje. Naopak, zmnožuje možnosti.

Pro příklad složitostí volby uvažme, co bychom si mohli počít se svým hněvem. Ve středním mozku jsou soubory nervových buněk neboli centra, která nejen ovládají, ale přímo vyvolávají naše nejsilnější emoce. Jedním z nich je centrum hněvu. V knize *Dále nevyšlapanou cestou* jsem psal, že centrum hněvu u lidí pracuje úplně stejně jako u jiných tvorů. Je to v podstatě teritoriální mechanismus, který se spustí, kdykoli nějaký jiný tvor ohrozí naše teritorium. Vůbec se nelišíme od psa, který napadne jiného psa, když zabloudí do jeho teritoria, jenže u lidí

je definice teritoria - či hranic - velmi složitá a mnohostranná. Nemáme jen zeměpisné teritorium a nehněváme se jen, když někdo bez pozvání vstoupí na náš pozemek a začne nám tam trhat květiny, ale máme i duševní teritorium a rozhněváme se, kdykoli nás někdo kritizuje. Máme také teologické nebo ideologické teritorium a většinou se rozhněváme, kdykoli někdo ostouzí naši víru, i když toho kritika osobně neznáme a mluví do mikrofonu několik tisíc kilometrů od nás.
Protože se naše centrum hněvu rozpálí každou chvíli a často zcela nepřiměřeně - někdy kvůli křivdám spíš domnělým než skutečným -, potřebujeme pružnost v řešení situací, které nás snadno rozzlobí. Musíme se

naučit celé složité soustavě způsobů ovládání hněvu. Někdy si musíme pomyslet: „Můj hněvje hloupý a dětinský. Chyba je na mé straně." Jindy bychom měli dojít k závěru: „Ten člověk opravdu narušil mé teritoritum, ale byla to náhoda a není důvod se pro to zlobit." Nebo: „No, trochu mi narušil mé teritorium, ale není to nic velkého. Nestojí to za rámus." Ovšem čas od času po několikadenním rozmyšlení zjistíme, že někdo opravdu vážně narušil naše teritorium. Pak bude možná třeba za ním jít a říci: „Poslechni, musím si s tebou něco vyřídit." A někdy může být dokonce třeba se rozčilit hned a na místě ho seřvat. Existuje tedy nejméně pět způsobů, jak reagovat, když se rozhněváme. A nestačí je znát, ale musíme se také naučit, kdyje která reakce přiměřená. K tomu je nutné mimořádné uvědomění toho, co se děje v nás i mimo nás. Není divu, že se málo lidí naučí dobře zvládat svůj hněv před třicítkou nebo čtyřicítkou, a někteří se to konstruktivně řešit nenaučí nikdy. Duševní a duchovní pokroky určuje právě schopnost naučit se konstruktivně řešit všechny problémy a náročné situace v životě. A naopak, to, co odmítá pokrok, stojí v cestě našemu růstu aje nakonec sebeničivé.

Cesta chytrého sobectví proti cestě hloupého sobectví

Máme-li růst, musíme se naučit rozlišovat mezi tím, co nás ničí a co nás buduje. Kdyžjsem provozoval praxi, nedovoloval jsem zhruba od pátého sezení svým pacientům, aby používali slovo „nesobecký". Vysvětlil jsem jim, žejsem naprosto sobecký lidský tvor, který nikdy nic neudělal pro někoho nebo něco jiného. Když zalévám květiny, neříkám jim: Jen se podívejte, kytky, co pro vás dělám. Měly byste mi být vděčné." Dělám to, protože se mi hezké květiny líbí. Podobně když se snažím kvůli svým dětem, dělám to proto, že mám rád představu, žejsem celkem slušný otec a poměrně poctivý člověk. Jestliže si chci tyto představy o sobě aspoň trochu se ctí uchovat, musím se často snažit víc, než by se mi normálně chtělo. Mimoto se mi také líbí hezké děti.

Pravda je taková, že málokdy něco děláme, aniž by nám to přineslo nějaký zisk nebo prospěch, třeba malý a nenápadný. Když přispěji na

dobročinné účely, mám z toho dobrý pocit. Ten, kdo tvrdí, že „obětuje" dobře placené středoškolské místo a jde na práva, „aby mohl lépe sloužit společnosti", lépe slouží i sobě. Zena, která se „obětuje" a zůstane doma s dětmi, místo aby šla do práce, to snad dělá proto, že „věří v rodinu", ale má z toho rozhodnutí také osobní prospěch. Díváme se například na mnichy a jeptišky a myslíme si: „Pane Bože, ti jsou ale nesobečtí. Podívej, co všechno obětovali: sex, rodinný život, osobní majetek a v určitých ohledech i rozhodování o svém životě." Dělají to však ze stejně sobeckých důvodů jako každý jiný. Usoudili, že je to pro ně ta nejlepší cesta k radosti.

Sobectví tedy není vždy jednoduchá věc. Já jsem žádal od svých pacientů, aby rozlišovali mezi cestou chytrého sobectví a cestou hloupého sobectví. Cesta hloupého sobectví je snaha

vyhnout se jakékoli bolesti. Cesta chytrého sobectví je snaha rozpoznat, která bolest nebo utrpení, zejména citové utrpení, je konstruktivní a která nekonstruktivní. Hodně lidí si myslí, žejsem zaměřený na bolest, protože o bolesti, utrpení a kázni hodně píšu. Nejsem zaměřený na bolest, ale na radost. V nekonstruktivním utrpení nevidím vůbec žádnou hodnotu. Když mě rozbolí hlava, jdu , si okamžitě pro prášek. Bolení hlavy není žádná ctnost, ani samo o sobě, ani pro mne jako člověka. V takovém nekonstruktivním utrpení nevidím žádnou hodnotu. V životě jsou ovšem druhy utrpení, z nichž se můžeme naučit mnoha konstruktivním věcem.
Raději než „konstruktivní" a „nekonstruktivní" používám slova „exis-tenciální" a „neurotický". Existenciální utrpení je neodlučnou součástí existence a nemáme právo snažit se mu vyhnout - například utrpení, když dospíváme a učíme se nezávislosti, utrpení, když se učíme být navzájem závislí, a dokonce i opět závislí na druhých, utrpení, když něco ztrácíme a něčeho^se vzdáváme, utrpení, když stárneme a umíráme. Ze všech těchto utrpení se můžeme mnohému naučit. Naproti tomu neurotické utrpení je emocionální utrpení, jež není neodlučnou součástí existence. Je nekonstruktivní a zbytečné, a místo aby naši existenci obohacovalo, překáží jí. S neurotickým utrpením je třeba udělat jediné - co nejrychleji se ho zbavit, protože je to jako vláčet po golfovém hřišti osmadevadesát holí, když k naprosto dobré hře stačí deset dvanáct. Je to prostě zbytečná přítěž.
Když před padesáti lety pronikly Freudovy teorie k inteligenci (a byly nesprávně pochopeny, jak se často stává), velký počet avantgardních rodičů, kteří se dozvěděli, že pocity viny mohou mít co dělat s neurózami, usoudil, že budou vychovávat děti bez pocitu viny. Je to strašná křivda na

dítěti. Naše věznice jsou plné lidí, kteří jsou tam jen proto, že

nemají žádný pocit viny nebo ho mají nedostatečný. Potřebujeme jistou dávku pocitu viny, abychom mohli žít ve společnosti, a tomu říkám existenciální pocit viny. Musím však ihned zdůraznit, že přílišný pocit viny náš život neobohacuje, ale překáží nám. Neurotický pocit viny je zbytečný a okrádá náš život o radost a o klid.

Vezměme jiný bolestný pocit: úzkost. Bývá sice bolestná, ale určitou dávku úzkosti potřebujeme, máme-li dobře pracovat. Kdybych měl mít například přednášku v New Yorku, mohl bych cítit úzkost, jak se tam dostanu, a úzkost by mě vedla k tomu, abych se podíval na mapu. Kdybych žádnou úzkost necítil, vyrazil bych a skončil třeba v Quebeku, zatímco v New Yorku by na mě čekalo tisíc lidí. Jistou míru úzkosti tedy potřebujeme, abychom dobře existovali: existenciální úzkosti, která nás vede k tomu, abychom se dívali do mapy.

Opět však může existovat míra úzkosti, která jde za onu zdravou míru, a místo aby náš život obohacovala, překáží. Mohl bych si třeba myslet: „Co když mi praskne pneumatika nebo budu mít nehodu? Na silnicích kolem New Yorku se jezdí hrozně rychle. A i kdybych se dostal na místo, kde mám přednášet, asi nebudu mít kde zaparkovat. Lituji, páni Newyorčané, ale tohle nezvládnu." Taková fobická úzkost mou existenci nijak neobohacuje, ale naopak ji omezuje aje zjevně neurotická.

Jsme od přírody tvorové, kteří se vyhýbají bolesti. Avšak stejně jako by bylo hloupé každé utrpení vítat, je hloupé snažit se každému vyhnout. Jednou ze základních voleb, které vživotě děláme, je, zda se dáme cestou chytrého sobectví, nebo se budeme snažit vyhnout všem problémům a dáme se cestou hloupého sobectví. K tomu se musíme naučit rozlišovat mezi neurotickým a existenciálním utrpením.

V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem napsal, že životje těžký, protože je řadou problémů, a uvědomovat si a řešit problémyje

bolestné. Problémy v nás podle své povahy vyvolávají i mnohé nepříjemné pocity: frustraci, hoře, smutek, osamělost, pocit viny, lítost, zlost, strach, úzkost, bolest nebo zoufalství. Tyto pocityjsou často stejně bolestné jako jakékoli tělesné utrpení. Ano, událostem nebo konfliktům říkáme problémy právě pro onu bolest, kterou v nás vyvolávají. Přesto v celém procesu přijímání a řešení problémů nalézá život smysl. Problémy se dovolávají naší odvahy a moudrosti, ano, dávají nám odvahu a moudrost. Problémy jsou ostří, které rozlišuje mezi úspěchem a nezdarem. Jen díky problémům duševně a duchovně rosteme. Alternativa - nepřijímat nároky života tak, jak to život žádá - zname

ná, že budeme častěji spíš prohrávat. Většina lidí se snaží problémy spíš obejít než se s nimi utkat. Pokoušíme se jim uniknout, místo abychom je protrpěli. Ano, sklon vyhýbat se problémům a s nimi souvisejícímu citovému utrpení je hlavním základem všech duševních neduhů. A protože většina z nás má ve větší nebo menší míře tento sklon, většině z nás se nedostává plného duševního zdraví. Ti nejzdravější se učí neděsit se problémů, ale naopak je vítat. Přestože nikdy, když v životě čelíme nějakému problému, nemáme zaručen úspěch, moudří jsou si vědomi toho, že jedině bolestí z rozeznávání a řešení problémů se učíme a rosteme.

VOLBY ODPOVĚDNOSTI

Většina lidí, kteří přijdou k psychoterapeutovi, trpí buď neurózou, nebo poruchou osobnosti. Jak bylo naznačeno v knize *Nevyšlapanou cestou,* tyto stavy jsou v podstatě poruchami odpovědnosti. Neurotik si bere odpovědnosti příliš mnoho a člověk s poruchou osobnosti si jí nebere dost. Jsou to protikladné přístupy ke světu a jeho problémům. Když se neurotici dostanou do konfliktu se světem, automaticky předpokládají, že vina je na nich. Když jsou v konfliktu se

světem lidé s poruchou osobnosti, automaticky předpokládají, že vinu na tom nese svět.
Liší se již způsobem vyjadřování. V řeči neurotiků se nápadně vyskytují formulace „měl bych" a „neměl bych", jež do jisté míry ukazují na představu o sobě jako o někom méněcenném, kdo je přesvědčen, že stále nesplňuje očekávání, stále volí špatně. Řeč člověka s poruchou osobnosti se však hemží výrazy jako „nemohu", „nemohl jsem", „musím" a „musel jsem", což svědčí o představě sebe jako někoho, kdo nemá možnost vol-by a jehož chování je plně řízeno vnějšími silami, jež nemůže nijak ovlivnit.
Před rokem 1950 neexistoval pojem „porucha osobnosti" jako samostatná diagnóza či kategorie. Většině duševních poruch se říkalo neurózy a rozdělovaly se na dvě kategorie: egoalienní a egosyntonické. Ego-alienní neuróza byla ta, v níž ego bojovalo s nezdravým stavem. Jedinec v tom stavu nechtěl žít a byl ochoten pracovat na nápravě. Egosyntonic-ká neuróza naopak znamená stav, který jedincovo ego vůbec nechce rozpoznat, tím méně v něm vidět svůj životní problém.
Jako armádní psychiatr na Okinawě jsem se setkal se dvěma ženami.

Obě byly vdané za vojáky a obě se velmi bály hadů. Hadů se bojí mnoho lidí, takže samo o sobě to nebylo nic neobvyklého. Jejich strach však přerostl v problém - fobii -, protože je omezoval v životě. Když vám totiž strach narušuje každodenní činnosti nebo vám v nich brání, vytváří to obtíže v mnoha oblastech života postiženého.
Na Okinawě bylo přirozené se s takovou fobií setkat, protože se na ostrově vyskytuje obávaný had habu. Je jedovatý a velikostí se pohybuje od velkého chřestýše po menší krajtu. Navíc ve dne spí a aktivní je v noci. V té době bylo na Okinawě asi 100 000 Američanů; habu někoho uštkl zhruba

jednou za dva roky, a polovina z postižených procházela v noci džunglí, a ne okolím armádních ubytoven. Veřejnost byla dostatečně informována. Na hada byli upozorněni všichni Američané a všechny nemocnice měly potřebný protijed. Ve skutečnosti už léta žádný Američan na hadí uštknutí nezemřel. První žena, třicátnice, za mnou přišla do ordinace. „Mám strach z hadů a vím, že je to směšné," řekla mi. „Ale odmítám večer vyjít ven. Nedokážu vzít děti večer do kinaanejdu s manželem večer do klubu. Je to z mé strany opravdová hloupost, protože vím, že hadi skoro nikdy nikoho ne-uštknou. Připadám si hrozně hloupě." Její slova naznačila, že jde o ego-alienní neurózu: neladila s její představou o sobě samé, a proto v ní vyvolávala konflikt. Přestože téměř nedokázala vyjít domu, zejména večer, byla ochotná uznat, že je to v jejím životě problém, a chtěla najít způsob, jak svůj strach omezit, aby jí nepřekážel v životě.
Freud jako prvnízdůraznil, že fobiejsou často zástupné vůči skutečnému strachu. Při terapii jsme zjistili, že si tato žena nikdy nevyřešila existenciální otázky strachu ze smrti a strachu ze zla. Jakmile je začala řešit, zůstala sice dál bázlivá, ale dokázalajítvečers manželem a dětmi ven. Dík léčbě byla v době, kdy opouštěla Okinawu, na cestě růstu.
O tom, že se hadů bojí druhá žena, jsem se dozvěděl, teprve kdyžjsem se s ní dal do řeči na konci večeře, kterou pořádala. Bylo jí něco přes čtyřicet a manžel byl vysoký důstojník. V rozhovoru jsem se dozvěděl, že vůbec nevychází ven. Nadšeně se zmínila, jak se těší zpátky do Spojených států, protože na Okinawě nevyjde z domu. „Nemůžu ven kvůli těm děsným hadům," prohlásila. Věděla, že jiní večer ven chodí, ale „když jsou blázni, je to jejich věc". Navíc ze svého problému obviňovala americkou vládu a ostrov, protože „by s těmi děsnými hady měli něco udělat". Jak je typické pro lidi s egosyntonickými fobiemi, neviděla ve strachu *svůj* problém.

Nikdy nevyhledala lékaře, přestože ochromující důsledky jejího strachu byly zjevné. Dovolila, aby jí fobie zcela zabránila žít plnějším živo-

tem. Odmítala se účastnit jakéhokoli společenského setkání mimo domov - i těch, která byla důležitá pro manželovo postavení - a zřejmě neuvažovala o tom, jak by to mohlo ohrozit jeho kariéru.

Tyto dva případy dokládají, že s neurotiky se při psychoterapii pracuje poměrně snadno, protože přijímají odpovědnost za své potíže, a tedy vidí, že mají problémy. S těmi, kdo mají poruchu osobnosti, se pracuje mnohem hůř, protože nevidí zdroj svých problémů v sobě; soudí, že změnit by se měl spíš svět než oni, a proto neuznávají potřebu zkoumat sami sebe.

Významnou složkou existenciálního utrpení v životě je tedy utrpení stálého rozlišování či rozhodování, za co jsme odpovědní a za co ne, a udržování zdravé rovnováhy. Osoba s poruchou osobnosti se takovému existenciálnímu utrpení očividně vyhýbá. Méně očividné je, že se mu vyhýbá i neurotik. Prostě tím, že vychází z předpokladu, že je odpovědný za všechno, trpí nakonec hůř neurotickým utrpením, přestože se vyhne existenciálnímu utrpení nutnosti volby, utrpení, jakým je například naučit se říkat lidem „ne".

Problém rozlišit, za co jsme v životě odpovědní a za co ne, je jedna z trvalých sporných otázek lidského bytí. Nikdy se nevyřeší jednou provždy. Musíme ustavičně vyhodnocovat a přehodnocovat své odpovědnosti v proměnlivém toku událostí, jež utvářejí náš život. Není na to žádné pravidlo. Každá situace je nová a my musíme určovat, za co jsme odpovědní a za co ne, pokaždé od začátku. Je to volba, kterou děláme statisíc-krát, snad až do dne smrti.

VOLBY PODŘÍZENÍ

Kázeň je prostředkem k řešení životních problémů. Veškerá

kázeň je formou podřízení. Ukázněné rozhodování, za co jsme odpovědní a za co ne, má klíčovou důležitost, protože musíme projít existenciálním utrpením volby, kdy a čemu se podřídit, a čemu se nepodřídit, ať už je to naše vlastní ego, láska, Bůh, nebo i síly zla.
Když jsme malí, musíme se například víceméně podřizovat svým rodičům nebo jiným, kteří se o nás starají. Ale jak dospíváme, musíme se rozhodovat, kdy a jak se rodičům podřídit a kdy ne, zejména v otázce hod
— III —
not. Ne každá podřízenostje dobrá. Úplně se podřizovat rodičům i v dospělosti by bylo zhoubné, stejně jako podřídit se nějakému kultu. Musíme si rozmyslet, do jaké míry se podřídíme společnosti a do jaké míry s ní budeme nesouhlasit, jako si musíme na každém kroku volit své hodnoty. Nakonec si musíme zvolit, zda se podřídíme Bohu, a dokonce si musíme také zvolit, jakému Bohu se podřídíme.
Pojem „vyšší moc" se poprvé objevil, nebo byl alespoň prvně popularizován ve Dvanácti krocích organizace Alcoholics Anonymous. Ve *Světě čekajícím na zrození*jsem napsal, že ten pojem naznačuje něco „vyššího", nežjsme myjako jednotlivci, a že se sluší podřídit se tomu něčemu vyššímu, ať je to láska, světlo, pravda nebo Bůh. „Ať se stane tvá vůle a ne má" je skvělým výrazem touhy po takovém podřízení, a klíčovým slovem je „vůle". Podřízenostznamená praktické podřízení lidské vůle něčemu vyššímu, nežje ona. „Bůh je světlo, Bůh je láska, Bůh je pravda." Není nutné, aby lidé věřili v Boha, ale mají-li být zdraví, musejí se podřizovat těmto Božím přídomkům.
Podřízenost světlu lze definovat jako podřízenost volbě uvědomění, a tedy vidění-jak vnějšímu zraku, tak zejména vnitřnímu vhledu. Potom je tu volba, zda se podřídit lásce nebo ne - to jest rozhodnout se, zda rozšířit své já nebo ne. To není

zjednodušování. Láskaje často velmi rafinovaná a tajemná. V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem definoval lásku jako vůli rozšířit své já ve prospěch vlastního nebo cizího duchovního růstu. Tato definice uznává, že láska je mnohem širší než zamilovanost, manželství nebo rodičovství. Mniši a jeptišky například to vše nemají, a přece jsou mnozí velkými milovníky v pravém smyslu toho slova.

S láskou je spojeno mnoho paradoxů, které prověřují mýty běžného myšlení naší kultury. V oddílu o lásce v knize *Nevyšlapanou cestou* jsem shledal, že musím začít tím, co všechno opravdová láska «e«/'(například zamilovanost), abych potřel naše kulturní stereotypy. Všem se nám kupříkladu říká, že lepší je dávat než přijímat. Věřím, že by bylo vhodnější říkat, že přijímat je stejně dobré jako dávat. Mnozí však mají v této věci neurotický pocit viny a cítí se nuceni žít podle kulturních nebo náboženských ideálů o dobročinnosti, které potenciálně vyvolávají víc hořkosti a třenic než láska v pravém smyslu slova.

Lidé neradi přijímají mimo jiné proto, že se cítí manipulováni, jako by zůstali někomu navždy dlužníky. V prvních letech manželství jsme si s Lily zřídili jakousi banku viny, jak jsme se tomu naučili říkat. Kdykoli jsem něco udělal pro Lily, měl jsem tím peníze v bance viny. Když ona udělala něco pro mě, můj účet (má cena) klesl. Jako mnoha dvojicím nám trvalo

léta, než jsme se té hlouposti odnaučili. Pro některé lidi je dokonce dík výchově a kultuře povinností odbývat všechny poklony nebo dobré zprávy. Neschopnost přijímat lásku je skoro stejně zhoubná jako neschop-nostji dávat.

Také nás učili, že „láskaje mírná, láskaje dobrotivá" - a přecejsou chvíle, kdy musíme projevit takzvanou drsnou lásku. Láskaje často dvojznačná; někdy žádá něhu, jindy přísnost. Nemůžeme přece dobře milovat, jestliže se neustále vydáváme

pro jiné a neživíme sebe samotné. Podřízenost lásce neznamená dělat ze sebe rohožku. Stejně jako celý život musíme rozhodovat, co je a co není naší odpovědností, musíme také, i když jsme podřízeni lásce, rozhodovat, kdy milovat druhé a kdy sebe.
Věřím, že klíčem k lásce je pracovat na sobě. Nemůžeme začít dobře milovat druhé, dokud nebudeme s láskou pracovat na sobě. V mnoha vztazích se setkáte s lidmi, kteří se navzájem snaží ve jménu lásky uzdravit a přeměnit jeden druhého. Naše pokusy uzdravit a přeměnit druhého jsou obvykle sobecké, panovačné a neláskyplné, přestože si snad myslíme něco docela jiného. Během našeho manželství s Lilyjsme také museli opravdu tvrdě pracovat na tom, abychom se vyléčili z potřebyjeden druhého měnit a dospěli k takovému druhu lásky, který spojuje přijetí a porozumění.
Kulturní indoktrinace vede k tomu, že mnoho lidí ztotožňuje lásku ^činností: cítí, že musejí něco dělat, prostě protože to od sebe očekávají, nebo to od nich očekávají druzí. Paradoxem je, že často je láskyplnější nedělat nic - prostě být, kdo jsem, místo abych se stále zaměřoval na to, co dělám. Například já neznám lepšízábavu než diskutovat o teologii, ale jedna z láskyplných věcí, které jsem udělal, bylo, žejsem se ovládl a se svými dětmi o teologii příliš nemluvil, protože by to bylo vnucené kázání. V mém románu *Přátelská sněhová vločka* se malájenny ptá otce, jestli věří v posmrtný život. Jeho odpověďzněla: Jsou otázky, které jsou tak zavázneme by si na ně lidé měli najít odpověď sami." V tomto případě bylo to, že nevyjádřil svůj názor, velmi láskyplný a úctyplný akt vůči dceři.
Pak je tu otázka podřízenosti pravdě, což je věc mnohem složitější a náročnější než jen přijímat vědecky prokázaná fakta nebo v laboratoři postupovat vědeckou metodou. V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem uvedl oddanost skutečnosti - pravdě - jako jednu ze čtyř základních složek kázně dobrého života.

Když jsem hovořil o této kázni, uvedl jsem, že někdy může být láskyplné část pravdy nesdělit. Avšak i toto maličké lavírování s pravdou je potenciálně tak nebezpečné, že jsem cítil nutnost uvést přísná kriteria pro ty poměrně vzácné případy, kdy je snad přípustná malá ne

škodná lež. Zatajit druhému klíčovou pravdu je často ve skutečnosti přinejmenším stejně velký podvod jako vyložená lež. Takové lhaní nejen není láskyplné, ale je vlastně nenávistné. Každý takový skutek přidává na tmě a zmatku ve světě. A naopak mluvit pravdu - zejména když je s tím spojeno nějaké nebezpečí - je skutkem lásky. Ukrajuje ze tmy a zmatku a posiluje světlo, jež svět tak zoufale potřebuje.

Když lžeme, obvykle se snažíme vyhnout odpovědnosti za své činy a jejich předpokládaným důsledkům. Jsem doživotně vděčný svým rodičům, že mě v dětství naučili výrazu: „Co sis nadrobil, to si sněz". Totiž přijmi následky: nic nezakrývej, nelži, žij ve světle.

Mluvil jsem o rozhodnutí pro pravdu, jako bychom druhým pořád jen lhali. To jistě ne. Daleko větší je náš sklon lhát sami sobě. Oba druhy nepoctivosti se samozřejmě navzájem utvrzují v stále rostoucí orgii klamu. Zatímco však můžeme klamat jen některé lidi a jen nějaký čas, naše schopnost klamat sami sebe je potenciálně bezmezná, pokud jsme za to ochotni platit zlem nebo šílenstvím. A to je skutečnou konečnou cenou. Sebeklam není laskavost a mírnost k sobě, naopak, je to čin stejně nenávistný jako obelhávání jiných a ze stejného důvodu: zvětšuje tmu a zmatek ve vlastním já a přidává další vrstvy Stínu. Naproti tomu volba poctivosti k sobě je rozhodnutím pro duševní a duchovní zdraví, a proto ta nejláskyplnější volba, jakou vůči sobě vůbec můžeme udělat.

V říši osobního přesvědčení stojíme před mnoha složitými volbami a nedá se tu snadno spolehnout na jistoty vědy.

Rozhodneme-li se věřit, že něco je pravda, stane se tím z toho pravda? Kdyby to tak bylo, podřídit se pravdě by nebylo víc než podřídit se sobě. Protože synonymem pravdy je Bůh, když si zvolíme podřízenost Bohu, podřídíme se pravdě vyšší, než jsme my. *V Lidech lži jsem* napsal, že dík svobodě volby se můžeme podřídit i nedobrým věcem. Vysvětlil jsem také, že jsou jen dva možné stavy: podřízenost Bohu a dobru, nebo odmítnutí podřízenosti čemukoli většímu než vlastní vůli, což z člověka automaticky dělá otroka sil zla, „Otce lži". A citoval jsem C. S. Lewise: „Ve vesmíru není žádná neutrální půda: na každý čtvereční coul, na každý zlomek vteřiny vznáší nárok Bůh a pro-tinárok Satan." Snad se domníváme, že můžeme stát přesně na rozhraní mezi Bohem a ďáblem, neoddáni ani dobru, ani zlu. Avšak: „Nevolitzna-mená volit." Kdo chce sedět na dvou židlích, spadne mezi ně, a volba ne-poddanosti je v konečném smyslu jalová.

VOLBY POVOLÁNÍ

Pro většinu lidí znamená „povolání" prostě to, čím se člověk živí, zaměstnání nebo kariéru. Světská definice „povolání" obvykle označuje pouze výdělečnou činnost. Náboženská definice je však doslovnější a přitom mnohem složitější. Náboženským významem „povolání" je to, co je člověk povolán dělat, a to se může i nemusí shodovat se zaměstnáním, s tím, co člověk skutečně koná.

V tomto smyslu znamená povolání vztah. Jestliže je totiž někdo povoláván, něco ho musí volat. Věřím, že to něco je Bůh. Bůh volá nás lidi -skeptiky, věřící, křesťany, nekřesťany - k jistým, často velmi specifickým činnostem. A protože Bůh s námi vchází do vztahu jako s jednotlivci, toto povolání je naprosto individuální. To, k čemu Bůh povolává mě, vůbec nemusí být to, k čemu povolává vás.

Je nasnadě, že zatímco jedna osoba může být povolána, aby

vytvářela domov, někdo jiný může být povolán jako právník, vědec nebo odborník na reklamu. Jsou mnohá povolání k životní cestě; pro mnohé přijde několik povolání po sobě. Střední věk je často doba, kdy člověk mění svou dráhu. Méně nasnadě jsou ovšem duchovní a etické otázky, jež se týkají povolání, poslání nebo výrobku. Jsem jako vědec povolán k práci na vývoji zbraní? Jsem povolán, abych jako právník hájil člověka, jehož podezřívám, že je vinen? Provádím jako gynekolog potraty, nebo ne?
Stejně jako někteří zjišťují, že jim některé stránky jejich povolání nesedí nebo se jim nezdají správné, jiní celé roky, někdy celý život před svým pravým povoláním prchají. Jednou za mnou přišel čtyřicetiletý podporu-čík s mírnou depresí, kterou připisoval tomu, že ho za dva týdny posílají do Německa. Říkal, že už má on i jeho rodina toho stěhování po krk. To, že armádní důstojník hledal radu u psychiatra, bylo trochu nezvyklé, zejména kvůli takové maličkosti. Bylo toho na něm mimořádného víc. Lidé to nedotáhnou z vojína na pod poručíka bez značné bystrosti a zdatnosti, ale z toho muže navíc vyzařovala inteligence a ušlechtilost. Ani mě nepře-kvapilo, žejeho koníčekje malování. Měl jsem pocit, žejezaložením umělec. Zeptal jsem se ho: „Když vás stěhování tak otravuje, proč neodejdete?"
„A co bych si počal?" odvětil. „Mohl byste malovat," navrhl jsem.
„Ne, tojejen koníček," nesouhlasil. „Tím bych se neuživil."
Netušil jsem, jaké má nadání, a takjsem mu to nemohl vymlouvat, ale

jeho odpor se dal vyzkoušet i jinak. Jste očividně inteligentní člověk s výbornými služebními referencemi," opáčil jsem. „Mohl byste sehnatspou-stu dobrých zaměstnání."
„Nemám vysokou," odpověděl, „a na pojišťováka nemám

povahu." Když jsem mu navrhl, aby si vysokou dodělal a žil zatím z armádní penze, opáčil: „Na to jsem moc starý. Necítil bych se dobře mezi mládeží."
Požádal jsem ho, aby mi příští týden přinesl ukázat některé nejnovější obrazy. Přinesl dva, olej a akvarel. Oba byly skvělé. Byly moderní, imagi-nativní, smělé a mimořádně účinně využívaly tvary, odstíny a barvy. Když jsem se zeptal, řekl, že dělá tři čtyři obrazy do roka, ale nikdy seje nepokoušel prodávat, vždycky je dával přátelům.
„Podívejte," řekl jsem, „vy máte opravdový talent. Vím, že je na tom poli tvrdá soutěž, ale tohle se dá prodat. Malování by pro vás mělo být víc nežjen koníček."
„Talentje věc subjektivního názoru," namítl.
„To jsem jediný, kdo vám kdy řekl, že máte opravdový talent?"
„Ne, ale když budete koukat do nebe, určitě zakopnete."
Nato jsem mu řekl, že podle mě je jeho problémem to, že dělá míň, než by mohl, a že je to pravděpodobně strach z nezdaru, nebo strach z úspěchu, případně z obojího. Nabídl jsem mu lékařské potvrzení, že nemůže nastoupit, aby tu mohl zůstat a mohli jsme se spolu dobrat kořene problému. Ne, stál skálopevně na tom, že jeho povinností je jet do Německa. Radil jsem mu, aby vyhledal psychoterapii tam, ale pochybuji, že mě poslechl. Mám podezření, že jeho odpor k jeho nespornému povolání byl tak velký, že volání nikdy neuposlechne, i kdyby bylo sebehlasitější.
Máme svobodnou vůli, takže můžeme z vlastní volby neuposlechnout Boží volání. To, že jsme povoláni, nutně neznamená, že půjdeme. A naopak to, že něco dělat chceme - dokonce pro to máme i talent - nutně neznamená, že to je to, co od nás chce Bůh.
Někteří lidé jsou povoláni k manželství a rodinnému životu, jiní mají povolání k svobodnému, dokonce mnišskému stavu. Ať už člověk věří v osud nebo ne, k přijetí povolání často

dochází až po velkém váhání. Jedna žena zprvu cítila mučivou nejistotu, když stála před vyhlídkou na rodičovství poté, co už měla vybudovanou jistou kariéru a teď sejí nabízelo několik profesionálních možností a dva vysokoškolské tituly z různých oborů. Ve třiatřiceti poprvé otěhotněla - a také se prvně otevřela myšlence mateřství. „Předtím jsem si nedovedla představit, že bych byla k někomu uvázaná - rozhodně ne k jednomu muži, a mít celoživotní závazek k dítěti, to teprve ne," vyprávěla mi. „Důrazně jsem se bouřívala proti myšlence, že bych byla odpovědná za dlouhodobé blaho kohokoli jiného. Byla jsem posedlá ‚svobodou' života bez závazků, života podle vlastních rozmarů a tužeb. Nechtěla jsem být na nikom závislá a nechtěla jsem, aby byl někdo závislý na mně."
Dík otevřenosti a ochotě pustit se do nejistoty a pochyb se v ní pozvolna vynořilo nové vědomí sebe samé. „Zjistila jsem, že mě něco pohání, abych se vzdala svého naprosto nezávislého životního stylu a učila se mít ráda myšlenku vzájemné závislosti, kde by bylo místo pro partnera a dítě/" pokračovala. „Pak jsem si nedovedla představit, že bych to dítě neměla mít. Neumím pojmenovat tu sílu, která mě nutila přijmout nový obraz sebe jako matky a partnerky s pevným závazkem. Ale kdyžjsem se konečně přestala bránit, najednou jsem se nějak přetvořila způsobem, kterými připadal naprosto správný."
Je jasné, že naplnění povolání sice štěstí nezaručí (příkladem budiž trpící umělec Van Gogh), ale často připraví půdu pro pokoj mysli, který může z naplnění vyplynout. Proto je často požitkem vidět lidskou bytost, (jak dělá to, k čemu byla určena. Máme radost, když vidíme rodiče, který * se opravdu rád stará o děti. Člověk cítí, jak do sebe všechno pěkně zapadá. A naopak, vždy vzniká pocit tísně, když vidíme lidi, jejichž puáce a životní styl neodpovídají jejich povolání. Jeví se to jako hrozná škoda a zmarnění. Věřím, že Boží jedinečné povolání každého z nás vždy volá k osobnímu úspěchu, ač ne

nutně k úspěchu podle stereotypní míry světa. Viděl jsem například ženy, které se přebohatě vdaly, jimž milióny žen záviděly šperky a postavení, ale ony žily v zoufalství, protože vůbec nebyly povolány k manželství.

VOLBA VDĚČNOSTI

Před deseti letyjsem dostal dva šeky, jeden podle smlouvy za přednášku, kteroujsem měl, a druhý nevyžádaný, neočekávaný dar pro NPK. Většinou jsem zastáncem rčení „nic není zadarmo", tohle však byl jeden z výjimečných okamžiků, kdyjsem seděl se zaslouženým obědem před sebou a s milým, překvapivým dárkem v ruce. Za co jsem byl podléváš vděčnější?

Je snadné brát toho v životě spoustu jako samozřejmost - i šťastné

náhody a nečekané dary. Ano, v tomto pozoruhodně světském věku jsme doslova pobízeni, abychom mysleli v pojmech šťastných náhod, jako by štěstí nemělo větší význam než vrh kostkami. Představujeme si, že všechno je věcí náhody, předpokládáme, že šťastná náhoda a smůla jsou si rovny, že se navzájem vyvažují, až nula od nuly pojde. Tento postoj snadno vede k filozofii zoufalství nazývané nihilismus (od latinského *nihil,* „nic"). Když se nihilismus dovede k logickému závěru, hlásá, že koneckonců nic nemá cenu.

Na šťastné náhody a nečekané dary se dá ovšm pohlížet i jinak. Tato teorie předpokládá nadlidského dárce, Boha, který rád dává dary lidským tvorům, protože nás má obzvlášť v lásce. Zda má tento Bůh co dělat i se studenými sprchami v našem životě, je nejisté, ačkoli při pohledu zpět se často zdají být zastřeným požehnáním. A pokud jde o věci, které jsou zřejmými dary, někteříz nás v nich vidí soustavu daleko větší a stálejší, než je jakákoli soustava neštěstí. Pro tuto blahodárnou soustavu obdarovávání máme jméno: milost. Jestliže je něco

vysloužено, není to pravý dar. Milost však je nevysloužená. Je z-dar-ma. Všimněte si, že je tu obsaženo slovo dar. A za dar bývame přirozeně vděční.
Jeden slavný kazatel mi vyprávěl historku o mladém seveřanovi, který na obchodní cestě poprvé v životě projížděl americkým jihem. Jel celou noc a spěchal. Když dojel do Jižní Karoliny, byl celý vyhladovělý. Zastavil u motorestu, objednal si k snídani míchaná vajíčka se salámem a užasl, když objednávka přišla a na talíři byl bílý žvanec.
„Co je to?" zeptal se číšnice.
„To je kukuřičná kaše," zazpívala se silným jižanským přízvukem. „Ale já jsem si ji neobjednal," namítl.
„Kukuřičnou kaši si nevobjednáváte," odpověděla, „ta prostě přídě." A tak nějak je to s milostí, dodal kazatel. Neobjednáváte si ji. Prostě přijde.
Podle mých zkušeností schopnost oceňovat příjemná překvapení jako dary prospívá duševnímu zdraví. Ti, kdo v životě vnímají milost, bývají často vděčnější než ti, kdo ji nevnímají. A vděčnější lidé bývají šťastnější než nevděční. Víc také přispívají ke štěstí druhých. Cítí, že jim svět dává, a tak mají na oplátku chuť dávat světu.
Proč mají někteří lidé tak očividně vděčné srdce, zatímco jiní zjevně nevděčné? A pročjsou zase jiní někde mezi a projevují vděčnost i nelibost se stejnou nonšalancí? Nevím. Bylo by jednoduché věřit, že z dětí z dobrých domovů automaticky vyrostou vděční dospělí a že z deprivovaných domácností pravidelně rostou nespokojenci. Problém je v tom, že pro to

není dost dokladů. Je spousta výjimek. Znal jsem spoustu lidí, kteří vyrostli vzanedbanosti, bídě, dokonce surovosti, ajako dospělízcela přirozeně žili a chválili Pána, nebo aspoň chválili život jako takový. Naopak jsem poznal některé z domovů plných lásky a pohody, kteří se zdáli být rozenými nevděčníky.

Vděčné srdce je tajemná věc a kdoví, snad je to i dáno geneticky.
„Vděčný postoj" tedy možná není tak docela věcí volby. Věřím vlastně, že vděčné srdce je samo o sobě darem. Jinými slovy: schopnost ocenit dar je také dar. Je to zároveň největší požehnání, jaké může mít lidský tvor, hned po silné vůli. To ovšem neznamená, že se vděčné srdce nedá z vlastní volby pěstovat.
Jednou jsem měl dohled nad laickým terapeutem při jeho práci s čtyřicetiletým mužem, který k-němu přišel s chronickou depresí. Na to, jaké dovedou být deprese, byla ta jeho celkem mírná. Přesnější popis pacientova stavu by asi byla nevolnost. Jako by mu celý svět způsoboval špatné trávení a nutil ho říhat. Jeho stav se dlouho neměnil. Ke konci druhého roku mi však terapeut, na něhož jsem dohlížel, řekl: „Na minulou schůzku přišel pacient ohromně vzrušený. Jásal, jak nádherný západ slunce viděl cestou přes kopce."
„Gratuluji!" opáčiljsem.
„Co prosím?"
„Váš pacient už je za vodou," řekl jsem. „Rychle se lepší. To je poprvé, co slyším, že ho v životě něco potěšilo. Už není tak zabraný do negativismu ani sám do sebe, že by si nevšiml krásy okolo sebe a nebyl za ni vděčný. To je velký posun."
Později jsem se dozvěděl, že můj odhad byl přesný. Za pár měsíců se muž choval jako v podstatě nový člověk, hlásil mi terapeut.
Skutečně, to, jak člověk reaguje na nepříznivé okolnosti, na štěstí a na smůlu, může být jedním z nejpřesnějších měřidel jeho schopnosti růst k vděčnosti. Můžeme se dívat na smůlu jako na zahalené požehnání. Můžeme si také uchovat pokoru a nebrat šťastné náhody jako samozřejmost. Stěžujeme si co chvíli na špatné počasí, nebo se učíme oceňovat jeho krásu a rozmanitost jako dar, který dostáváme? Když za bouřlivého

zimního dne uvázneme v dopravní zácpě, sedíme, supíme a nejradši bychom vynadali řidičům před námi, nebo se soustřeďujeme na fakt, že je to požehnání, když v téhle vánici máme auto? Stěžujeme si vždycky na své zaměstnání, místo abychom pracovali na zlepšení svých dovedností?
Kdyžjsem byl malý, jeden otcův přítel mi daroval několik knih Horatia Algera mladšího, které už nebyly k dostání. Hltal jsem je. Jejich hrdinové byli vděční za všechno. Nestěžovali si na nepřízeň osudu, ale chovali se,

jako by to byla spíš příležitost než pohroma. To, žejsem ty knihy v dětství četl, mělo tuším velmi pozitivní vliv na můj mladý život. Mám starost o naši společnost, v níž ty knihy dnes nejen nejsou k dostání, ale mnozí je považují za nesnesitelně sentimentální.

VOLBA NOBLESNÍHO UMÍRÁNÍ

Poslední volba v našem životě tady na zemi je, zda odejdeme s noblesou nebo ne. Otázka nestojí tak, zda máme zemřít, ale jak. Na přípravu máme celý život. Popírání stárnutí v naší společnosti jde naneštěstí ruku v ruce s popíráním smrti. Pro mnohé toto popíráníznamená, že neprojdou největším poučením ze stáří: jak přijmout omezení. Naše kultura naznačuje, že žádná omezení neexistují - a dokonce jako by chtěla naznačit, že by ani existovat neměla. Skutečný život ovšem tyto představy zpochybňuje na každém kroku. Přesto je tento styl myšlení jádrem mnoha televizních reklam. Jedna reklama, která mě zvlášť rozčilila, ukazovala sedmdesátnici (která samozřejmě vypadala na čtyřicet) hrající tenis. To mělo znamenat, že díky nějakému léku, který bere, ji žádná artróza nevyhnala z hřiště. Reklama končila radostným výkřikem od postranní čáry: „Žijte bez omezení!"
Ve skutečnosti ale musíme žít s omezeními, už od mládí, kdyjsme nabití objevitelskou vášní a zdraví jako buk. Jak

stárneme, omezení přibývá. Do té doby už jsme učinili některé volby (například zda se oženit nebo zůstat svobodný, pracovat dál nebo jít do důchodu), které vylučují jiné možnosti. Pokud se někdo najednou octne na invalidním vozíku, byl by blázen, kdyby věřil, že může jen tak hupnout do letadla a pokračovat v životě jako dosud.

Nebylo by přirozené vítat stárnutí. Přirozená je jistá míra sklíčenosti nad ztrátami spojenými se stárnutím - a vlastně s jakoukoli změnou. Ovšem to, že by bylo nepřirozené stárnutí vítat, neznamená, že bychom měli popírat skutečnost stárnutí a bolestného procesu vzdávání se věcí. Stárnutí znamená časem se vzdát všeho - pohyblivosti, potence, tělesné krásy i politické moci. Naše možnosti a volby jsou čím dál omezenější a my se máme najednou naučit s těmito omezeními žít.

Posledním aktem vzdávání se je pochopitelně smrt. Od mnoha lidí jsem slyšel: Jestli (jako by měli na vybranou) budu muset jít, tak bych raději umřel náhle." Důvod, proč jsou rakovina a AIDS tak obávané, je to, že se na ně umírá pomalu. K postupnému chátrání patří zakusit úplnou ztrátu vlády, a to je pro většinu lidí spojeno se ztrátou důstojnosti. Pocit, že vzdávat seje nedůstojné, je velmi skutečný. Je však možné rozlišovat mezi falešnou důstojností a pravou důstojností, a mezi reakcí ega a duše na umírání je obrovský rozdíl. Naše ego často nemůže unést ztrátu důstojnosti, když vidíme, jak naše tělo chátraje to tím, že důstojnost patří výlučně k egu a nemá co dělat s duší. Když naše ego stojí před rozhodnutím zříci se vlády, divoce se vzpíná, přestože v boji nevyhnutelně prohrává. Naproti tomu duše proces vzdávání vítá. I při tom, když se zříkáme vlády, se můžeme učit, zřekneme se také falešné důstojnosti, abychom mohli zemřít s noblesou a pravou důstojností.

Noblesním umíráním nemyslím eutanasii. Eutanasie v podstatě znamená snahu uhladit něco, co je bytostně neuhlazené. Podle

mne je to pokus zkratkou se vyhnout existenciálnímu a oprávněnému utrpení umírání, čímž se člověk vyhne i příležitosti k učení a růstu. Nemyslím tím ani popírání. Lidé volí různé formy popírání: nesepíšou poslední vůli, odmítají mluvit o svých pocitech ohledně smrti, nebo si je nepřipouštějí a dělají dloudobé plány, přestože by měli vědět, že jejich čas je omezen. Popírání může ulehčit bolest z uvědomění nevyhnutelné smrti, avšak zároveň nás nenechá pokročit vpřed. Nejenže neumožní smysluplnou komunikaci, ale překáží i veškerému učení v závěru života.

Noblesní umírání je podle mého názoru rozhodnutí vidět v umírání příležitost k učení a vzdávání se vítat jako očišťování, díky němuž vysvitne pravá důstojnost duše. Ve svém románu *Uokna* popisuji některé umírající pacienty v pečovatelském domově, kteří jako by měli svatozář. Tento úkaz se nevyskytuje jen v krásné literatuře. Mnoho lidí si skutečně všimlo (nebo o ní aspoň slyšelo) „prosvětlenosti" kolem těch, kdo se skutečně prokousali stadiem deprese a dospěli ke smíření.

Chceme-li, můžeme se přetvořit - ne hořkostí, ale pokorou -, když se vyrovnáváme s velkými ztrátami, jež nevyhnutelně patří k stárnutí a putování k smrti. Volba noblesního umírání nastává, když se konečně poučíme a přijmeme, že všechno je tak, jak má být. Ať věříme v posmrtný život nebo ne, s noblesou odcházet do náruče smrti je konečným stvrzením trvalého přesvědčení (i uprostřed paradoxní nejistoty), že každá složka života přispívá ke smyslu celku. A rovněž paradoxně nejdůležitější volba, kterou činíme, volba noblesně zemřít, je volbou zříci se všech voleb a cele vložit svou duši do rukou Skutečné moci.

Volba prázdnoty

Smrt je ta největší prázdnota. Děsíme se prázdna smrti, i když

věříme, že z něho kdesi na druhé straně vyjdeme. *Nevíme* ovšem, jaké to na té druhé straně bude.
Je mnoho různých prázdnot, ale nejdůležitější (a také ta, o níž se nejsnáze mluví, aniž bychom zabředli do mystiky) je „prázdnota nevědění". Přestože žijeme ve společnosti, která prosazuje přístup „vševědoucnosti" a označuje za neschopné ty, kdo se vždy netváří, že všechno znají, máme stále možnost nevědět, a necítit se proto neschopní ani provinilí. V každém životě jsou chvíle, kdyje nejen patřičné, ale i ozdravující přestat si myslet, že znám odpovědi na všechno.
Nejozdravnější zážitek mého dospívání mi daroval muž, který mě oslovil z prázdnoty nevědění a posloužil mi navíc jako úžasně pozitivní vzor. Ve *Světě čekajícím na zrození\serr* líčil, jak jsem se v patnácti letech v polovině třetího ročníku rozhodl odejít z Exeteru. Když se dívám zpět na tento klíčový bod v mém životě, žasnu nad milostí, která mi k tomu dala odvahu. Vždyť nešlo jen o to, že jsem proti přání rodičů odcházel z prestižní přípravky, ale odcházel jsem i ze zlaté cesty společenských tradic, která pro mě byla vytyčena. V tom věku jsem si příliš neuvědomoval, co vlastně dělám, ale byl to obří krok pryč z celé mé kultury. Tato kultura státotvorné společnosti představovala to, oč bylo žádoucí usilovat, a já to zahazoval. A kam jsem chtěl jít? Mířil jsem do neznáma. Děsil jsem se toho tak, že mě napadlo nechat si poradit od někoho z profesorského sboru na Exeteru, než udělám jednou provždy to strašné rozhodnutí. Za kým ale jít?
Jako první mě napadl můj studijní poradce. Během uplynulých dvou a půl let se mnou skoro nepromluvil, ale prý byl hodný. Jako druhý se nabízel nabručený starý děkan školy, milovaný tisíci žáků. Řekl jsem si ale: do třetice všeho dobrého. Třetí volba byla těžší. Nakonec mě napadl učitel matematiky Lynch, poněkud mladší člověk. Nevybral jsem si ho, protože bychom k sobě měli nějaký vztah nebo protože by působil mimořádně

vřele - naopak, byl to podle mě takový matematický studený čumák -, ale protože měl pověst školního génia. Dělal nějaké výpočetní práce pro Projekt Manhattan, a tak mě napadlo, že si své rozhodnutí nechám prověřit od „génia".
Nejdřívjsem šel za svým hodným poradcem. Nechal mě asi dvě minuty mluvit a pak mě mírně přerušil. Je pravda, že nepodáváš dobrý výkon,

Scotty," pravil, „ale není to tak zlé, abys nedokázal absolvovat. Bylo by pro tebe lepší vyjít z Exeteru s horšími známkami než z nějaké neznámé školy s lepšími známkami. Také by nevypadalo dobře, kdybys v půlce pře-sedlával. A navíc by z toho byli rodiče určité nešťastní. Co abys tedy prostě pokračoval dál a co nejvíc se snažil?"
Potom jsem šel za nabručeným starým děkanem. Nechal mě mluvit třicet vteřin. „Exeterje nejlepší škola na světě," zaburácel. „Máš úplně pitomé nápady. Dej se dohromady, mladíku!"
Bylo mi hůřa hůř. Sel jsem tedy za panem Lynchem. Nechal mě vymluvit. Trvalo mi to asi pět minut. Pak řekl, že tomu ještě nerozumí, a požádal mě, abych mluvil dál - o Exeteru, o své rodině, o Bohu (opravdu mi dovolil mluvit o Bohu!), o všem, co mi přijde na mysl. Blábolil jsem tedy dalších deset minut, celkem patnáct minut, cožje slušný výkon na depri-movaného, nevýmluvného patnáctiletého kluka. Kdyžjsem skončil, zeptal se, jestli by mi vadilo, kdyby mi položil několik otázek. Celýjsem rozkvétal tou pozorností ze strany dospělého a odpověděl jsem: „Ovšem že ne." Další půl hodiny se mě vyptával na nejrůznější věci.
Nakonec, celkem asi po pětačtyřiceti minutách, se ten údajný studený čumák se ztrápeným výrazem opřel o opěradlo křesla a řekl: „Je mi líto. Nemohu ti pomoci. Nemám pro tebe žádnou radu.

Víš," pokračoval, „je nemožné, aby se jeden člověk někdy úplně vžil do situace druhého. Ale nakolik se do tebe dovedu vžít - a jsem rád, že ve tvé kůži nejsem -, nevím, co bych na tvém místě dělal. Takže ti nedovedu poradit. Mrzí mě, žejsem ti nedokázal pomoci."
Není vyloučeno, že mi ten člověk zachránil život. Kdyžjsem totiž to ráno před pětačtyřiceti lety vcházel do kanceláře pana Lynche, byl jsem na pokraji sebevraždy. Kdyžjsem odcházel, bylo mi, jako když ze mne spadne desetitunové závaží. Když ani *génius* neví, co by si počal, mám to právo nevědět také. A když uvažuji o kroku, který v pojmech světa vypadá tak šíleně, *a génius* mi nedokázal říct, že je to zjevně a očividně slabomyslné, tak možná - možná je to něco, k čemu mě povolává Bůh.
Takže právě ten člověk, který nevysypal z rukávu žádné odpovědi ani rychlý recept, který nevěděl, co bych měl dělat, a rozhodl se pro prázdnotu, právě ten člověk mi poskytl pomoc, kterou jsem potřeboval. Byl to člověk, který mě vyslechl, který mi věnoval svůj čas, který se pokusil obléknout do mé kůže, který se kvůli mně rozšířil a obětoval. Byl to člověk, který mě miloval. A byl to člověk, který mě uzdravil.
Neexistují žádné rychlé a snadné recepty. Při zvládání všech zážitků musíme přetrpět jistou míru prázdnoty a muk nevědění. Jak jsem napsal

v knize *Dále nevyšlapanou cestou,* je mnoho věcí, ze kterých celý život obviňujeme druhé. Velkým úkolem růstu je naučit se odpouštět, a tak musíme pokaždé znovu uvažovat a rozmýšlet se: „Měl bych obviňovat, nebo bych měl odpustit?" nebo Jé to láska, nebo ze sebe dělám rohožku?[1]' nebo prostě „Co mám dělat?" Je to rozhodnutí, které se musí dělat pokaždé a v každé situaci znovu.
Ačkoli žádný spolehlivý recept není, je jedno vodítko, které při

takovém rozhodování pomáhá. Prvně jsem o něm psal v knize *V jiném rytmu.* Je to zjištění, že nevědomí je vždy o krok napřed před vědomou myslí. Problém je v tom, že nevíme, jestli je napřed ve správném nebo nesprávném směru. Nevíme pokaždé, jestli ten tichý, klidný hlas, který slyšíme, patří svatému duchu nebo satanovi, anebo jen našim žlázám. Proto je nemožné, abychom někdy věděli, jestli to, co děláme,je vtu chvíli správné, protože vědění je funkcí vědomí.
Pokud se však vaše vůle vytrvale upírá k dobru a pokud jste ochotni trpět v plnosti, když se dobro zdá nejasné (mně to tak připadá v 98,7 desetinách případu ze sta), pak bude vaše nevědomí vždy jeden krok před vaší vědomou myslí ve správném směru. Jinými slovy: uděláte to pravé. Vtu chvíli ovšem nebudete mít ten luxus, abyste věděli, že to, co děláte, je správné. To pravé ve skutečnosti uděláte právě proto, že jste byli ochotni se toho luxusu zříci. A pokud vám tohle vodítko připadá nejasné, tak si připomeňte, že skoro všechno zlo v tomto světě pášou lidé, kteří jsou si naprosto *jisti,* že vědí, co dělají.

Kapitola pátá

VOLBY V ORGANIZOVANÉM ŽIVOTĚ

Snad si myslíme, že v životě děláme osobní volby jako jednotlivci, jako by jednotlivec existoval více méně v izolaci. Ve skutečnosti však takto neexistujeme. My lidé jsme tvorové společenští a prakticky všechny naše volby se dějí pod vlivem a v kontextu různých organizací, v nichž máme účast. Organizacemi nemyslím prostě podniky. Rodina je organizace, a mnoho zásad, které platí pro skutečnou rodinu, platí i pro podniky, a obráceně. V nejširším pojetí je organizací celá naše společnost. V nejuž-ším je organizací každý jednotlivý

společenský vztah, který máme. Kdykoli vznikne vztah mezi dvěma nebo více lidmi, jde o nějaký druh organizace.
Proto téma organizačního chovánízahrnuje skoro celé pole lidské psychologie, protože skoro všechno lidské chování se odehrává v kontextu jedné nebo více organizací. Organizační chování není jen to, jak se jednotlivci chovají v dočasných skupinách, ale i jak fungují skupiny- ba i celé organizace. Pole je nesmírně rozsáhlé, ale já bych se rád soustředil na organizační volby, které se mi jeví nejdůležitější, rozhodnutí, která děláme, a
ajak se chováme k druhým stejně jako k sobě samým. Pokud naše rozhodnutí ovlivní jen nás, můžeme si prostě dělat, co chceme, přijmout za to odpovědnost a vypořádat se s následky svých činů. Ale když se to dotýká jiných, dostáváme se zjevně do říše etiky a k otázce civilizovanosti.

ClVILIZOVANOST

Vuplynulých patnácti letech jsem se hodně věnoval snaze vzkřísit dvě klíčová slova z nesmyslné smrti: komunitu a civilizovanost. Když

v naší současné společnosti mluvíme o komunitě, myslíme tím obvykle jen seskupení lidí. Například o Morristownu v NewJersey se bude mluvit jako o komunitě. Ve skutečnosti je však Morristown v New Jersey pouhý zeměpisný shluk lidí, které spojuje určité zdanění a několik sociálních služeb, ale jinak je jako lidské bytosti nespojuje skoro nic. Nebo se mluví o Třetím presbyteriánském sboru v nějakém městě jako o komunitě, zatímco skutečnost bývá taková, že lidé sedící vedle sebe v lavici spolu nedokážou promluvit o věcech, které je v životě nejvíc trápí a zaměstnávají. O takových shlucích lidí mluvím jako o pseudokomunitách.
Komunita je pro mě spojena s komunikací a opravdová komunita by měla s sebou nést trvalou a kvalitní komunikaci

mezi svými členy. Prvně jsem psal o komunitě v knize *V jiném rytmu: vytváření komunit.* V posledních letech jsem se však zaměřoval ani ne tak na psaní jako na práci s druhými při budování a rozvíjení Nadace pro podporu komunity (NPK). Posláním této vzdělávací nadace je vyučovat zásadám komunity, čímž myslím zdravou a opravdovou komunikaci uvnitř skupin a mezi skupinami.

Práce v NPK mě v době společenského zhroucení a rostoucí nesnášenlivosti vedla k pokusu vzkřísit další slovo, které ztratilo význam: „civilizo-vanost". Dnes se „civilizovaností" obecně myslí pouházdvořilost. Ve skutečnosti se ale lidé zdvořile bodali do zad a zdvořile si ubližovali už Bůh ví jak dlouho. Smysluplnější definici civilizovanosti mi pomohl nalézt anglický džentlmen z minulého století, Oliver Hereford, který proslul svým výrokem: „Džentlmen je ten, kdo nikdy neúmyslně nezraní ničí city." Pro mne z toho vyplývá, že někdy může být nutné něčí city zranit, ale klíčový je tu úmysl, vědomí toho, co dělám. Takové vědomí vyžaduje uvědomění. Proto jsem ve své knize na tento námět, *Svět čekající na zrození: znovuobjevená civiiizovcinost,* definoval „civilizovanost" nějako pouhou zdvořilost, ale jako „vědomě motivované organizační chování, které je etické v podřízenosti vyšší moci".

Dá se předpokládat, že každý, kdo si zvolil uvědomění, chce být civilizovaným člověkem. Je tu však velký problém: máme-li být civilizovaní, musíme si být vědomi nejen vlastních pohnutek, ale i organizace - neboli systému -, kde působíme. Slušnost vyžaduje organizační stejně jako individuální uvědomění. Usilujeme-li tedyo stále větší civilizovanost, musíme stále víc myslet v pojmech systémů.

SYSTÉMY

Ze všeho učení na lékařské fakultě mé nejvíc bavila

mikroskopická anatomie. Přestože to tak navenek nevypadá, naše tělo je samá voda. Když se tedy díváte na tenké plátky našich orgánů pod mikroskopem, nevidíte o moc víc než bledá nerozeznatelná vlákénka. Vezmete-li však ty plátky, na chvíli je namočíte do vybraných barev a podíváte se znovu, náhle se octnete v pohádkové říši, zahradě rozkoše, vedle níž je Disneyland úplně mdlý. Bez ohledu na svůj věk, postavení, ba i zdravotní stavjsme na téhle úrovni zevnitř všichni překrásní. Jak jsem si tak prohlížel jednu krásnou buňku po druhé, jeden mikroskopický obrázek za druhým, měsíc po měsíci, postupně mi svitlo ještě něco. Každá buňka je nejen sama o sobě systémem, ale také nepatrnou součástí většího, ještě složitějšího systému. Absorpční buňky klků, hladké svalové buňky a spojovací vazivové buňky, které je drží pohromadě, byly integrovanými součástmi nějakého orgánu - v tomto případě tenkého střeva. Tenké střevo je zase součástí trávicí soustavy. A trávicí soustava je integrována s jinými tělními systémy. Jemná vlákénka autonomních nervových buněk, které pobízejí svalové buňky k uvolnění a stahům a žlázy ke klidu nebo sekreci, byly droboučkými částečkami nervové soustavy, napojenými přes míchu na jiné buňky v mozku. Každým orgánem procházejí maličké buňky žil a tepen, napojené na srdce jako součást oběhového systému. A v každé tepně a žíle jsem objevoval různé krevní buňky, původně vytvořené v kostní dřeni jako nepatrné části krvetvorné soustavy. „Věděl" jsem sice už léta, že lidské tělo (a tělo každého jiného živého útvaru, živočicha i rostliny) je systém. Avšak než jsem šel na medicínu, neuvědomoval jsem si mimořádnou krásu a složitost takových systémů. V tomto okamžiku jsem mohl udělat další skok v uvědomění k něčemu, co jsem také dávno „věděl", alejen mlhavě. Kdyžje každájednotlivá buňka složkou nějakého orgánu a každý jednotlivý orgán složkou nějaké tělesné soustavy, a každá taková soustava složkou tělajako celku,

není pak možné, že mé tělo je součástí ještě větší soustavyPJinými slovy: mohl bych být já - mé individuálno - být pouhou jednotlivou buňkou orgánu nějakého gigantického organismu? Jistě. Jako novopečený doktůrek jsem byl přímo či nepřímo napojen na nespočetné jednotlivé lidské buňky. Na rodiče, kteří mi platili vzdělání. Na starší lékaře, kteří mě učili. Na laboranty, kteří prováděli zkoušky, ježjsem si objednal. Na správce nemocnic. Na podnikatele, kteří vyrábějí nástroje, jež používám. Na pacienty, na něž své

nástroje používám. Na mississippské a karolinské pěstitele, kteří prodali bavlnu severokarolinským textilákům, a ti vyrobili šaty, které nosím. Na kansaské rančery, kteří chovají hovězí, zemědělce z New Jersey, kteří pěstují salát, kterýjím. Na řidiče nákladďáků, kteří všechny ty věci ke mně dopravují. Na svého domácího. Na holiče, který mi stříhá vlasy a tak dál..

A tak jsem pevně uvěřil v „teorii systémů", přestože jsem ten pojem tenkrát ještě ani neslyšel. Základní poučkou teorie systémů (která vlastně není teorie, ale skutečnost) je, že všechno je systém. Na makroskopičtější úrovni než úrovni buňky nebo orgánu, soustavy orgánů či jednotlivce jsme všichni složkami přediva lidské společnosti. Teprve si začínáme uvědomovat, že celá společnost je napojena na vodu, zemi, lesy a ovzduší: ekosystém. Ano, teoretici systémů často vidícelou planetu jako jeden organismus. Naše země je samozřejmě součástí sluneční soustavy. A jak nahlížíme stále dál do vesmírného prostoru, pravděpodobně postřehneme systémovou povahu galaxií a samotného kosmu.

Kromě toho, že vše, co existuje, je součástí nějakého systému, tvrdí teorie systémů, že změníte-li jednu složku systému, musejí se změnit i všechny ostatní složky. Teprve v několika posledních desetiletích jsme si v naší společnosti začali tento fakt trochu uvědomovat. Uvědomili jsme si, že prakticky

všechno, co děláme, má účinek na naše prostředí, aže tyto účinky mají moc nás bud' posilovat, nebo ničit.
Například: skoro každému, kdo má auto, se už stalo, že je odvezl do servisu na malou opravu, a cestou domů mu auto úplně vypovědělo. Když se to stane, možná proklínáte automechanika, že spáchal něco zlého. Zpravidla však nejde o žádný zločin. Je to prostě tím, že zbrusu nová součástka způsobila v motoru - celém systému - drobnou změnu, která si žádá přizpůsobení ostatních částí. A starší součástky se někdy přizpůsobit nedokážou a prostě se zhroutí.
Lidské vztahyjsou také systém: zejména manželství. Když jsme pracovali jako terapeuti s manželskými dvojicemi, razila Lily pojem „prozatím-nost", čímž chtěla říci, že v manželství by si měli partneři jeden druhého definovat prozatímně - spíš pružně než pevně. Viděli jsme ve své praxi znovu a znovu, že kdykoli se jeden manželský druh dík psychoterapii výrazně změnil nebo vyrostl, druhý partner se musel změnit nebo vyrůst odpovídajícím způsobem, jinak se systém - manželství - rozpadl.
Nechci tvrdit, že jedinou proměnnou v rovnici je psychoterapie. Povahu manželství může změnit spousta věcí. Povaha mého manželství s Lily se změnila, když se nám narodily děti. Opět se změnila, když vyrostly z plenek. Zase se změnila, když začaly dospívat. A opět se změnila, když odešly z domu. Během té doby se musela měnit, když se měnila naše finanční situace a od příjemců dobročinných darů jsme postoupili asi na dvacet let mezi ty, kdo jakžtakž vycházeli, až jsme nakonec sami schopni významně přispívat na dobročinné účely. A rozhodně se opět změnila, když jsme ze středního věku pokročili do stáří a já odešel do důchodu.
Teorie systémů tedy značí, že se musíme umět přizpůsobit - někdy velmi rychle -, jinak se systém může zhroutit. Máme-li však být takových rychlých změn schopni, musíme si živě

uvědomovat systémy, do nichž patříme. A v tom je háček. My lidé jsme různě uvědomělí. Zatímco téměř každý si uvědomuje sebe jako jsoucno aje si vědom jeho naléhavých potřeb a tužeb, neuvědomujeme si už tak jasně své společenské pohnutky a Stín, z něhož mohou vycházet. I při poměrně pokročilém uvědomění si většina z nás pozoruhodně málo uvědomuje složité organizace a společenské systémy, do nichž patříme. Tento nedostatek organizačního a společenského uvědomění je tak výrazným jevem, žejsem jej nazval dírou v mysli. Ta díra často zeje, ale někdy se podobá spíš plátku ementálu. Například manažer podniku si pravděpodobně uvědomuje, že jeho společnost je složitý systém, ale možná se nikdy nezamýšlel nad.tím, že i jeho rodinaje systém. Jiní si zase dobře uvědomují svou rodinu jako systém, ale o organizaci, která je zaměstnává, nemají pojem.
Tato díra v mysli - tato neuvědomělost ve vztahu k našim organizacím -je často podporována naším narcismem. Ve velkém výrobním podniku například dělníci u pásu považují za jádro podniku sebe a najiné zaměstnance ajejich úkoly ani nepomyslí. Zboží přece vyrábějí oni, ne? Obchodní oddělení se také může považovat za jádro podniku. Vždyť zboží prodávají, a kdyby se neprodalo, nebude podnik. Avšak lidé z marketingu asi za ústředí podniku považují sebe, protože obchodníci bybezjejich práce nic neprodali. Ti z finančního oddělení mohou za ústředí podniku pokládat sebe, protože hlídají účty a udržují podnik solventní. A správa se může považovat za nejdůležitější, protože vytváří linii, kterou se podnik řídí; přitom může mít pramálo citu pro ostatní, kteří přispívají celku v jiných úlohách.
Totéž platí celkově o naší společnosti a o rasismu a třídním pohledu, kterými je prostoupena. To, že si neuvědomujeme přínos druhých, vede k nedostatku civilizovanosti, snad proto, že nás zmáhá, když se prostě snažíme víc si uvědomovat sebe

samé, a nezbývá nám energie na rozvíjení organizačního a společenského uvědomění. Přesto se v civilizovanější společnost nevyvineme, dokud stále větší počet z nás nebude ochoten si

zvolit nejen osobní uvědomění, ale budeme také myslet v pojmech celých systémů a rozšíříme své vědomí, abychom zaplnili díru v mysli.

ETIKA

ám přítele, který byl jedním z prvních amerických letců sestřele-
I V I ných a zajatých v Severním Vietnamu. Na počátku svého sedmiletého zajetí byli on i jeho spoluvězni systematicky mučeni. V mimořádné knize o svých zážitcích jasně říká, že ze stranyjeho věznitelů to bylo plně uvědomělé organizační chování. Přesně věděli, co dělají. Uvědomovali si svůj záměr a účinek, který mělo jejich bití a ještě.surovější praktiky na jejich vězně. Věděli, že se každý zlomí, bude-li bobkt dostatečně velká, a že si mučením vynutí přiznání - třeba i naprosto farešná - užitečná pro propagační účely a sloužící jejich organizačnímu poslání. Přesto ani ti Američané, kteří byli zděšeni necivilizovaností toho, jak jsme vedli válku ve Vietnamu, by nikdy nepovažovali mučení za civilizovanou nebo čímkoli ospravedlnitelnou reakci.

Slušnostje tedy něco víc než pouze „vědomě motivované" organizační chování. Musí být rovněž etické. A všichni kromě morálně nepříčetných osob by se shodli na tom, že mučení je bytostně a nehorázně neetické. Používám tento příklad právě pro jeho nehoráznost, abych neobcházel skutečnost, že i v naší společnosti je všudypřítomným problémem necivi-lizovanost, ač mnohem nenápadnější. A to je také neetické. Být etický znamená být přinejmenším „humanistický", což podle definice znamená mít postoj, že lidé jsou drahocenní a podle toho by se

s nimi mělo pokud možno jednat. Když považujeme lidi za drahocenné, nemučíme je.
Nedávno byl náboženskou pravicí hodně kritizován náš „světský humanismus". Domnívám se, že mnozí z těchto kritiků by udělali dobře, kdyby sami byli trochu humanističtější. Přesto si myslím, že v něčem pravdu mají. Světský humanismus je jako dům postavený na písku. Když přijdou zlé časy, když nejdou obchody nebo vypuknou rozbroje, světské humanistické postoje se snadno rozplynou. Jako zvláště světská říše jsou uznávány sdělovací prostředky. A ti, kdo v nich pracují, se obecně nejen považujíza humanisty, ale myslí si také, že jejich práce informování veřejnosti je důležitá proto, aby si společnostzachovala aspoň trochu civilizo

vanosti a humanismu. Je na tom něco pravdy. Znám však příliš mnoho případů, kdy reportéři snadno a rychle zahodí veškerý humanismus, jen aby získali atraktivní příběh.
Problém světského humanismu je v tom, že neříká, *pročjsou* lidské bytosti drahocenné, ani proč by se s nimi podle toho mělo jednat. Proto je světský humanismus, nezakořeněný v žádné teologii, často jen oděvem do pěkného počasí. Proto definuji civilizované chování jako nejen „etické", ale „etické v podřízenosti vyšší moci". Pokud totiž jsou - jak jsem již říkal - světlo, pravda a láska svého druhu synonyma pro Boha a pokud se těmto věcem *opravdu* podřizujeme, naše chování bude zbožné, přestože se snad nepovažujeme za nábožné lidi. Pro příklad takové podřízenosti se vraťme k reportérovi, který zahodí humanismus, aby získal atraktivní námět. Přestože se ten reportér může (ale ne vždy) snažit nelhat (aby ho někdo nežaloval), a proto se „drží faktů", ponechá si pravděpodobně plnou svobodu některá fakta uveřejnit, a jiná ne. V tom se fakta

podobají statistice. Dají se použít na podporu všeho, co chcete. V mnoha situacích je na reportérovi, zda vykreslí obraz černě, šedě, nebo bíle. Pokud to není velmi svědomitý člověk, je zcela pravděpodobné, že jeho volba nebude určena hlubokou podřízeností pravdě, ale spíš tím, co považuje za dobré pro svůj příběh. I když je reportér pravdě oddán, výklad jeho příběhu prochází celým řetězem osob. Když reportér dopíše, redaktoři, kteří se nezabývali přímým sbíráním informací, přidají svůj vlastní pohled. Udělají to pomocí titulku, délkou reportáže a jejím umístěním. Z mého hlediska jsou nejlepší šedé příběhy, protože pravda většinou bývá složitá. Podle mé zkušenosti se však mnozí reportéři neradi podřizují takové složitosti, protože z ní nevytlučou dobré, lákavé titulky. Sami přiznávají, že hledají nějaký „úhel pohledu", a zjevně zapomínají, že mezi příběhem pojatým z nějakého úhlu a pravdou je rozdíl.

Při pojednávání takových etických složitostí jsem zjistil, že je užitečné a téměř nezbytné rozlišovat mezi zákoníkovou etikou a situační etikou. Zákoníková etika je vyvozena z různých etických předpisů, jež se během historie používaly. Takové zákoníky prohlašují jisté činy za špatné, nesprávné a nepřípustné bez ohledu na okolnosti. Jedno z desatera přikázání například zní: „Nezabiješ". Ne: „Nezabiješ jindy než ve válce" nebo „Nezabiješ jindy než v sebeobraně". Prostě nezabiješ a tečka. Žádné ale.

Základní poučkou situační etiky však je, že o žádném činu nelze vynést etický soud bez zvážení okolností, za nichž k němu došlo. Situační etika

na rozdíl od Desatera připustí zabití v situacích, jako je válka nebo sebeobrana.

Naše společnost se vyvíjí směrem od zjednodušující zákoníkové etiky k situační etice. Je to názorně vidět na našem právním systému. Když navštívíte svého právníka, uvidíte, že

má police plné tlustých knih. Většina těch těžkých fasciklů obsahuje právní precedenty situační povahy. Takové precedenty říkají: „Nezrušíš smlouvu, ledajako v případě *Novák proti Horákovi,* kde platily takové a takové okolnosti", nebo: „Nezrušíš smlouvu, leda v situaci podobné případu *Truhlář proti Kovářovi".*

Chce-li člověk žít podle situační etiky, musí mít uvnitř celý právní systém. Máme-li být zdraví a celistvý, musíme mít ve vlastní mysli schopného obhájce, schopného žalobce a dobrého soudce. Lidé s poruchou osobnosti mívají velmi silného vnitřního obhájce, ale velmi slabé svědomí neboli vnitřního žalobce. Neurotici mívají velmi silného žalobce a slabého obhájce, který se svého klienta nedovede zastat. Nakonec jsou tu ti, kdo mají v hlavě jak obstojného obhájce, tak žalobce, ale z nějakého důvodu mají velké potíže s rozhodováním, protože jim schází dobrý soudce.

Upřímně vítám posun společnosti (a jednotlivců při osobním rozhodování) k situační etice. Jako psychiatrovi je mi dobře známo, že neoblomná zákoníková etika mívá často nelidské následky. Jsou tu však dvě věci, na které je třeba dát pozor. Jedna je, že používání situační etiky znamená, že neexistujížádné předpisy, a tak majízdravíjedinci odpovědnost pokaždé přezkoumávat své chování, kdykoli se situace sebeméně změní. Zatímco v jedné situaci by bylo správné někomu přikládat vinu, v nepatrně odlišné situaci by bylo správné mu odpustit. Bez předpisů nevíme nikdy okamžitě, zda to, co děláme, je správné. Musíme umět jednat z „prázdnoty nevědění".

Za druhé musím upozornit, že rozhodně nechci říci, že zákoníková etika je k ničemu. Náboženská pravice je v posledních letech stále kritičtější i vůči situační etice, a opět má trochu pravdy - přestože tuším, že jejich návrhy na nápravu by byly zpátečnické. Vezměme například pojem spravedlivé

války. V současném stavu lidského vývoje, kdy se zdá nemožné, abychom se válek zbavili, považuji za vhodné, že katolická církev použila situační etiku a vyvinula pojem spravedlivé války. Nejsem si však jist, že bychom se vůbec pokoušeli rozlišovat mezi spravedlivou a nespravedlivou válkou, kdyby neexistovala a nepřetrvávala zákoníková etika, jež hlásá: „Nezabiješ".

VZÁJEMNÁ ZÁVISLOST A SPOLUPRÁCE

Vknize *Nevyšlapanou cestou* jsem upozornil, že všichni máme potřeby a pocity závislosti, avšak z těch nesestává láska, a dát se jimi pohánět znamená upadnout do strašné pasti závislosti. Je to past proto, že závislý jedinec má neustále pocit, že nemůže být celistvý ani šťastný bez takřka ustavičné pozornosti druhých. Jeden z problémů, jež může taková závislost způsobit, je patologická žárlivost. Neřekl jsem o závislosti nic nesprávného, ale měl jsem útok na ni vyvážit chvalozpěvem na vzájemnou závislost.

Když jsem psal *Nevyšlapanou cestou,* ještě jsem se do jisté míry řídil etikou starého dobrého amerického tvrdého individualismu, podle níž máme být všichni nezávislí, stát na vlastních nohou a být kapitány své lodi, pokud ne přímo pány svého osudu. To je v pořádku; věřím, že máme být nezávislí, když je to možné. Veliký problém etiky tvrdého individualismu však je v tom, že zanedbává druhou stranu mince: že se také máme vyrovnat s vlastní hříšností, nevyhnutelnou nedokonalostí a nedostatečností, a se svou vzájemnou závislostí. Individualistická etika je jen polopravda, a proto nás vybízí, abychom skrývali své slabiny a nezdary a styděli se za svá omezení. Žene nás ke snaze stát se supermany a superženami nejen v očích okolí, ale i ve svých vlastních očích. Postrkuje nás, abychom se od rána do večera tvářili, že máme všechno v malíčku, a vede k takovým úkazům, že lidé sedí

vedle sebe v kostelní lavici a přitom spolu nejsou schopni promluvit o své bolesti, touhách a zklamáních, a schovávají se za svou masku vyrovnanosti, aby vypadali, že majísvůj životzcela pod kontrolou.
Kniha *V jiném rytmu* o sedm let později otevřeně odhaluje tuto zjednodušující, jednostrannou, neparadoxní, a proto klamavou etiku. Hovořil jsem tam o komunitě azačal jsem tam hlásat vzájemnou závislost. Nejvý-raznější příklady předností vzájemné závislosti pocházejí z mé práce na budování komunity ve skupinách. Rád bych však také zapěl k její chvále v nejmenší ze všech organizací: v manželství, a jmenovitě v mém manželství s Lily. V našem manželství bylo hlavní úlohou Lily vytvářet domov a já byl živitelem. Nějaká léta jsme si dělali starosti, do jaké míry jsou ty role diktovány kulturními sexuálními stereotypy. Až postupně jsme si v klidu uvědomili, že nejsou diktovány stereotypy, ale spíš našimi velmi odlišnými osobnostmi.
Od počátku našeho manželství jsem si všímal, že si Lily neumí příliš zorganizovat čas. Nebylo vzácností, že se tak zabrala do čichání ke květi

nám, že zapomněla na schůzku nebo nenapsala slíbený dopis. Já byl zase od počátku cílevědomý - což je slabé slovo. Nikdyjsem neměl čas si při-vonět ke květině, pokud náhodou nekvetla podle mého časového rozvrhu, podle něhož jsem měl každý třetí čtvrtek od dvou do půl třetí vyhrazený čas na květiny, pokud ovšem nepršelo.
Navíc jsem Lily huboval pro její sklon vyprávět to, co jsem považoval za nepodstatné podrobnosti - maličkosti, jež bránily vidění „celkového obrazu" - a zvyk přehlížet ten nejvýznamnější výdobytek civilizace - hodiny. Ona byla stejně nevlídná na mé nesnesitelné puntičkářství, mou přízemnost a návyk mluvit v odstavcích začínajících „zaprvé", „zadruhé",

„zatřetí" a „závěrem". Lily pokládala svůj přístup za lepší a já trval na skvělosti svého. Lily nesla hlavní odpovědnost za výchovu našich dětí. Tím nechci říci, žejsem s ní nemělVůbec nic společného, ale nemohu předstírat, žejsem byl ideálně pozorný rodič. Nejnemožnější jsem byl, kdyžjsem si s nimi měl hrát. Užjste si někdy zkusili dobře pohrát s dětmi v rámci časového plánu? Nebo kdyžjste čas přetáhli a myslíte jen na nedokončenou kapitolu, kterou musíte napsat? Lily si však s dětmi hrála s nekonečným půvabem. Také má podíl na mých knihách. Ano, jak jsem napsal v úvodu ke knize *Nevyšlapanou cestou,* „dala mi tolik, že je těžké odlišit její vklad -jako manželky, matky, psychoterapeutky, osobnosti - od mého vlastního". Nedovedla by si však rozvrhnout čas tak, aby dokázala týden po týdnu, měsíc po měsíci psát (a přepisovat) věty, odstavce a kapitoly.

Pomaloučku jsme se tedy s Lily shodli, že budeme přijímat to, co kdysi vypadalo jako nectnost, jako ctnost, prokletí jako požehnání, nedostatky jako přednosti. Lily má dar plynout, já mám dar organizovat. Během let jsem se naučil nechat se trochu unášet a být trochu trpělivější a pozornější v jednání s našimi dětmi a s jinými. Lily si zase uvědomila, že se sice zlepšila, ale nikdy nebude všechno stíhat. Naučili jsme se však oceňovat své velmi odlišné přístupy jako dary a pozvolna začali dary toho druhého zabudovávat do sebe. Díky tomu se z nás postupně stávají úplnější jedin-ci. Nemohlo by se to stát, kdybychom se nejprve nevyrovnali se svými jednotlivými omezeními a neuznali hodnotu své vzájemné závislosti.

Jediný problém se souslovím „vzájemná závislost" je ten, že si je někdo může vykládat jako „spoluzávislost". Je to módní slovo posledního desetiletí a týká se vztahu, v němž se oba partneři snaží vyhovět slabostem toho druhého - a tím je podporují. Často se to právem odsuzuje. Věřím však, že v tom musíme být opatrní, protože velmi reálnou součástí manželství

je učit se taková omezení přecházet. Rozhodnout se, kdy takové

omezení přejít a kdy je kritizovat nebo se proti němu postavit, lze opět jen z mučivé „prázdnoty nevědění".
Nechci zavrhnout sousloví „vzájemná závislost", ale snad by pomohlo uvažovat v intencích jiného slova, „spolupráce". Když jsme Lily ajá pracovali s většími organizacemi, uvědomili jsme si, že se takové organizace musejí o spolupráci hodně učit. Jak se tak díváme na organizaci našeho manželství, soudíme, že jsme „spolu-pracovali" docela dobře. Jestliže je spolupráce v nějaké organizaci chabá, celý systém často vypadá dost nevzhledně. Ale kdyžje spolupráce dobrá, organizace je nejen výkonná, ale na její systém bývá tak krásný pohled, že se vyznačuje téměř mystickou slávou.

ODPOVĚDNOST VŮČI DRUHÝM A STRUKTURA

Vzájemná závislost nutně neznamená, že spolupracující jednotlivci mají různé úlohy. Obvykle to tak ovšem bývá, a jakjsem líčil, Lily a já jsme v sedmatřicetileté organizaci našeho manželství měli velmi různé úlohy. Kdykoli jsou v organizaci různé úlohy, okamžitě vstupují do hry dva důležité faktory: odpovědnost vůči druhým a struktura.
Mohu se na Lily spolehnout ve většině domácích záležitostí, protože je nejen vyřizuje, ale vyřizuje je dobře. A z téhož důvodu se může ona spolehnout na mě v otázce vydělávání peněz. Hrajeme ty úlohy dobře, protože se za ně cítíme odpovědní. Jinými slovy cítíme odpovědnostjeden před druhým. Na odpovědnosti vůči druhým je špatné to, že je člověk posuzován. Dobréjezase to, že se mu důvěřuje. Kdyby Lily výrazně selhala ve své úloze paní domu - kdyby už nebyla zodpovědná -, nemohl bych nadále důvěřovat, že tu úlohu bude plnit, a musel bych to na sebe vzít sám. Takové převzetí úlohy by bylo přirozené a jednoduché, kdyby ztrátu odpovědnosti

způsobilo dočasné tělesné onemocnění. Když měla Lily například po narození našeho třetího dítěte absces, bylo pro mě naprosto přirozené převzít péči o nemluvně i o obě starší děti. Kdyby to však nebyl dočasný stav, musela by se předělat celá struktura našeho manželství.

Odlišné úlohy a odpovědnosti tedy s sebou přinášejí strukturu. V malé (avšak ne nutně jednoduché) organizaci jako manželství mohou být úlohy a struktura poměrně neformální. Čím větší a složitější je organizace,

tím důležitější však je formalizovat strukturu odpovědností. Dnes se žádají písemné popisy práce (nebo, jak se jim někdy říká, profily odpovědností), a vstoupili jsme do říše formálních organizací.

Prakticky každá obchodní škola má povinný kurs nazvaný nějak jako „teorie organizace". A tlustá učebnice se stejným názvem předkládá celý rozsah možných organizačních struktur, z nichž si může vedoucí pracovník vybrat. Rozsah může být obrovský a spletitý, ale předmět je vlastně až pohoršlivě jednoduchý. Má jen jednu základní zásadu, a tou je „teorie závislosti". Teorie závislosti (jež stejně jako teorie systémů není teorie, ale skutečnost) prostě hlásá, že neexistuje žádnýjediný nejlepší typ organizace. Nejlepšístruktura pro jednotlivou organizaci *jezávislá* na účelu toho kolektivního, spolupracovního podniku a také najiných činitelích.

Mezi ty jiné činitele patří povaha lidí v organizaci. Organizace vynálezců nebude přitahovat stejný druh lidí jako tradiční výrobní podnik. Oddělení marketingu nepřitáhne stejné lidi jako obchodní oddělení. Nikde to není zjevnější než v organizaci manželství. V souladu s teorií závislosti neexistuje žádná nejlepší organizace manželství. Přestože je Lilyino a mé manželství organizováno podle zdánlivě stereotypních úloh, ta organizace je, jak jsem naznačil, ve skutečnosti výsledkem

našich velmi odlišných osobností a povolání a rozhodně není vzorem, který bychom předkládali k následování. Dobro nelze typizovat. Mohl bych vám dát stereotypní návod na špatné manželství, na dobré manželství vám jej dát nemohu. Každá situace je jiná, protože jsou v nějiní partneři.
Kdykoli je do systému vestavěna odpovědnost, ať je tak malý jako manželství nebo tak velký jako korporace, existuje v něm také struktura pravomocí. To neznamená, že se o pravomoc nelze dělit. Například peníze, které s Lily ušetříme, si dělíme napůl. Každé vážné rozhodnutí ohledně dětí, větších výdajů nebo investic jsme vždycky dělali spolu. Přesto máme jako jednotlivci každý svou omezenou pravomoc ve své sféře. Prezident jedné korporace, který patří mezi ředitele NPK, nás seznámil s pojmem „autorita vědomostí". Lily může plnit svou úlohu v domácnosti bez mého každodenního dozoru právě proto, že takovou autoritu má. Například před několika týdny, kdyžjsem měl ve městě nějaké vyřizování, mě požádala, abych v obchodě koupil svazeček petrželky. Přestože jediný, který tam měli, byl notně zvadlý, koupil jsem jej, abych nemusel jezdit sedmdesát kilometrů pro čerstvý. Podával jsem toho ubožáka Lily trochu rozmrzele. Ona mě však ujistila: „To nic, stačí ho namočit do vody." Druhý den vypadal jako čerstvě natrhaný. Lily své práci rozumí.

Naše manželství rozhodně není hierarchické. Přestože existuje systém odpovědností, nikdo z nás není vrchním pánem. Ve větších systémech ovšem nemůžete mít strukturu odpovědností bez řetězce nadřízenosti. Tento řetězec se může vjednotlivých podnicích značně různit podle povahy podniku, ale někdo musí dostat peška. Mnoho lidí má sklon nedůvěřovat jakékoli struktuře, protože mají špatné zkušenosti s hierarchickými soustavami autority. Proti takovému skloňuje třeba se hlídat. Existujísice velmi špatně fungující struktury, ale struktura sama

rozhodně není nic špatného. Většinou je dobrá. Během letjsem se skutečně poučil, že strukturu potřebují nejen děti, ale ve velké míře i dospělí.
Zaměstnanci nedostatkem struktury často silně trpí. Poprvé jsem si to uvědomil, kdyžjsem byl v jednatřiceti letech jmenován přednostou psychiatrie v armádním zdravotním středisku na Okinawě. Měl jsem řídit oddělení s asi čtyřiceti lidmi. Do té dobyjsem nikdy nikoho neřídil. Nikdy jsem nedostal ani sebemenší školení v řízení. Přesto jsem měl od okamžiku, kdy jsem oddělení převzal, v hlavě naprosto jasno, jaký bude můj styl řízení. Budu docela jiný než všichni ti autoritářští šéfové, kteří mi kdy veleli.
Neměl jsem ponětí, jak se definuje názorová shoda, ale rozhodl jsem se o ni usilovat. Můj model byl rozhodně velmi konzultativní. Nejenže jsem nikdy neudělal žádné administrativní rozhodn-utí bez porady se všemi, jichž se týkalo, ale maximálně jsem se snažil zajistit, aby v mezích odborné způsobilosti lidé pode mnou pokud možno sami rozhodovali o věcech, které se dotýkaly jejich života. Protože naše oddělení bylo lékařské, „odborné", domníval jsem se, že můžeme dát stranou otázku hodností. Nenechal jsem si říkat majore Pecku. Zanedlouho mi všichni říkali Scotty. Byl jsem Pan Hodný Všude Dobrý. A vycházelo to. Vládla euforie. Všichni mě vynášeli jako výborného vedoucího a libovali si, že se zbavili toho pitomého starého podplukovníka, kterýje řídil předtím. Práce šla hladce. Pracovní morálka na oddělení byla skvělá.
Uběhlo půl roku a nějak se to začalo kazit. Zprvu skoro nepostřehnutelně. Euforie vyprchala. Lidé přestali mluvit o tom, jak krásně se tu pracuje. „Nojo," říkal jsem, „líbánky skončily. Cojsi čekalPTed je to obyčejná práce, ale není to špatné." Po třičtvrtě roce se to ale zhoršilo. Pracovalo se dál, ale začalo hašteření. Divil jsem se, v čem to asi vězí, ale ne-

viděl jsem žádný důvod. Se mnou to přece nemůže mít nic společného, copak jsem se neprojevil jako rozený vůdce? Po roce už ale bylo zjevné, že tu nějaký problém je. Hašteření se rozmohlo a práce tím začala trpět. V maličkostech se objevovaly nedodělky.

V tu chvíli jako by mi osud přišel na pomoc. Dokončovala se velká nová poliklinika a velitel nemocnice mi sdělil, že klinika, největší část našeho oddělení, se tam přestěhuje. Naše současné prostoryjsou stísněné, studené a tmavé. Nové budou moderní a vzdušné, s výhledem na Tichý oceán a s koberci ode zdi ke zdi. Při vyhlídce na takové příjemné stěhování se nálada určitě zlepší.

Nezlepšila se. Zhoršila se. Jak se stěhování blížilo, personál byl čím dál podrážděnější. Začali se hádat, kdo kde bude v nové budově sedět. Balení kartoték nebylo hotové v termínu. Teď bylo konečně nad slunce jasné, že je mou odpovědností, abych něco udělal. Ale co? Ohlásil jsem zaměstnancům, že se zítra na celé dopoledne sejdeme v novém konferenčním sále a že se tak budeme scházet každé dopoledne, i když to bude znamenat práci až do večera, dokud se nedostaneme k jádru problému. Dvě čtyřhodinové schůze, které jsme měli, byly nejbouřlivější, jakých jsem se kdy zúčastnil. Každý pálil do mě a do všech ostatních. Každý byl rozzlobený. Každý si na něco stěžoval. Přesto byly všechny stížnosti malicherné, povrchní a na pohled nerozumné. Byl to čiročirý chaos. Avšak ke konci druhého dopoledne řekl jeden z mladých vojínů: „Mám pocit, že nevím, kde stojím." Zeptal jsem se ho, jestli by mi to mohl vysvětlit. Nemohl. Zmlkl a skupina se dál naprázdno dohadovala. Mně se však v hlavě ozývala slova toho mladého muže. O něco dříve kdosi řekl: „Všechno [4] je tu neurčité." A včera si jiný mladý muž postěžoval: Jdeme odnikud nikam." Řekl jsem skupině, že potřebuji čas na rozmyšlenou, ať se vrátí k práci, a že se zatím

v dopoledních schůzích nebude pokračovat.
Vrátili jsme se do staré budovy a já seděl ve své kanceláři, zíral do stropu a vedle mě stydl netknutý oběd. Že by oddělení potřebovalo pevnější strukturu, nežjsem jim poskytl?Jakou? Jasnějšívědomí hodností? Co ode mě chtějí - abych je komandoval jako malé děti? To bylo úplně proti mé přirozenosti. Ale většina jich opravdu byla hodně mladá. Chtějí snad ve mně vidětjakéhosi otce? A nebudou mě nenávidět, kdyžjim začnu rozkazovat jako samovládce? Chtěl jsem být Pan Hodný. Ale když se to tak vezme, můj úkol není být populární, ale řídit oddělení, jak nejlíp umím. Třeba ode mě potřebují pevnější vedení.
Zavolal jsem poddůstojníka.a požádal o plány nové budovy. Když je přinesl, rozvinuli jsme plán psychiatrické polikliniky na mém stole. Ukázal jsem na větší kancelář v rohu. „Ta bude moje," ohlásil jsem. Pak jsem jel podle seznamu pracovníků a tak rychle, jak stačil psát, přiděloval kanceláře. „Tady bude sedět kapitán Ames, tady vy, tady seržant Ryan, tady poručík Hobson, tadyvojín Cooperman, tady kapitán Marshall, tady ser-žant Mosely, tady vojín Enowitch," a tak dál. „Teďje prosím jděte informovat, kterou kancelářjsem jim přidělil."
Vytí a úpění se ozývalo po celém ostrově, ale do večera se začala pracovní morálka lepšit a druhý den stoupala dál. Na konci týdne byla zpátky tam, kde před rokem. Dál mi říkali Scotty a můj celkový styl vedenízů-stával poměrně - ale již ne strnule - neautoritářský. Avšak zbývající rok mé služby zůstala pracovní morálka vysoká.
Dá se na to hledět jako na příběh jednoho úspěchu. Nakonec jsem uznal, že tu je problém a žejsem za to odpovědný. Nakonec jsem udělal správné kroky k zjištění diagnózy a dokázal upravit své chování podle potřeb organizace. Byl to vlastně názorný příklad, jak se dájedním tahem úspěšně změnit systém. Dá se však na to hledět i jako na příběh nezdaru.

Protože fakt je, že oddělení - organizace i jednotlivci - půl roku *trpělo* pro mé špatné vedení. Nejméně půl roku předtím, než jsem udělal něco pro nápravu, bylo jasné, že je tu velký problém s pracovní morálkou. Proč mi to tak trvalo?
Jedním důvodem bylo moje sebevědomí. Prostě jsem nechtěl věřit, že je chyba někde ve mně a že mé vedení není naprosto dokonalé. Tuto ješitnost však ve mně přiživovaly mé potřeby: potřeba nabídnout oddělení zjednodušeně soucítící, neautoritářský styl dohledu a potřeba, aby mi podřízení neustále opláceli náklonností a vděčností. Až do onoho závěrečného dne jsem se nikdy nezeptal, jestli mé potřeby odpovídají potřebám organizace. Málem jsem musel dostat zjevení, abych si uvědomil, že být populární nutně nepatří k mému zaměstnání, mé úloze v organizaci.
Nikdy mě také nenapadlo, že může být víc než jeden nejlepší způsob řízení organizace. Tenkrát jsem ještě neslyšel o teorii závislosti. Mé skupinové uvědomění bylo tak omezené, že jsem nepomyslel na to, jak pozoruhodně mladíjsou členové oddělení, a tedy ani na to, že by oddělení mohlo potřebovat jiný styl vedení než organizace s vyzrálejšími zaměstnanci. Všichni jsme zbytečně několik měsíců trpěli kvůli nedostatku struktury.
Přestože si to lidé často neuvědomují, struktury mohou být pružné. Významnou součástí práce NPK je vyučování organizací, velkých i malých, ke způsobu života v komunitě. Když skupina žije v komunitě, nemá nepružnou autoritářskou strukturu; o pravomoce a vedení se dělí, jak je nutné pro maximální komunikaci. Nemohli bychom však tomu vyučovat, kdyby to znamenalo, že organizace musízcela opustit svou hierarchickou strukturu prayomocí. Děláme to jen proto, že organizace může po většinu času pracovat v hierarchickém modu a zvládat každodenní chod, ale

přejít k principu komunity, když je třeba řešit nějaké otázky a problémy (jako například pracovní morálku) a kdykoli je třeba skupinového rozhodnutí.
Jak jsem se zmínil v knize *Nevyšlapanou cestou,* jedním příznakem duševního zdraví jedince je to, čemu říkám pružné systémy reakcí. Totéž je příznakem zdraví organizace. Organizace, která ovládá dva mody působení a může je střídavě používat podle okolností, bude zjevně zdravější než organizace, která umí pracovat jen jedním způsobem.

HRANICE A ZRANITELNOST

Všude, kde vznikla struktura odpovědnosti a různé role, najdeme hranice. Takové hranice jsou dvojsečné. Najedné straně jsou nezbytné. Kdyby si lidé z obchodního oddělení mohli svobodně přijít do oddělení marketingu a diktovat mu, jak má pracovat, vznikl by chaos. Pokud jsou naopak hranice mezi odděleními tak neprodyšné, že nedochází ke komunikaci, povede to k zaseknutí a neplodnému soupeření. Jeden z důvodů, proč NPK pracuje v korporacích na vytváření komunity, je, aby se zprůchodnily hranice oddělení, jež ustrnuly tak, že brání důležité komunikaci a funkční vzájemné závislosti.
Vedoucí pracovník podniku, který rozhoduje, jak takové otázky hranic řešit, činí volby, které musí činit celkem málokdo. Avšak s hranicemi má co dělat každý člověk v organizaci svého manželství, nejužší rodiny, širší rodiny, sítě přátel a zaměstnání. Každý z nás musí denně činit volby, aby stanovil své hranice v rámci kterékoli organizace.
Snad nejsnadnější je volba míry, do jaké budeme respektovat hranice druhých lidí. Toto rozhodování máme usnadněné tím, že přehlédneme-li takové hranice a jednáme podle toho, jsme tak či onak potrestáni. Hranice se různí u jednotlivých lidí i jednotlivých kultur. Psychologové například zjistili, že vjednotlivých kulturách bývá zvykem určitá vzdálenost, na

jakou je lidem příjemné komunikovat s druhými. Ve Spojených státech je poměrně velká a s novým známým mluvíme málokdy na menší vzdálenost než metr. V Indii je normou spíš třetina metru. Vztah mezi tímto pojetím doslovného fyzického prostoru a hranicemi označuje současný psychologický žargon slovy „dátjeden druhému prostor".

Takový prostorje samozřejmě mnohem složitější než pouhé centimetry. Před dvanácti lety například jela Lilypřívozem naStaten Island se svou matkou, u níž tehdy začínala senilita. Matka si cestou všimla, že Lily má na černém temeni bílý vlas a bez dovolení se.najednou natáhla a vytrhla jej. Lily to cítila jako napadení. Nebylo to samozřejmě napadení na úrovni znásilnění, loupeže nebo vraždy, ale ukazuje to, že v maličkostech stále narušujeme hranice druhých lidí, a pokaždé tím vyvoláme jejich nelibost.

Někdy se však hranice musejí narušit. Snad nejbolavější je rozhodování, kdy zasáhnout do záležitostí našich dětí, přátel, a jak přibývají roky, i našich rodičů. Jak máte vědět, kdy zasáhnout do života dospívajícího nebo dospělého dítěte a kdy důvěřovat, že pluje správným směrem? Nebo kdy se zasáhnout do života přítele, který se podle nás dal na špatnou cestu? Nebo kdy naléhat na stárnoucí rodiče, aby přijali péči, kterou očividně potřebují, ale stejně očividně si ji nepřejí? Prostě nevíte. Není na to žádný předpis. Všechna taková rozhodnutí se musejí dělat z „muk nevědění". Opět máme proti sobě paradoxy života a skutečnost, že se od nás prakticky současně žádá, abychom respektovali hranice druhých a přitom občas zasahovali do jejich života bez ohledu na to, jak se na nás proto budou zlobit. Větší problém než naučit seznat a respektovat hranice druhých však je podle mých zkušeností zvolit a stanovit si své vlastní hranice. Kdyžjsem ještě provozoval psychoterapii, připadalo mi, že dobrá polovina mých pacientů má to, co jsem si pro sebe

nazval potíže s padacím mostem. Dříve nebo později jsem jim vysvětloval: „Všichni žijeme na hradě. Okolo hradu je příkop a přes něj vede padací most, který můžeme po libosti zvedat nebo spouštět." Potíž mých pacientů byla v tom, že jim most dobře nefungoval. Buď byli neustále otevření, takže do jejich osobního prostoru se mohl kdykoli kdokoli přiloudat, obejít to tam, zdržet se, jak dlouho chtěl, a nadělat všechny možné škody, nebo byl jejich most zdvižený a zaseknutý, takže do jejich izolace a samoty nemohl proniknout nikdo a nic. Ani jeden z těch stavů nevěstil nic dobrého.
Tito pacienti postrádali svobodu a pružnou soustavu reakcí, které jsou tak výraznými rysy duševního zdraví. V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem například popisoval ženu, která se vyspala s každým mužem, s nímž chodila, načež se cítila tak ponížená, že s muži přestala chodit vůbec. Bylo pro ni opravdovým zjevením, když se dozvěděla, že jsou muži, které nepustíte do dveří, některé třeba pustíte do pokoje, ale ne do ložnice, ajiné třeba budete chtít pustit i do ložnice. Nikdy ji nenapadlo, že v každé situaci mohou být - že může být potřebné mít - přinejmenším tři různé re

akce na různé muže. Neuvědomila si ani, že má moc si takto vybírat, stanovit meze a chránit si své hranice.
My sami volíme, kdy spustíme padací most a kdy jej zvedneme. Tato volba nás však dovádí k další složitosti. Necháváme-li most spuštěný, do našeho života mohou vstoupit lidé a události a zranit nás, ani ne tak fyzicky jako emocionálně. Mnozí na toto dilema reagují tak, že svůj fyzický most nechávají pootevřený, ale emocionálnízavřený.Jako když se šéf řídí politikou „otevřených dveří", ale nikdo, kdo těmi dveřmi vejde, ho nikdy neovlivní. Jeden z trvalých problémů našeho života je stále volit míru, do jaké se necháme emocionálně ovlivnit děním a druhými lidmi. Je to dilema

zranitelnosti.
Když volíme, jak zranitelní budeme jako lidské bytosti, je nezbytné rozlišovat mezi zraněním jako bolestí a zraněním jako poškozením. Při přednáškách jsem ten rozdíl někdy názorně předváděl tak, žejsem se zeptal,je-li někdozposluchačů ochoten se nabídnoutk neznámému, ale bolestivému pokusu. Naštěstí se *vždycky* našla kurážná duše. Požádal jsem dobrovolníka, aby přišel na stupínek, a citelně ho štípl do paže. Pak jsem odstoupil a zeptal se: „Bolelo to?" Dobrovolník mocným hlasem přisvědčil. Pak jsem se zeptal: „Poškodilo vás to?" Dobrovolník obvykle - někdy neochotně - přiznal, že ho to sice bolelo, ale k trvalé úhoně to nevedlo.
Skoro za všech okolností je čirá hloupost nakráčet do situace, v níž budete pravděpodobně natrvalo poškozeni. Možná by však bylo chytré otevřít se - vjistých mezích - situacím, při nichž pravděpodobně zakusíte jistou emocionální bolest, například že budete riskovat vztah, který může vést k závazku. Opět je třeba rozlišit mezi cestou chytrého sobectví a cestou hloupého sobectví. Jistě si vzpomínáte, že hloupé sobectví je snaha vyhnout se veškerému emocionálnímu, existenciálnímu utrpení, kdežto chytré sobectví rozlišuje mezi utrpením, které je neurotické, zbytečné a neproduktivní, a utrpení, které k životu patří a přináší poučení.
Pro naše emocionální zdraví a učení je tedy nutné, abychom si uchovali schopnost volby otevřít se a být zranitelní. Je to rovněž potřebné pro smysluplnou komunikaci a organizační chování. V knize *Cím mohu splatit?* jsem napsal:
Co se stane, když se jeden odhodlá riskovat a říci druhému: jsem zmatený, nevím, kam jdu; jsem ztracený a osamělý; jsem unavený a mám strach. Pomůžeš mi? Účinek takové zranitelnosti bývá téměř pravidelně odzbrojující. Druhý nejspíš řekne: „I já jsem osamělý a unavený", a otevře nám svou náruč.

Co se však stane, když se snažím vypadat jako silák, jako když mám všechno v malíčku, jsem nejlepší, když se opevním hradbou psychologické sebeobrany? Budu nepřístupný, a moji bližní se zabarikádujíza svými hradbami a mé vztahy k lidem nebudou o nic smysluplnější ani produktivnější, než když do sebe v noci narazí dva prázdné sudy.
Nikomu neradím, aby byl zcela zranitelný, ani aby byl zranitelný stále. Přesto, chcete-li ve světě působitjako uzdravující vliv, budete si muset celý život dobrovolně zachovat schopnost dát se aspoň do jisté míry zraňovat. Právem slavná kniha Henriho Nouwena se jmenuje *The Wounded Healer*(Raněný uzdravovatel).Jak napovídá název, v knize se říká, že chce-me-li účinně uzdravovat, musíme se nechat do jisté míry ustavičně zraňovat, a že uzdravovat druhé nebo sebe můžeme jedině ze své zraněnosti.
Opět jsou tu ovšem meze. Jistýjohn Kiley mě jednou seznámil s výrokem, který zněl zen-buddhisticky: „plakat jedním okem". Plakat jedním okem neznamená, že by utrpenízranitelnosti mělo být polovičaté, alejen to, že by se jím člověk neměl celkově nechat poškodit. Výraz ukazuje na rozdíl mezi soucítěním a soustrastí. Soucítění, schopnost cítit a do jisté míry na sebe vzít bolest druhého, je vždycky dobré. Soustrast je však podobnější symbióze či úplnému ztotožnění s druhým člověkem. Neříkám, že je všechna soustrast špatná, avšak budete-li se brodit depresí druhého tolik, že jí propadnete sami, nejenže na sebe vezmete zbytečné břímě, ale stěží budete schopni tomu člověku pomoci.
Toto rozlišování je samozřejmě neobyčejně důležité pro psychoterapeuty. Největším možným talentem psychoterapeuta je schopnost být současně účastný a nezúčastněný. Právě to znamená plakat jedním okem. Tento talent ovšem nepotřebují pěstovat jen psychoterapeuti; je to schopnost, kterou si musí pěstovat každý, kdo chce svou přítomností působit k ozdravění

světa.

Moc

Vknize *Nevyšlapanou cestou* jsem rozlišoval mezi duchovní a politickou mocí. Politická moc je v podstatě schopnost přinutit nebo ovlivnit druhé, aby dělali, co chcete vy. Jejednou funkcí struktury organizací. Po-

litická moc vlastně netkví v člověku samotném, ale spíš v postavení, jež má v hierarchii, nebo v penězích, jež má, aby mohl vytvářet organizace, a tak prosadit to, čeho chce dosáhnout. Politická moc je vždy dočasná. Člověk ji může mít nějakou dobu, ale nakonec je mu vždy vyrvána, když ne výměnou osob nebo nuceným odchodem, tak stářím a nakonec smrtí, buď přirozenou, nebo zavražděním.

Naproti tomu duchovní moc nemá co dělat s organizací ani strukturou. Netkví v penězích ani postavení, ale v bytosti člověka. Je to schopnost ovlivňovat druhé, často příkladem, prostě tím, jaký člověk je. Lidé s politickou mocí zpravidla velkou duchovní moc nemívají. A naopak lidé duchovně mocní se velmi často nacházejí mezi chudými a bezprávnými.

Tím nechci naznačit, že se politická a duchovní moc nemohou překrývat. Vedoucíčiniteléjsou vystaveni stejným pokušením jakoježíš na poušti. Na rozdíl od Ježíše ve zkoušce zpravidla neobstojí. Zrcadlí se v nich starý výrok lorda Actona: „Moc kazívá, a absolutní moc kazí absolutně." Obvykle to tak bývá, ale já měl to štěstí, žejsem poznal řadu neobyčejně mocných osobností, které nebyly zkažené; naopak, byli to mimořádně sebereflektující lidé s neobyčejným pochopením a zájmem o druhé. A ve své práci hluboce trpěli. Nutně plakali jedním okem, ale zachovali si svou zranitelnost.

Nezakusil jsem nic bolestnějšího, než když NPK zasáhl hospodářský pokles, a já musel v roce 1991 po dvou letech těžké zadluženosti snížit početzaměstnanců. Jako člen správy

organizace jsem se musel podíletna bolestném rozhodnutí propustit osm velmi schopných pracovníků. Pro tuto bolest se většina činitelů zatvrdí a ztratí zranitelnost. Ale jen těch pár, kteří si svou zranitelnost uchovají, jsou opravdu velkými vůdci. Jak jsem napsal v knize *Nevyšlapanou cestou:* „Jedním z měřítek velikosti člověka -a možná tím nejlepším - jejeho schopnost trpět." [s. 64]
Je snadné přecenit politickou moc činitelů. Ve vysokém správním postavení mají často svázané ruce, ovšem ne v otázce přesahu mezi politickou a duchovní mocí. Největší moc vedoucího pracovníka je schopnost určit ducha organizace. Jestliže je jeho duch v něčem podlý, ta podlost prostoupícelou organizaci. To jsem si uvědomil, kdyžjsem v letech 1970 až 1972 za Nixonova prezidentování pracoval pro federální vládu ve Washingtonu. Duch „fíglů" a podrazů působil prakticky všude. Naopak v oněch možná vzácných případech, kdy je vedoucí pracovník hluboce počestný člověk, narazíte pravděpodobně na neobvykle poctivou organizaci.
Politické moci mohou dosáhnout málokteří, ale duchovní moci může dosáhnout většina lidí. Přestože je to do značné míry dar od Boha, počínající stvořením jednotlivé duše, lidé si mohou vybrat, zda budou svou duši zanedbávat, nebo rozvíjet. Když si zvolíte uvědomění, učení a růst, zvolili jste si také cestu duchovní moci, která přebývá ve vás a ve vašem postavení. Když teologové během staletí uvažovali o rozdílu mezi bytím a konáním, vždy se rozhodovali ve prospěch bytí.Jinými slovy to, co jste, jakýjste člověk, je mnohem důležitější, než co děláte. V naší kultuře zaměřené na činnost je to těžko pochopitelné. Nepovím vám, kolikrát jsem večer po své psychiatrické práci přišel k Lily a vykládal: ..Dneska jsem udělal s Torném něco opravdu fenomenálního. Udělal jsem skvělý krok. Byl to krásný manévr." Potíž ale byla v tom, že Tom příště přišel a dělal, jako by se nic nestalo. Za chvíli jsem

se ho zeptal, co si myslí o našem předešlém sezení. „Co jako?" zeptal se Tom. Pak jsem mu připomněl tu skvělou věc, kterou jsem udělal nebo řekl, Tom se podrbal za uchem a řekl: „Matně si na něco vzpomínám."
Jindy zase Tom přišel a zvolal: „Pane doktore, to, co jste minule říkal, mi úplně změnilo život." Tu jsem se podrbal za uchem já a ptal se, co jsem to řekl nebo udělal tak závažného. Tom odpověděl: „Vy si nevzpomínáte? Jak jsme končili a já odcházel, tak jste řekl... Děkuji vám. Moc vám děkuji." Nevzpomínal jsem si, co jsem to řekl tak blahodárného. Nebylo to nic, co bych byl udělal, spíš něco, co ze mě prostě „vytrysklo".
Jako psychoterapeuta mě vždy zajímalo Ježíšovo okamžité uzdravování (i když bych jejako vědec rád viděl potvrzeno dalšími výzkumy). V psychiatrii to nebývá pravidlem. Za celou svou dráhu jsem zažil jen jediné okamžité vyléčení a došlo k němu v prostředí komunity. Byla to pětidenní dílna k budování komunity, jíž se v krásném rekreačním středisku v Severní Karolina účastnilo skoro čtyři sta lidí. Ke konci třetího dne dospěla sku-pinajako celek ke „komunitě", ale několik jedinců k ní ještě nedospělo a ani na to nevypadali. Čtvrtý den ráno jsem si nesl zjídelny do svého pokoje dva šálky kávy na hodinku samoty a modlitby, a tu jsem si všiml ženy sedící na okenní římse s ručníkem přitisknutým k hlavě. Očividně byla rozrušená. Zastavil jsem se, ne protože bych se chtěl angažovat, ale protože jsem byla zvědavý.
„Vy vypadáte jako boží umučení." řekl jsem. „Co vám je?" Paní sevřela ručník ještě pevněji a zamumlala: „Mám migrénu."
„.To je mi líto," odpověděl jsem. „Doufám, že to přejde." A šel jsem dál.
Ale vtom jsem za sebou zaslechl: „Já mám takový vztek! Já mám děsný vztek!"

Opět jsem se zastavil, ne protože bych ji chtěl uzdravit, ale ze zvědavosti. „A proč máte takový vztek?"
„Mám děsný vztek na ty charismatické šejdíře, víte, na ty, co při zpívání zvedají ruce do vzduchu a mávají s nima. Stejné jenom dělají, že jsou zbožní."
„Asi budete mít pravdu, že se jich hodně snaží vypadat zbožně," prohodil jsem, „ale myslím, že někteří se prostě jen baví."
Paní na mě pohlédla náhle rozšířenýma očima. „Pane Bože, já se v životě nebavila," vyhrkla.
„Tak doufám, že se někdy bavit budete," poznamenal jsem a odešel s kávou na svou hodinku modlitby.
Večer mi hlásili, že ta žena už migrénu nemá. Podařilo sejí dosáhnout komunity a celé odpoledne vykládala ostatním členům své skupiny: „Doktor Peck mě uzdravil. V"životě jsem se nebavila. Doktor Peck mě uzdravil." To byl jediný můj případ okamžitého uzdravení. Myslím, že ne náhodou se to stalo, kdyžjsem se o ně vůbec nepokoušel.
Ano, nejlepší psychoterapeuti, když u toho vydrží dost dlouho, se časem naučí, že se nemaj*í snažit* své pacienty uzdravit. Realistický cíl, který si mohou dát, je vytvořit si s pacienty co nejlepší vztah - neboli komunitu; v tom vztahu přirozeně dojde k uzdravení, aniž by museli něco „dělat". Věřím, že moc uzdravovat, duchovní moc pochází od Boha. Je to dar. A věřím, že záměrem Dárce je, aby byla nakonec rozdána. Jinými slovy: nejlepším důvodem, proč mít nějakou moc - duchovní nebo dočasnou -, je použít ji tak, aby moc získali jiní.
ulturu lze definovat jako vzájemně propojený systém vyslovených
l \ i nevyřčených norem a hodnot v organizaci. Každá organizace, i manželství má svou kulturu. Mluvíme o rodinných kulturách. Hodně se píše o kultuře podnikání. Každá

společnost má samozřejmě svou kulturu, a i ti, kdo nejsou zvyklí uvažovat v pojmech systémů, si uvědomují, že americká kultura je jiná než francouzská, ta je jiná než japonská a tak
Jednou z nejvlivnějších knih tohoto století byla *Patterns ofCulture* (Kul
KULTURA

dále.

turní systémy) od Ruth Benedictové, v níž se podrobně popisovaly tři velmi odlišné „primitivní" kultury. V jedné z nich byly zcela obrácené role muže a ženy. Muži odpovídali za domácnost a výchovu dětí a ženy měly na starost podnikání a důležitá politická rozhodnutí. Naproti tomu jiná kultura, kterou Benedictová zkoumala, byla ještě patriarchálnější než Spojené státy v osmnáctém a devatenáctém století.
Tato vlivná kniha chtěla říci, že žádná kultura není lepší než kterákoli jiná, a zatímco by příslušník kterékoli z nich byl zmaten, kdyby přišel do jiné, každá z těch tří fungovala zřejmě dobře. Benedictová v knize vyslovila myšlenku kulturního relativismu, jehož základní zásadou je, že to, co se v jedné kultuře považuje za dobré, může se v jiné kultuře považovat za špatné. Jinými slovy, etika zcela vychází z kultury. Kulturní relativismus se trochu podobá situační etice názorem, že o žádné kultuře nelze vynášet soudy jinak než zevnitř.
Myšlenka kulturního relativismu velmi rozšířila náš obzor - a ten opravdu rozšířit potřeboval. Živě si například vzpomínám, jak jsem v devatenácti letech přistál se skupinou jiných Američanů v Neapoli. Vjede-náct večerjsme se procházeli po ulicích kolem krásného neapolského zálivu a spolu s námi se procházely houfy Neapolitánů každého věku. Oči mých krajanů neupoutala nemluvňata ani dospělí, ale děti ve věku od dvou do dvanácti let, které pobíhaly kolem. „Dávno mají být v

posteli!" vykřikovali Američané. „Co jsou to ti Italové za lidi, že nechají děti běhat venku v jedenáct večer? To je strašné, jak s těmi dětmi zacházejí."
Mí krajané si totiž neuvědomili nebo nevzali v úvahu, že k italské kultuře neodlučně patří siesta - aspoň tenkrát před čtyřiceti lety patřila. Každý, dospělí i děti, odpoledne od dvou do pěti spali, obchody byly zavřené a v pět nebo v šest večer se zase otvíraly; lidé normálně večeřeli kolem deváté. Děti tedy nebyly „pozdě vzhůru" a nijak se jim neubližovalo. Kdyby mí krajané věděli víc o myšlence kulturního relativismu, nebyli by se předvedli jako arogantní soudci, čímž se i dnes proviňuje spousta amerických turistů.
Někdy se však nehodí zdržet se úsudku. V roce 1969 jsme se jeli s Lily podívat do Indie. Mezi Američany, kteří navštíví Indii, se zřejmě vyskytují dva odlišné typy. Jeden se vrací a básní o krásách Indie. Druzí přijedou zděšení. My patřili k těm zděšeným. Zděsila nás nejen chudoba a špína, ale i neuvěřitelná neschopnost. Celých jedenáct dní jsme se dívali, jak se věci zásadně dělají špatně, zatímco by se docela snadno daly udělat dobře. Poprvé v životě nás napadlo, že snášenlivost je sice často ctnost, ale že se to s ní dá i přehnat. Připadalo nám, že Indie trpí neřestí snášenli

vosti. Viděli jsme, jak lidé s klidem snášejí pro nás nesnesitelnou neschopnost.
Bylo nám to tak trochu záhadou až do předposledního dne. Snídali jsme. Číšník rozlil na podlahu jídelny džbánek smetany, ale místo aby ji setřel, zmizel. Jiní číšníci, pak vrchní, pak správce přišli, podívali se na kaluž smetany a prostěji prošli, takže nadělali smetanové šlápoty po celé jídelně. Viděli jsme příklad zrodu indické špíny. Ale proč? V tu chvíli nám konečně svitlo: utírat louže smetany nebyla práce pro číšníky ani pro kohokoli jiného z přítomných. Byla to práce uklízeče z

nižší kasty, a ten měl přijít až odpoledne. Když jsme se nad tou příhodou zamysleli, uvědomili jsme si, že prakticky každý projev neschopnosti, který jsme pozorovali, vyplynul z kastovního systému, který byl sice údajně mimo zákon, ale přesto byl tak hluboce zakořeněný v indické kultuře, že ovládal život každého občana. Kulturní relativismus by trval na tom, že na kastovním systému není samo o sobě nic špatného. S tím nesouhlasím. Považuji jej za vážný kulturní nedostatek, nejen proto, že je sám o sobě necivilizovaný, ale také proto, že je mimořádně neefektivní a degraduje celou společnost.
Americká kultura má také své vady, třebaže snad ne tak velké jako kas-tovní systém. V kultuře tohoto národa bych mohl ukázat na desítky velkých vad, ale největším problémem Spojených států nejsou podle mého v tuto chvíli vadyjejich kultury, ale fakt, že se tato kultura hroutí. Od počátku šedesátých let byly všechny naše mravní normy těžce zpochybňovány. Domnívám se, že to bylo správné. Nechalo nás to však ve stavu, kdy jsou mnozí naši občané v stále větší nejistotě, jak se mají chovat. Zbořili jsme mnoho starých, ustrnulých kulturních norem astálevtom pokračujeme. Velkou otázkou nyní je, zda budeme schopni vyvinout nové a pružnější normy. Odpověď na tu otázku neznám. Budoucnost naší společnosti se zdá stále nejasnější.
Normy obvykle stanoví nebo mění, podporují nebo boří ti, kdo jsou v organizacích u moci, ať jde o rodinu nebo podnik. Jižjsem zdůraznil, že jednou z významných složek moci vedoucích pracovníků je to, že svým duchem vytvářejí ducha organizací, k^eré vedou. Druhá složka moci je podobná. Vytvářejí kulturu organizace. Pro nového vedoucího pracovníka není snadné změnit kulturu podniku, ale nakolik se změnit dá, změna začíná nahoře. Za kulturu organizace nemá nikdo větší odpovědnost než ti, kdo mají největší pravomoc.
Této odpovědnosti se nejednou zříkají nejen vedoucí

pracovníci podnikání, ale i hlavy rodin. V tomto čase kulturního zhroucení je víc a víc

rodičů nejistých ohledně toho, jak se mají jako rodiče chovat. Často se zdá, že dnes očekávají vytvoření rodinné kultury od svých dětí, jako by se zdráhali uplatňovat autoritu, která je nutná k stanovení jasných rodinných hodnot a norem. Rodiče by neměli být despotičtí, ale neměli by také nechávat odpovědnost za vytvoření rodinné kultury na dětech. Dostanou-li děti takovou odpovědnost, buď budou hrozně zmatené, nebo se z nich stanou tyrani. Moc vytvářet ducha organizaceje víc než analogická moci vytvářet její kulturu. Obě jsou neodlučné. Duch organizace se totiž konečně vtěluje do její kultury.

Dysfunkčnost proti civilizovanosti

Vdnešní době se stalo velkou módou říkat o organizacích, ať jde o podnik nebo o rodinu, že jsou „dysfunkční". Je to slovo tak módní, že stejně jako „komunita" a „civilizovanost" rychle ztrácí význam. Když jsem ještě přednášel, žádal jsem občas posluchače: „Ať ten, kdo nevyrostl v dysfunkční rodině, zvedne .ruku." Nezvedla se ani jedna. Všechny organizace, rodiny i podniky, jsou dysfunkční. Některé jsou však dysfunkčnější než jiné.

Před nějakými lety mě požádali, abych vedl konzultace s velkým oddělením obrovské federální agentury, protože bylo očividně velmi dysfunkční. V oddělení bylo mnoho problémů, ale ten největší mi padl do oka, jakmile jsem se podíval na nákres organizační hierarchie. Vedoucí oddělení (budu mu říkat Petr) byl zkušený státní úředník. A kdyžjsem viděl, že dva jeho náměstkové jsou jmenováni politicky, užasl jsem. Vletech, kdy jsem pracoval pro vládu, jsem nikdy neslyšel, že byse někdo politickyjme-novaný zodpovídal státnímu úředníkovi. Politicky jmenovaní muži vždy zastávali nejvyšší správní

postavení. Petra tito dva náměstci se mě snažili ujišťovat, že to není nijak mimořádné a že na systému není nic špatného. Jenže mnoho věcí očividně špatných bylo, a já nakonec našel jiného zkušeného státního úředníka ve vysokém postavení, který byl ochotný se mnou mluvit upřímně. „Samozřejmě," řekl, „Petra si hlídají." Politicky jmenovaní nejvyšší činitelé agentury zřejmě Petrovi tak nedůvěřovali, že do jeho oddělení nasadili dva své vybrané muže, aby ho špehovali a podráželi jeho autoritu, kdykoli se jim to bude hodit.

Neviděl jsem důvod, proč by se Petrovi nemělo důvěřovat. Byl to neobyčejně zralý a schopný člověk. V této agentuře jsem však odhalil celkovou kulturu nedůvěry tak silné, že se to dalo označit jako paranoidní kultura. Protože se tato kultura zrodila na vrcholu, mezi nejvyššími politicky jmenovanými činiteli, k nimžjsem neměl přístup, všechna má doporučení ignorovali a organizace zůstala po mém odchodu stejně dysfunkční, jako kdyžjsem přišel.

„Dysfunkční" a „paranoidní kultura" jsou abstraktní pojmy. Méně abstraktní byla skutečnost, že vysoký úředník byl úplně zbaven moci a čas jiných dvou úředníků byl naprosto marněn tím, že ho špehovali. To znamenalo několik set tisíc dolarů daňových poplatníků vyhazovaných do vzduchu. Ale ještě horší bylo, že pracovní morálka celého oddělení s tisíci zaměstnanci byla v troskách a jejich výkon pochopitelně ubohý. Daňové poplatníky to jediné oddělení stálo milióny. Co je stála celá agentura, ví Bůh.

Z příběhu lze vyvodit dvě poučení. Jestliže je nejcivilizovanějším použitím moci ji rozdávat, jak jsem říkal, v tomto případě ti, kdo měli nejvyšší moc, ji nejen nerozdávali, ale odebírali ji. První poučení z příběhu je, že taková necivilizovanost nevede k efektivnosti v nákladech. Naopak, je zle nákladná a marnotratná. Druhé poučení je, že je krajně

obtížné změnit kulturu, i když je necivilizovaná, neproduktivní a dysfunkční. Mluvili jsme o tom, že jednou z pouček teorie systémů je, že kdykoli změníte část systému, musejí se změnit všechny ostatní části. Nyní jsme došli k další poučce: systémy se bytostně brání změně. Brání se uzdravení. Je to prostě tak, že většina organizací navzdory své očividné dysfunkci a nákladnosti raději zůstává dysfunkční, než aby rostla k větší civilizovanosti. Proč je to tak? Zamyslete se nad definicí civilizovanosti, jmenovitě nad tím, že je to „vědomě motivované organizační chování, které je etické v podřízenosti vyšší moci".
Civilizovanost nepřichází sama od sebe. K jejímu dosažení je třeba uvědomění a jednání. Necivilizovanost je nám lidem přirozenější, a protože jsme líní, je prostě snadnější být necivilizovaný.
Jestliže vám to připadá jako pesimistický názor, je tu ještě prostor pro optimismus. Dá se vyvodit z mého výroku, že všechny organizace jsou dysfunkční. Pro vás jako hlavy rodin a podniků to znamená, že to dokonale zvládnout nemůžete. Všechno nikdy nebude ideálně uspořádané. Ale s obyčejnými nezdary si nedělejte hlavu. To už patří k složitosti úlohy rodičů a vedoucích pracovníků. Budete-li očekávat dokonalost, bude to tím horší. Máte právo cítit se dobře, když to v tomhle světě zvládáte nej

lip, jak umíte. Přestože je dokonalost nedosažitelná, děláte, co můžete. Být co nejcivilizovanější v těchto složitých a náročných úlohách je cestou chytrého sobectví, přestože to vyžaduje hodně duševní a duchovní námahy. Proč se ale namáhat, když je necivilizovanost snadnější než civilizovanost? Odpověděl jsem na to ve *Světě čekajícím na zrození:* necivilizovanost je sice snadnější, ale vytvoření poměrně civilizované organizace nebo kultury vede nakonec k větší

efektivnosti v nákladech. Je to také cesta k vytvoření něčeho, co víc uzdravuje aje životnější.

Kapitola šestá

VOLBY OHLEDNĚ SPOLEČNOSTI

Ve svých různých úlohách, s mnoha úkoly, odpovědnostmi a nároky, které před námi stojí v rodině, pracovním životě i spřízněných skupinách musíme činit mnohé volby. Náš život však bude ještě složitější, když se podíváme za hranice své nejbližší rodiny a jednotlivých organizací, do nichž patříme nebo s nimiž jsme pravidelně ve styku. Ať jsme děti, hlavy rodiny, studenti nebo zaměstnanci, patříme také do širší organizace, jíž říkáme společnost. Koexistujeme jako kolektiv lidských bytostí, který se táhne přes hranice měst a městeček, okresů a států, krajů a národů. Všichni jsme nevyhnutelně občany světa. Ajako členové tohoto společenského řádu stojíme před závažnými volbami ohledně toho, co znamená občanství.

Jeden světský psychiatr a starý přítel, který byl jedním z prvních čtenářů knihy *Nevyšlapanou cestou,* mi o ní napsal: „Tak jsem z ní vyrozuměl, že neexistuje nic takového jako oběd zadarmo.[1]" V jistém ohledu měl pravdu. Podpora a obživa, kterou dostáváme od společnosti, není zadarmo. Prospěch z občanství provází nejen placení daní, ale i jistý stupeň odpovědnosti. Jiná věc ovšem je, zda máme zájem být dobrými občany nebo ne. Jestliže na to máme vůli a energii, stojíme před volbou, jak být nejlep-šími občany, jakými být můžeme. Máme také možnost se tomu vyhnout, nedbat toho, vyhýbat se veškeré odpovědnosti za blaho společnosti. Jako u každé volby, kterou v životě děláme, každá z těch cest přináší své vlastní důsledky.

Zkoumáme-li blíže složitosti občanství a díváme-li se na společnost realisticky, nevyhnutelně se nám zjeví řada

paradoxů. Kdykoli vezmete v úvahu mnohorozměrnost každé situace a nevypustíte-li z obrazu žádný kousek skutečnosti, pravděpodobně budete mít před sebou paradox. Jinými slovy, prakticky každá pravda je paradoxní a nikde to není pravdivější než v našich volbách ohledně společnosti.

PARADOX DOBRA A ZLA

Apoštol Pavel napsal vjednom ze svých dopisů, že lidskou společnost ovládají „knížata a mocnosti" a myslel tím démony. Ať už vykládáme démony jako nějakou vnější sílu nebo prostě naši lidskou přirozenost a „dědičný hřích", představa, že ďábel je panovníkem tohoto světa, má v sobě velikou spoustu pravdy. Když si uvědomíme, jak převládají války, genocida, chudoba, hladovění, hrubá nerovnost v rozdělování bohatství, rasismus a sexismus, zoufalství a beznaděj, zneužívání drog, rafinované zločiny v našich institucích, násilné zločiny na ulici a zneužívání dětí a manželek v našich domovech, zlo se zdá být normou.

Většinu času to tak rozhodně vypadá, protože síly zla jsou skutečné a rozmanité. Některá náboženství tvrdí, že činitelé živící existenci zla mají původ v lidském hříchu. Psychologická vysvětlení často poukazují na nedostatek individuálního a skupinového uvědomění. Mnozí společenští komentátoři vidí hlavní zlo v chaosu v naší kultuře, včetně zborcení rodinných hodnot a důrazu na materialismus a pohodlí za každou cenu. Často jsou ze špatného vlivu viněny sdělovací prostředky. Podívejme se krátce na každý z těchto činitelů, abychom dokreslili paradoxní skutečnost dobra a zla, jež má významný dopad na naše volby ohledně společnosti.

Slovo „Satan" původně znamenalo odpůrce. V křesťanské teologii se Satanovi také říká dábel. Když „děláme ďáblova advokáta", vystupujeme jako odpůrci. Satan či dábel byl v mytologii původně „dobrý" anděl, který byl vyvržen z nebe pro

neposlušnost a pýchu, a stal se ztělesněním zla a odpůrcem člověka. Pro naše myšlení a růst je jistá míra odpůrcovství zdravá. Vjeho uštěpačných projevech se však může skrývat jistá zlověst-nost. Odpůrcovský postoj, který se soustavně obrací proti lidskému růstu - a přímo proti tomu, co je bohulibé - obsahuje nepříjemné složky toho, co napomáhá přežívání zla. Mezi ty složky může patřit samotná lidská přirozenost. Nemám jasnou představu o tom,jakou úlohu hraje vtomto světě dábel, alejakjsemjasně ukázal v *Lidech lži,* při dynamičnosti dědičného hříchu většina lidí ani nepotřebuje dabla, aby je zlákal ke zlu; dovedou se docela dobře zlákat sami. V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem naznačil, že podstatou toho, čemu teologové říkají dědičný hřích, by mohla být lenost. Leností nemyslím ani tak tělesnou nečinnost jako duševní, emocionální nebo duchovní netečnost. Vrozený hřích rovněž zahrnuje naše sklony k narcismu, ustrašenosti a pýše. Když se tyto lidské slabosti spojí, nejenže přispívají ke zlu, ale brání lidem,

aby uznali svůj Stín. Lidé, kteří si neuvědomují své hříchy, kteří postrádají pokoru, s níž by viděli své slabosti, dokážou nejvíc vědomky či nevědomky přispívat ke zlu. Války většinou rozpoutávajíjedinci či skupiny postrádající uvědomění, vnitřní poctivost a celistvost. Psal jsem o tom *v Lidech lži.* Jako doklad jsem použil masakrv My Lai a předvedl, jak se rodízlo na institucionální a skupinové úrovni, když se roztříští vědomí - a svědomí.

V knihách *Dále nevyšlapanou cestou* a *V jiném rytmu* jsem psal o zlu škatulkování. Popsal jsem dobu, kdyjsem v letech 1970-1972 pracoval ve Washingtonu, bloudil po sálech Pentagonu a hovořil s lidmi o vietnamské válce. Říkali: „Víte, doktore Pecku, my vaše obavy chápeme. Opravdu. Ale pochopte, my jsme dodavatelské oddělení a odpovídáme jen za to, aby se vyráběl napalm a včas se posílal do Vietnamu. My nemáme s

válkou ve skutečnosti nic společného. Válka je věcí politického oddělení. Běžte za lidmi z politiky."
Sel jsem tedy za lidmi z politiky a ti říkali: „Víte, doktore Pecku, my vaše obavy chápeme. Opravdu. Ale tadyje politické oddělení, my prostě politiku provádíme, ale nevytváříme ji. Politika vzniká v Bílém domě." Jak to tak vypadalo, celý Pentagon neměl s vietnamskou válkou vůbec nic společného.
Stejné škatulkování se může vyskytnout v kterékoli organizaci. Může k němu docházet v obchodních podnicích i v jiných vládních složkách, může se vyskytovat v nemocnicích a na univerzitách, může se objevit v církvích. Kdykoli se nějaká organizace rozroste a rozškatulkuje, svědomí té instituce se často tak roztříští a rozředí, že vlastně neexistuje a organizace se stane něčím bytostně zlým.
Slovo „ďábelský" je odvozeno z řeckého *diaballein,* což znamená rozházet, roztříštit či rozškatulkovat. Mezi nejďábelštější stránky roztříštěnosti našeho kolektivního uvědomění patří věci tak běžné, že se institucionali-zovaly. Tam, kde existují institucionalizovaná zla jako třeba rasismus, sexismus, předsudky vůči jiným věkovým skupinám a homofobie, nalézáme podvojný mechanismus útlaku a odlidštění. Když systém na jisté lidi soustavně pohlížíjako nazbytné či nedůležité, nebo s nimi jedná posměšně, nevyhnutelně to má neblahé důsledky pro celou společnost.
Chceme-li bojovats institucionalizovanými zlyve společnosti, musíme mít na paměti, že to, co nazýváme dobrem, musí být dobré pro většinu lidí po většinu času, a nejde jen o to, zdaje to dobré pro mě. Tato varianta Zlatého pravidla znamená, že používáme-li dvojí měřítka, přimhuřuje-me oko nad vlastním chováním a tvrdě posuzujeme druhé za stejný nebo menší přestupek, jsme v nebezpečí. Například podle statistiky Národní-

ho projektu pro vyhodnocování výše trestů se základnou

ve Washingtonu ti, kdo žijí v chudinských čtvrtích, dostávají podstatně delší tresty ve vězení než jiní za poměrně malé zločiny, jako třeba vlastnictví malé dávky crackového kokainu. Uživatelé kokainu z vilových čtvrtí a uživatelé ze střední a horní vrstvy jsou za první přestupek málokdy odsouzeni do vězení. Je pravděpodobnější, že dostanou podmíněný trest a jsou povzbuzeni, aby se ze své drogové závislosti léčili.

Síly zla jsou často spíš nenápadné než očividné. Stejně hrozné jako zlo samojejeho popírání, jako v případě lidí, kteří procházejí životem s růžovými brýlemi. Ano, popírání zla může zlo v určitých ohledech dokonce přiživovat. V *Hledání kamenů* jsem psal o této tendenci u mnoha zámožných lidí, které jejich peníze izolují vjejich světě hojnosti. Oni prostě nevidí chudobu, která existuje vjejich těsné blízkosti, a tím se vyhýbají přijetí jakékoli odpovědnosti za ni. Mnozí jezdí denně vlakem do práce z příměstských sídlišť do centra New Yorku a nikdy nevzhlédnou od novin, když projíždějí nezbídačelejšími částmi Harlemu. Brlohyjsou pro ně prostě neviditelné a stejně tak ti, kdo jsou v nich uvězněni.

Na druhé straně jsou ti, kdo hledí na svět s cynismem a zřejmě věří, že zlo číhá všude. Vidí jen mor a neštovice i uprostřed nevinnosti a krásy. Ve všem hledají to nejhorší a nikdy si nevšimnou toho, co je pozitivní a životné. Když se našimi démony stanou zoufalství a cynismus, vzniká nebezpečí, že i my budeme přiživovat zlo. Svým démonům se sice vyhnout nemůžeme, ale můžeme se rozhodnout, že je nebudeme vítat ani se s nimi nespojíme. Chceme-li být zdraví, musíme s nimi vést osobní boj.

Zoufající pohled na společnost může ještě víc zakalit působení sdělovacích prostředků. Tím, že se zaměřují na drama zla, podporují nevyrovnaný pohled na skutečnost. Když je ukradena kreditní karta, objeví se to ve statistice a titulky nás bombardují zprávami o zločinech. Zřídka však slyšíme nějakou

statistiku o kreditních kartách zapomenutých na pultě a bez řečí vrácených (jak se stává skoro pokaždé). To, že sdělovací prostředky obvykle opomíjejí dobré zprávy, zanechává ve veřejnosti dojem, že dnes skutečně vládne zlo. Jestliže, platí „žádná zpráva - dobrá zpráva", zdá se, že platí také „dobrá zpráva - žádná zpráva". O dobru, které se ve světě běžně a denně vyskytuje, neslyšíme a nečteme.
Je snadné propadat zoufalství, prostě pokrčit rameny a věřit, že svět je tak zlý, že nic a nikdo na tom nemůže nic změnit. Máme-li se však dívat na naši společnost realisticky, musíme uznat, že mocnývliv mají i síly dobré, i síly zlé. Svět není úplně krásný. Není ale ani úplně špatný. Nyní jde především o to, abychom v sobě rozvíjeli schopnost získat a udržet si vy

rovnaný pohled. A z tohoto pohledu jsou důvody k optimismu, ne zoufalství.
Dokládá to historka, kterou mi vyprávěl můj zesnulý otec. Je to histor-kaojednom orientálním mudrci, kterého sevpadesátých letech reportér zeptal, zdaje optimista nebo pesimista.
„Samozřejmě optimista," opáčil mudrc.
„Ale jak můžete být optimista při všech těch problémech ve světě -přelidnění, zhroucení kultury, válkách, zločinech a korupci?" zeptal se reportér.
„Ale já nejsem optimista ohledně tohoto století," vysvětlil mudrc. Jsem však hluboce optimistický, co se týče příštího století."
Když uvážím dnešní realitu ve světě, odpověděl bych podobně. Nejsem optimista, co se týče dvacátého prvního století, ale jsem hluboce optimistický, co se týče dvaadvacátého století - pokud do něho dospějeme.
Udržet si vyrovnaný pohled bude nezbytné. Stejně jako je třeba rozvíjet své uvědomění, abychom uznali skutečnost zla a svůj vlastní potenciál hřešit a přispívat ke zlu, je třeba také být stále

uvědomělejší, abychom rozpoznali, co je v tomto životě dobré a krásné, a uměli se z toho těšit. Vidíme-li tento svět jako bytostně zlý, není důvod k víře, že se zlepší. Vidí-me-li však, že sil dobra je ve světě přinejmenším stejně jako sil zla, je v budoucnosti velká naděje.

Svět se v mnoha ohledech mění k lepšímu. Jak jsem psal V knize *Nevyšlapanou cestou,* před sto lety ve Spojených státech zneužívání dětí nejen bujelo, ale přehlíželo se. Tehdy mohl rodič krutě zbít své dítě a nedopustil se zločinu. Asi před dvěma sty lety byly mnohé děti, dokonce už od sedmi let, nuceny pracovat prakticky celý den v továrnách a dolech. Někdy před čtyřmi sty lety se děti obecně nepovažovaly za hodné pozornosti a ohledů jako osoby, které mají v naší společnosti nějaké potřeby a práva. Avšak snahy o ochranu dětí se v našem století nesmírně zlepšily. Zřídili jsme telefonní linky k hlášení případů zneužívání dětí; v případech podezření ze zneužívání a zanedbávání dětí se běžně vede někdy i rozsáhlé vyšetřování. Pokud kvůli stromům nepřehlížíte les, nemůžete popřít, že naše společnost udělala veliké pokroky v ochraně zájmů a blaha svých nejmladších a nejzranitelnějších občanů.

Jsou i závažné doklady o změnách k lepšímu na světové úrovni. Vezměme otázku lidských práv. Pravidelně se sleduje, jak vlády zacházejí se svými občany, a některé byly za vážné porušování lidských práv potrestány hospodářskými sankcemi, jak tomu bylo v případě apartheidu vjižní Africe. Pojem válečných zločinů v předešlých staletích neexistoval. Zajaté

ženy a deci byly běžně znásilňovány a zotročovány, kdežto k rituálnímu chování patřilo rozparování zajatých mužů. Války a válečné zločiny trvají, avšak v poslední dobé jsme začali vznášet otázku, proč se lidé tak často namáhají zabíjet jeden druhého, když by stačilo jen trochu práce a dosáhlo by se

docela civilizovaného míru. Zřídili jsme tribunály, které se snaží trestat válečné zločiny. Debatujeme také o tom, zda by se válka měla považovat za spravedlivou, nebo nespravedlivou a zbytečnou. To, že vůbec klademe tyto otázky, svědčí o tom, kolik pozitivních změn se vynořuje v této společnosti a v celém světě.

Je možno dokazovat, že jedním z důvodů, proč se mnoha lidem jeví zlo hojnější než kdy dříve, je to, že se zlepšila naše měřítka. V každém případě skutečnosti svědčí pro to, že společnost se dlouhodobě vyvíjí k lepšímu. To by nešlo, kdyby byla společnost bytostně zlá. Pravda je taková, že v tomto světě spolu existujíjak síly dobra, tak síly zla; vždy spolu existovaly a vždy také budou. To uznávám už dlouho. Je však pro mě snadnější poměrně jasně ukázat, proč existuje zlo a odkud pochází, než zjistit, kde se v tomto světě bere dobro, aniž bych se odvolal na Boha. To, čemu apoštol Pavel říkal „Tajemství nepravosti", je koneckonců méně tajemné než tajemství lidské dobroty.

Zatímco převládající židovsko-křestánský názor tvrdí, že toto je dobrý svět jaksi nakažený zlem, já jako mírný křesťan dávám přednost názoru, že toto je přirozeně zlý svět jaksi nakažený dobrem. Můžeme se například dívat na děti a radovat se z jejich nevinnosti a spontánnosti. Ve skutečnosti jsme však všichni rození lháři, podvodníci, zloději a manipulátoři. Není tedy divu, že mnozí z nás vyrostou v dospělé lháře, podvodníky, zloděje a manipulátory. Těžší je vysvětlit, proč z tolika lidí vyrostou lidé dobří a poctiví. Lidské bytostí jsou sice schopné zla, ale ve skutečnosti jsou často celkově lepší, než by se dalo očekávat.

Z mých zkušeností s pracovními skupinami pro budování komunity, sponzorovanými NPK, na mě nesmírně zapůsobilo to, čemu jsem se naučil říkat „lidské hrdinství všedního dne". Běžně se také stává, že se lidé za tragických okolností, jako byl

třeba výbuch v Oklahoma City, nebo v jiných kritických chvílích chovají důstojně. Je spousta dokladů, že lidé dokážou být neuvěřitelně dobří, když táhnou zajeden provaz. Přesto mnozí berou dobro jako samozřejmost. Všichni se můžeme poučit z moudrých slov pronesených kterousi neznámou duší: „Snadný a pohodlný život by možná nebyl tak úžasný, jak si myslíme. Jedině prostřednictvím nemoci se učíme více si vážit zdraví. Hladem se učíme oceňovat potravu. A když poznáváme zlo, pomáhá nám to, abychom si vážili dobra."

Jestliže je spolužití dobra a zla paradoxní, musíme ten paradox vítat, a naučit se žít svůj život v celistvosti. Celistvost je totiž vnitřní poctivost. Ajako celé lidské bytosti můžeme žít v paradoxu osvobození a oslavování. Teologie osvobození hlásá, že křesťané jsou povoláni, aby aktivně bojovali se systémovými hříchy a zlořády společnosti, že jsou povoláni, aby na sebe vzali odpovědnost za osvobozování lidí od břemene chudoby a útisku. Teologie oslavování během historie učila soustřeďovat se na oslavu dobra a krásy ve světě.

Tom Langford ve své knize *Christian Wholeness* (Křesťanská celistvost) zkoumá mnohé paradoxy, jež musí křesťan přijmout, aby byl realistickým a celistvým člověkem. Paradox osvobození a oslavování je jen jedním z nich. Langford ukazuje, že ti, kdo se zaměří jen na osvobození, se stávají ponurými fanatiky, kdežto ti, kdo se zaměřují jen na oslavování, budou nadnesení a povrchní. Jsme tedy opět vyzýváni, abychom sloučili oboje. Když usilujeme o celistvost, musíme ustavičně rozeznávat síly zla a bojovat s nimi, a zároveň si musíme uvědomovat síly dobra a být za ně hluboce vděčni.

V zápasu mezi dobrem a zlem musíme být ochotni k celoživotnímu boji. Jsou důvody k pesimismu, ale existuje i silný důvod k víře, že každý z nás může mít nějaký vliv, ač še

třeba zdá zcela nepatrný, na to, zda se svět přikloní k dobrému, nebo k zlému. Základ pro rozhodnutí, která z obou sil zvítězí, máme ve výroku připisovaném Edmundu Burkeovi: „K triumfu zla stačí jediné: aby dobří muži [a já dodávám: ženy] nedělali nic."

PARADOX LIDSKÉ PŘIROZENOSTI

Paradox dobra a zla tkví v lidské přirozenosti. Již jsem hovořil o „dědičném hříchu". Abych ten paradox vyvážil, musím promluvit o tom, čemu Matthew Fox říkal „dědičné požehnání". Jednoduše řečeno je to naše schopnost se změnit. Jestliže jsme všichni, jak jsem říkal, rození lháři, podvodníci, zloději a manipulátoři, zdá se proti lidské přirozenosti, chováme-li se jako dospělí jinak. Jsme však schopni lidskou přirozenost změnit - jestliže se pro to rozhodneme.

Když se někdo odváží zeptat se mě: „Co je lidská přirozenost?" vyhrknu nejspíš: „Lidská přirozenost je dělat do kalhot."

Tak jsme přece všichni začínali: dělali jsme, co nám bylo přirozené, a ulevovali si, kdykoli se nám zachtělo. Ale když nám byly zhruba dva roky, začaly nám maminky (nebo tatínkové) říkat: Jsi moc fajn a já tě mám moc ráda (rád), alevíš, potěšilo by mě, kdybys začal být čistotnější." Tento požadavek dítěti zpočátku nic neříká. Rozumné je ulevit si, když to na vás přijde, a výsledek vždycky vypadá zajímavě. Pro dítě je naprosto nepřirozené držet to, než stačí dojít na záchod, a dočkat se jen toho, že mu tu zajímavou věc spláchnou.

Pokud však mezi dítětem a matkou existuje dobrý vztah a pokud matka příliš nespěchá a nenaléhá (kteréžto příznivé okolnosti naneštěstí často nenastanou, a proto nás psychiatry tak zajímá výchova k čistotnosti), stane se cosi vlastně úžasného. Dítě si řekne: „Máma je přece milá ženská a v posledních letech na mě byla děsně hodná. Rádo bych jí to

nějak oplatilo, dalo jí nějaký dárek. Jenže jsem jenom bezmocné dvouleté mrně. Jaký dárek bych jí tak mohlo dát, aby měl pro ňi cenu? Leda tenhle uhozený nesmysl."
A tak dítě začne dělat, co je mu hluboce nepřirozené, jako dar z lásky matce: začne se držet, aby stihlo dojít na záchod. Ave čtyřech, pěti letech je už pro dítě naprosto přirozené konat potřebu na záchodě. Když se naopak v okamžiku vzrušení nebo únavy zapomene a má „nehodu", jeví se mu ta patlanina velice nepřirozená. Stalo se, že během dvou nebo tří krátkých let dokázalo dítě z lásky změnit svou přirozenost.
Schopnost měnit se, jíž jsme byli obdařeni, toto dědičné požehnání, možnost proměny sebe sama, je tak mimořádná, že jindy, když se mě ptají: „Co je lidská přirozenost?", žertem odpovídám, že nic takového neexistuje. Nás lidi totiž od ostatních tvorů neodlišuje nejvíc protistojný palec ani skvělé hlasivky ani mohutná mozková kůra, ale náš poměrný nedostatek instinktů, oněch dědičných předem vytvořených vzorců chování, které - nakolik to můžeme zjistit - dávají ostatním tvorům mnohem stálejší a předurčenější přirozenost, než máme my lidé. Jinými slovy lidé obdrželi přístup k mnohem širšímu výběru možností-jak společenských, tak duševních a fyzických, a to nám umožňuje pružně reagovat na rozmanité okolnosti a situace.
Velkou část života jsem věnoval práci pro mír. Ti, kdo věří, že mírový svět je nemožnost, o sobě zpravidla mluví jako o realistech. O mně mluví jako o idealistovi - častěji ovšem jako o bláznivém idealistovi nebo po-třeštěném idealistovi. Do jisté míry mají pravdu - doufám, že ne v té blázni vosti a potřeštěnosti, ale v tom idealismu. Idealistu bych definoval jako člověka, který věří, že se lidská přirozenost dá přetvořit. Nejsem ovšem

romantik. Romantika bych definoval jako toho, kdo nejen věří,

že se dá lidská přirozenost přetvořit, ale také, že by to mělo jít snadno. Romantici tíhnou k zjednodušujícím frázím jako „láska všechno přemůže". Za léta psychiatrické praxe jsem se přesvědčil, že mnozí se nezmění a neporostou navzdory veškeré lásce, kteráje na světě. Změnit lidskou přirozenost není snadné. Je to však možné.
Jsou závažné důvody, proč to není snadné. To, čemu říkáme osobnost, lze nejlépe definovat jako stálý vzorec organizace duševních prvků - spojení myšlení a chování. Klíčové slovo v této definici je „stálý". V osobnosti lidí je stálost a v „osobnosti" kultur a národů také. Je to stálost, která má světlé i stinné stránky, dobré i zlé.
Tak třeba, kdyžjsem ještě léčil, přišel nový pacient a nejspíš mě zastihl v rozhalence, pohodlném svetru a možná i v trepkách. Kdyby mě podruhé zastihl v kravatě a obleku, jak se chystám odejít na přednášku, asi by mu to nevadilo. Ale kdyby mě potřetí zastihl v dlouhém vlajícím modrém hávu, ověšeného šperky a dýmajícího marjánku, nevím, jestli by ke mně přišel ještě počtvrté. Jeden z důvodů, proč se ke mně vraceli, byl, že jsem byl pokaždé více méně týž starý dobrý Scotty. V mé osobnosti byla stálost, která jim dávala pocit jistoty. „Měli si nač pověsit klobouk", jak se říká. Potřebujeme ve své osobnosti jistou míru stálosti - jistý stupeň předvídatelnosti, abychom mohli ve světě vystupovat jako důvěryhodné lidské bytosti. Stinnou stránkou stálosti však je to, čemu my psychoterapeuti říkáme rezistence. Osobnostjedince i národa se bytostně bránízměně. Změna je hrozivá, i když může mířit k lepšímu. Většina pacientů se přichází léčit, protože se chce tak či onak změnit. Jakmile však léčení začne, začnou se chovat, jako by změna byla to poslední, po čem touží, a často sejí úporně brání. Psychoterapie, jejímž posláním je osvobozovat, vrhá na naše já světlo pravdy. Výrok „pravda té osvobodí, ale nejdřív tě děsně naštve" zrcadlí rezistenci naší lidské přirozenosti vůči změně.

Zjevně pro nás není snadné se měnit. Je to však možné - a to je skvělý rys lidských bytostí.
Věřím, že „dědičný hřích" je právě ona přirozená rezistence vůči změně - naše lenost, strach či narcismus. A zároveň tím nejpříznačnějším rysem naší lidské přirozenosti - naším „dědičným požehnáním" - je naše schopnost změnit se, když si to přejeme. Dostali jsme svobodnou vůli, a tak je naší osobní volbou, zda se poddáme svému dědičnému hříchu, budeme se bránit změně, stagnovat, dokonce se i horšit, nebo budeme pracovat na své osobní i společenské přeměně. Bylo by zbytečné pracovat na zlepšení společnosti, kdyby se lidé nemohli měnit. Lidé mají ovšem

svobodu se neměnit. Tento konflikt mezi netečnou neměnností a úsilím změnit se shrnul velmi raný křesťanský teolog Origenes, když řekl: „Duch představuje pokrok, a tak zlo je to, co pokrok odmítá."

Paradox nároku

Již jsem zkoumal jedno hledisko „kriminálního myšlení", známé jako psychologie nároku. Mnozí lidé, bohatí i chudí, se domnívají, že mají nárok na něco zdarma, nebo se chovají, jako by jim svět něco dlužil, místo aby to bylo obráceně. Někteří si činí nárok na základě komplexu nadřazenosti, kdežto u jiných ten pocit vyplývá z komplexu méněcennosti. Ti druzí jako by se domnívali, že nemají žádnou odpovědnost za svůj životní úděl. Ti první věří, že jim veškerý jejich „úspěch" právem patří, i na úkor druhých, o nichž se domnívají, že si jej - často z nepodstatných a bezvýznamných důvodů - nezaslouží tak jako oni.
Tento, jak se zdá, všudypřítomný postoj nároku má řadu důvodů. V *Hledání kamenů* uvádím jeden výrazně americký důvod. Je to myšlenka vyslovená v Prohlášení nezávislosti: „Máme za samozřejmé tyto pravdy: že všichni lidé jsou

stvořeni jako sobě rovní, že jsou svým Stvořitelem obdařeni jistými nezcizitelnými Právy, mezi něž patří Život, Svoboda a hledání Štěstí." Podle mne jsou to paradoxně zároveň snad nejhlubší a nej-hloupější slova, jaká kdy byla napsána. Předkládají velkou a posvátnou vizi, jež přesně vystihuje podstatu lidství. Současně jsou strašlivě zavádějící.
V Božích očích jsme si rovni. Avšak jinak si naprosto rovni nejsme. Máme různé dary a nedostatky, různé geny, různé jazyky a kultury, různé hodnoty a způsoby myšlení, různou osobní minulost, jsme různě schopní a tak dál. Lidstvo by vlastně mohlo být oprávněně označeno jako nerovný druh. Ode všech jiných tvorů nás nejvíc odlišuje naše mimořádná různorodost a variabilita našeho chování. My že jsme si rovni? Jen v mravní oblasti se různíme od démonických po andělské. Falešná představa o naší vzájemné rovnosti nás vhání do předstírané pseudokomunity- myšlenky, že všichni jsou stejní -, a když to předstírání selže, jak se nutně stane, jednáme-li jen trochu důvěrně a upřímně, žene nás ke snaze nastolit rovnost silou: silou mírného přesvědčování a pak

stále méně mírného přesvědčování. Naprosto špatně si vykládáme svůj úkol. Úkolem společnosti není nastolit rovnost, ale rozvinout systémy, jež se humánně vypořádají s naší nerovností, systémy, jež v rozumných mezích oslavují a podporují rozmanitost.
Pro rozvoj takových systémů jsou ústředním pojmem lidská práva. Z celého srdce chválím Listinu práv připojenou k americké ústavě a vesměs i její výklad před soudem. Mnohem víc pochybností však ve mně budí dalekosáhlá práva, na něž vznáší nárok Prohlášení nezávislosti: právo na život, svobodu a hledání štěstí. Jak se tak blíží stáří, mám v jistých ohledech stále větší pochybnosti o svém právu na život. Jako spisovatel a učitel pochybuji o své svobodě lhát nebo jen nenápadné

překrucovat. Jako psychiatra teolog, který ví, že štěstí je buď průvodním jevem nějakého hlubšího usilování, nebo plyne ze sebeklamu, nejsem přesvědčen, že hledat štěstí stojí za to. Ještě větší problém mám se spojením všech těchto práv dohromady. Spojíme-li právo na život, na svobodu a hledání štěstí, zní to, jako bychom měli právo na mír - jako bychom měli na mír nárok.
A to je také paradox. Jednou jeho stranou je, že mírje skutečně oprávněná lidská aspirace. Je však rozdíl mezi zhoubným a nezhoubným konfliktem. Ten druhý potřebujeme. Jestliže jej správně zvládneme, podporuje vlastně lidskou důstojnost. Válka přes svou údajnou slávu naši důstojnost většinou ničí. Jestliže definujeme mír jako nepřítomnost doslovné války, je skutečně ušlechtilé o něj usilovat, a nemůžeme usilovat o něco, co si podle svého mínění nezasloužíme. V tomto smyslu bychom měli chápat mír jako své právo. Druhou stranou paradoxu je, že si mír žádným právem nezasluhujeme, pokud pro něj nepracujeme. Vše, co jsem kdy řekl o komunitě, a vše, co vím o míru, naznačuje, že nemáme sebemenší důvod očekávat jej bez námahy, ani očekávat, že když jsme ho jednou za cenu oběti dosáhli, potrvá, aniž bychom museli ještě někdy hnout prstem.
Snad žádná léčka není tak nebezpečná jako domněnka, že máme nárok na mír. Jeden způsob, jak se tato představa o nároku na mír realizuje, je domněnka velké spousty Američanů, že se všechny konflikty dají řešit mírovou cestou. To je naivní. Mnozí jiní však vycházejí z opačného předpokladu: že se žádný konflikt nedá řešit jinak než silou - násilím, nebo hrozbou násilí. Tento předpoklad je cynickýa sobecký. Paradoxnískuteč-ností na tomto stupni lidského vývoje je to, že některé války jsou nevyhnutelné neboli „spravedlivé" a některé jsou nespravedlivé, zbytečné a vedou se za úděsnou cenu z čiré lenosti a hlouposti.

Přestože jsem zatím mluvil o míru mezi lidmi, stejné paradoxní zásady platí i pro dosažení kýženého stavu, jemuž se říká vnitřní mír nebo pokoj. Přestože máme právo po něm toužit, nemáme na něj o nic větší právo než na vnější mír. Přesto mnozí pohoršené protestují, když život sám naruší štěstí nebo klid, o nichž se naučili předpokládat, že na ně mají nárok. Nejen to: k získání vnitřního míru musíme být často ochotni se ho nejprve vzdát. Pokoj mysli mají jen ti, kdo si dovedou nepřetržitě lhát. Nechce-me-li si však takto samovolně poškodit mozek, musíme mít na paměti, že je něco mnohem důležitějšího než vnitřní mír: vnitřní poctivost, celistvost. Vnitřní poctivost mimo jiné vyžaduje ochotu snášet nepohodlí pro pravdu.

Nezapomínat na to mi pomáhá pomyšlení naježíše, který se tak často cítil zklamaný, rozhněvaný, zděšený, osamělý, smutný a sklíčený. Byl to člověk, který zjevně toužil být oblíben, ale nebyl ochoten se kvůli tomu prodávat, a učil nás, že životje něco víc než soutěž o popularitu. Byl to člověk, který asi neměl mnoho „vnitřního míru", jak si jej představuje svět, a přesto byl nazván Knížetem pokoje. Musíme si uvědomit, že existuje falešný pokoj mysli, který vyplývá z neznalosti sebe sama. Vnitřní mír však vyžaduje důvěrnou znalost všech stránek svého já - nejen svých práv, ale také své odpovědnosti.

Paradox odpovědnosti

Jako občané jsme ovlivňováni různými problémy na místní, krajské a celostátní úrovni. Podle dopadu těchto problémů na náš každodenní život a na životy jiných mohou být od nás požadovány různé úlohy a odpovědnosti. Někdo se snaží vyhovět těmto nárokům - něco dělat -tím, že se účastní všech místních i celonárodních voleb. Jiní si volí cestu účasti ve společenských organizacích, které pomáhají potřebným. Další finančně přispívají na věci, které je zajímají a dělají jim starost.

Mnozí se však jakékoli odpovědnosti brání. Připadá jim snadnější dívat se na jiné jako na mesiáše, kteří vyřeší všechny problémy světa. Místo aby hráli nějakou aktivní úlohu v dobývání a udržováníjistých práv, necítí žádnou odpovědnost činit jasné volby ohledně kvality svého občanství. Snad mohou tvrdit, že společnosti nijak neškodí, platí však výrok (připisovaný

Eldridgi Cleaverovi v šedesátých letech): „Kdo nepomáhá problém řešit, ten ho pomáhá vytvářet."
Paradox je v tom, že jsme za všechno odpovědní a zároveň za všechno odpovědní být nemůžeme. Řešením tohoto paradoxu - a všech jiných -je, že se nesmíme dát unést jednou stranou rovnice, ale přijmout obě strany pravdy. Spisovatel William Faulkner řekl v proslovu, když jeho dcerajill končila střední školu: „Nikdy se nebojte promluvit ve prospěch poctivosti a pravdy a soucitu proti bezpráví, lhaní a chamtivosti. Kdyby to udělali lidé na celém světě v tisíci sálů, jako je tenhle, změnili by svět."
V roce 1955 pomohla jistá švadlena Rosa Parksová z obchodního domu v alabamském Montgomery změnit náš národ, když odmítla uvolnit sedadlo v autobuse bílému muži, a to vyvolalo bojkot autobusové dopravy, který trval 381 dní. Tato dvaačtyřicetiletá černoška s bolavýma nohama, jejíž důstojnost byla opakovaně zkoušena, byla zatčena a pak propuštěna ze zaměstnání. Její prostý čin - a následné činy mnoha jiných - podnítily hnutí, jež vedlo k obrovské reformě zákonů v této zemi.
Každý nemůže zapůsobit tak, jak se povedlo Rose Parksové, ale každý může zaujmout postoj v boji proti zlu všeho druhu v našem světě. Ano, bitva proti zlu začíná doma. Nejprve se musíme vypořádat sami se sebou a se svou rodinou a pracovat na vytvoření zdravější komunikace a interakce. Dobré vodítko

je: „Mysli globálně, jednej lokálně."
Když vezmeme v úvahu zeměpisná a jiná omezení, jimž čelí řadový občan, jednat lokálně je asi jediná schůdná cesta, jak se prosadit. To ovšem neznamená, že se naše myšlení musí omezovat na bezprostřední okolí. Vždy máme možnost o mnoha otázkách uvažovat na globální úrovni. Když budu chtít, budu se starat jen o výdaje na zdravotnictví v USA, protože to se mě týká. Jelikož jsem však občanem světa, nemohu zavírat oči před děním jinde ve světě. Mám odpovědnost myslet na občanské války a genocidu a jiné válečné zločiny ve Rwandě, Jugoslávii a v jiných částech světa. Neprozkoumal jsem je však tak do hloubky jako vietnamskou válku. Vživotě se na mě kladlo tolik nároků, že už nyní je jich příliš. Nikdo nemůže prozkoumat všechno, ani jednat a brát na sebe odpovědnost za všechno, pokud nechce skončit v blázinci.
Vždy však nestačí starat se jen o věci, jež se nás bezprostředně dotýkají. Nestačí, když se zastáváme svých vlastních práv a sebe samých. Někdy je třeba projevit ochotu zastat se i jiných, i tehdy, když z toho zdánlivě nemáme žádný bezprostřední prospěch. Někdy musíme být ochotni to udělat na vlastní nebezpečí. Odpovědnostza rozhodnutí, kdy zasáhnout,

je volbou, kterou musí dělat každý sám, podle toho, čeho je ochoten se vzdát nebo co ztratit proto, že se něčeho zastane. Jsou chvíle, kdy jsme opravdu na rozpacích, kde stanovit hranici své odpovědnosti. V takových případech musíme udělat, co se dá, a další ponechat v nejistotě. Nebudeme vždy přesně vědět, jestli jsme nemohli udělat víc - jestli jsme se měli ozvat, když jsme slyšeli rasistický výrok, nebo zakročit, když jsme slyšeli souseda spílat manželce. Společenské odpovědnosti jsou tak složité a nezměrné, že si musíme stále připomínat, že propadneme-li zoufalství a vyčerpání, nebudeme k užitku ani sobě, ani jiným.

Připomíná mi to jednu pracovní skupinu NPK pro budování komunity, během níž jeden bělošský člen skupiny poslal lístek černošské ženě, která hovořila o svém mučivém pocitu odpovědnosti za to, aby podporovala pozitivní obraz o své rase. Bylo to, jako když na svá bedra bere tíhu celého světa. Na lístku stálo: „Neměj pocit, že jsi úplně, osobně, neodvratně odpovědná za všechno. To je můj úkol." Vtip byl v tom, že lístek byl podepsán: „Bůh." Jinými slovy, v našem životě jsou chvíle (aje to tak po celém světě), kdy je pro daný čas nejlepší říci: „Přenechme to Bohu."

Všichni se můžeme rozhodnout, že něco uděláme pro svou nejbližší rodinu a komunitu, nemohu však nikomu výslovně říkat, co by měl udělat. O všechno se starat nemůžeme, a tak si musíme vybírat, kde jednat. Proto musíme poznat, k čemu jsme povoláni. A to, jak Bůh povolávájed-noho, není způsob, jímž povolává jiného. Žádné povolání nepovažuji za ušlechtilejší než práci s chudými. Během dlouhých let se mi však jasně ukázalo, že přes všechnu touhu být ušlechtilý asi povolání k bezprostřední práci s chudými nemám.

Nikdy jsem to nepochopil jasněji než před deseti lety, kdy jsme byli s Lily požádáni, abychom týden dobrovolně pracovali s Církví našeho Spasitele ve Washingtonu. Část její služby se zaměřovala na mocné v naší federální vládě. Doufali jsme, že se nám během toho týdne podaří krátce setkat s Gordonem Cosbym, dynamickým zakladatelem oné církve, jenž sloužil v první řadě chudým z města Washingtonu. Náš poslední den začal v půl osmé ráno setkáním ve Světové bance; následovala četná jednání s různými představiteli a senátory Spojených států, setkání s organizátory modlitebních snídaní a mnoho dalších schůzek s kongresmany v průběhu odpoledne. V šest večer jsme byli úplně zmožení a vyčerpaní. Pak jsme byli informováni, že se můžeme sejít s Cosbym vjednom ze středisek církve v chudinské čtvrti. Dorazili jsme na schůzku a byli

uvedeni do suterénu přecpaného několika stovkami bezdomovců, kteří jedli na ple

chových podnosech, zatímco na maličkém jevišťátku vyhrávala rocková kapela. Rámus byl ohlušující. Cosby nám pohostinně navrhl, ať si vezmeme podnos a posadíme se vedle něho. Zeptal jsem se, zda bychom si nemohli pohovořit v klidu někde jinde než vjídelně. Vyhověl nám. Když jsme se konečně na chvilku sešli v tiché místnosti, byl to pro mne okamžik osobní krize. „Nikdo by nemohl obdivovat vaši práci víc než já, Gordo-ne," řekl jsem, „právě proto, žejá na to nemám. Asi k tomu nejsem povolán. Rád bych měl vaše povolání, ale nemám."

To neznamená, žejsem ve prospěch chudých a bezdomovců nepracoval jinými způsoby. Nadace pro podporu komunity vykonala spoustu práce v chudinských čtvrtích. A již dvě desetiletí mluvím proti rozhodnutí některých států prakticky zrušit ústavy pro duševně choré a poslat většinu těžce a chronicky duševně nemocných pacientů na ulici. Přestože bylo toto rozhodnutí zabaleno do líbivých slov o respektování občanských svobod duševně chorých a užitečnosti moderních uklidňovacích prostředků a doplněno krásnými fantaziemi o „komunitních střediscích péče o duševní zdraví", jež se o tyto lidi měla starat, od začátku jsem věděl, že se to dělá především z ekonomických pohnutek, a viděl jsem, že důsledkem takové neomalené hospodářské politiky bude problém bezdomovectví.

Ať jsem však sebevíc křičel (stejně jako při mnoha svých mírových snahách), lidé mě vesměs neposlouchali. Často mi připadalo - a nejen v tomto případě -, že plýtvám energií. Po léta mě však utěšovalo vyprávě-níjednoho mého pacienta, který se zúčastnil konference, na níž mluvil jeden z bratří Berriganů (kteří se již dlouho věnují radikální občanské neposlušnosti ve

prospěch odzbrojení). Vyprávěl mi, že se na té konferenci Otce Berrigana někdo zeptal, jak dokáže celá desetiletí pokračovat ve své práci, když nevidí žádné zřetelné výsledky. Odpověděl: „My ani na výsledky nemyslíme. Kdybychom na ně mysleli, byli bychom dávno mrtví. Výsledky nejsou naše věc. My jen děláme, co považujeme za správné, co cítíme, že musíme, a výsledky přenecháváme Bohu."

PARADOXY ČASU A PENĚZ

NI estačí jen zvolit si úroveň své občanské angažovanosti a odpověd-
nosti, aleje třeba zvážit i otázku načasování. Rozhodnout, kdy se

angažovat, je klíčová otázka, protože nikdy nemůžeme v tomto životě udělat všechno, co bychom chtěli, a protože naše prostředky - čas, energie a peníze - jsou omezené. Jednou jsem se setkal s pětapadesátiletou ženou, která měla dospělé děti a silně se angažovala v občanské neposlušnosti. Nejenže měla čas a energii, ale i schopnost snášet následky této činnosti: pokládala ji za neproduktivní, pokud nešla aspoň jednou za měsíc do vězení. Pochybuji však, že by Bůh povolal matku malého dítěte nebo otce, který musí živit rodinu, aby šli pro občanskou neposlušnost do vězení.

Jak se říká, správné načasování, toť vše. Mnoho lidí má co dělat, aby se uživili a vychovali děti. Jiní se rozhodnou jinak. Slyšel jsem o řadě občanských aktivistů, kteří úspěšně působili na společnost, ale jako rodiče evidentně selhávali. Věnovali totiž mnohem víc času společenským otázkám než vlastním dětem a domácnosti. Přesto byli někteří tito aktivisté očividně povoláni ke své práci, a přestože snad litovali, že netráví víc času se svými dětmi, svět je na tom možná dík jejich obětem lépe.

Společnosti významně přispívají časem, penězi i jinými prostředky silně zásadoví jedinci, kteří chápou své občanství jako odpovědnost. Pro snahy konat dobro v oblastech přesahujících osobní hospodářské zájmy a rodinu používám výraz „dobrovolná činnost". Když se někdo za něco postaví a neočekává odměnu, jeho angažovanost je v podstatě dobrovolná. Filantrop dobrovolně dává peníze, učitel může poskytovat zdarma mimoškolní výuku dětem z chudinské čtvrti, student může pomáhat v útulku pro bezdomovce, žena z domácnosti může každý týden navštěvovat osamělé obyvatele domova důchodců.

Dobrovolná práce je povolání. Je to stejně oprávněná a složitá volba jako rozhodnutí ohledně kariéry. Věřím, že by většina lidí měla někdy zkusit dobrovolnou činnost a že práce sama i její výsledky jsou vždy prospěšné pro společnost i pro jednotlice. Ať to člověk dělá v mládí, ve středním věku nebo ve stáří, dobrovolná činnost vždy nabízí příležitost učit se a růst prostřednictvím služby druhým. Nadšení a energie mladých i čas, zkušenosti a soucit starších lidi' z: nich mohou udělat velmi zanícené dobrovolné pracovníky.

Volba dobrovolné práce se však musí zvážit s ohledem na mnoho činitelů, z nichž nejdůležitější je načasování. Stručně a výstižně to vyjádřil starozákonní Kazatel:

Všechno má určenou chvíli
a veškeré dění pod nebem *svůj čas:*

Je čas rození	i čas umírání,
čas sázet	i čas trhat;
je čas zabíjet	i čas léčit,
čas bořit	i čas budovat;
je čas plakat	i čas smát se,
čas truchlit	i čas poskakovat;
je čas kameny	i čas kameny sbírat,

rozhazovat

čas objímat	i čas objímání
	zanechat
je čas hledat	i čas ztrácet,
čas opatrovat	i čas odhazovat;
je čas roztrhávat	i čas sešívat,
čas mlčet	i čas mluvit;
je čas milovat	i čas nenávidět,
čas boje	i čas pokoje.

Stejně jako je důležitý čas, i jiné prostředky rozhodují o tom, jak je kdo schopen sloužit společnosti. Mnozí zjednodušeně a mylně chápou akti-vismus jako povolání k radikální chudobě, a proto jej odmítají. Práce pro dobro společnosti nemusí znamenat úplnou oběť vlastního pohodlí. Před několika lety jsem četl zprávy z konference komunitních aktivistů z Nové Scotie. Jeden z řečníků, který strávil mnoho let v předních řadách společenské aktivity a dobrovolné činnosti, řekl: „Největší příspěvek, jaký můžete dát chudým, je nestat se jedním z nich." Zní to snad drsně, ale při mých zkušenostech mi to znělo i trochu pravdivě. Tak například NPK může konat svou práci pro mír a na pomoc chudým jen proto, že je to solventní nezisková organizace.

V bídě jako takové není žádná ctnost, je však skutečně otázkou; zda velké bohatství v sobě nese chamtivost. Záleží samozřejmě na tom, jak se peníze vydávají. Ve slovech, že peníze jsou kořenem všeho zla, je víc než zrnko pravdy. Avšak i opak je pravdou. Kapitál lze přece používat i k dobrému, takže jistý Leonard Orrjednou nadhodil, že na peníze se dá pohlížet jako na „Boha v oběhu".

Kdy však říci dost? Ti, kdo se upnou k vydělávání peněz nebo k udržení toho, co si už vydělali, nejspíš řeknou „Nikdy". Podle mého názoru jsou peníze prostředkem, ne cílem. A jestliže je cílem konat dobro, opět asi nebude peněz nikdy dost. Ta otázka

se rozhodně málokdy namane, pokud jich není nedostatek a nemusejí se činit opatření, jak se s tím vyrovnat.
Často se říká, že peníze spíš zotročují než osvobozují. Penízejsou svůd

ná milenka. V *Hledání kamenů* jsem psal, že si kvůli penězům dělám mnohem víc starostí než dřív, kdyjsme jich moc neměli. Část těch starostí je oprávněná. „Blázna se peníze nedrží." Dělávám si však kvůli penězům i větší starosti, než je třeba, a když se to vezme za špatný konec, může se z toho snadno stát posedlost. Počítání korunek nám jistě může ulevit od úzkosti o budoucnost, ale může také vést k falešné pýše a sebeuspokojení, jako by peníze byly mírou naší hodnoty.
Snad mám k této posedlosti zvlášť silné sklony. Narodil jsem se totiž za hospodářské krize, v roce 1936. Po celé dětství otec mně i bratrovi ustavičně zdůrazňoval: „Hoši, musíte se naučitznátcenu peněz", ale také opětovně prohlašoval: „Skončíme v chudobinci". Jed na část mého já tehdy věděla, že je to k smíchu. Přesto to ve mně zůstalo. Kdyžjsem v dospívání zvával své přítelkyně navečeří, mlčkyjsem trpěl, kdykoli si objednaly něco jiného než nejlevnějšíjídlo. To jsem dokázal překonat, ale kdyžjsem se oženil a narodily se nám děti, mnoho let jsem si dělal starost, že skončíme v chudobinci. Co kdyby mě ranila mrtvice a nemohl bych pracovat? Co kdyby nás někdo zažaloval? Co kdyby se zhroutila burza? Co kdyby se roztočila inflace? Co kdyby? Co kdyby?
V nejedné mysli se peníze rovnají jistotě. Avšak úplná jistota je iluze. Životje věc bytostně nejistá. Již ve velmi raném věku se mi dostalo zjevení, že jediná jistota v životě spočívá vtom, abychom vychutnávali nejistotu života. Od té doby to zjevení hlásám, ale dodnes se mu potřebuji znovu aznovu učit. Penízejsou svého druhu jistota, a nikdyjich nemůže býtdost - aspoň pokud se honíme za iluzí úplné jistoty.

Naprosto dobře vím, že ti boháči, kteří nikdy nic nevydají, jsou prokleti honbou žatou prázdnou iluzí. Vím to, protože z nich mám něco v sobě. Snad jsem úplně nepropadl zbožňování peněz, ale faktem zůstává, že nic mi tak vytrvale nebrání v modlitbách jako starosti o mé příjmy, investice a prodej knih. Někteří duchovní spisovatelé stanovili jako diagnózu lidstva „psychologii nedostatku"; vybízejí nás k „psychologii hojnosti" -pocitu, že vždy bude dostatek a že Bůh hojně opatří. Věřím v to učení. Jenže jako dítě hospodářské krize mám při vší snaze velké potíže s tím, abych se jím řídil.

Co doopravdy tvoří bohatství? Ve světských pojmech to je vlastnění peněz a cenností. Kdybychom však bohatství měřili jinak, ne na pouhé dolary, mnozí, kdo vlastní málo majetku, jsou duchovně bohatí, a mnozí, kdo vlastní mnoho, jsou duchovně zbídačelí. Z pohledu duševně-du-chovníhojsou opravdu bohatí ti, kdo mají pevný vztah k Bohu a naučili se, že tím, že ze sebe vydávají, také mnoho získávají.

Ať už jsme požehnáni dary ducha nebo světským bohatstvím nebo obojím, tato požehnání s sebou nesou nároky. Slyšeli jsme, že od toho, komu bylo mnoho dáno (ať nadání, peněz nebojiných prostředků), bude mnoho požadováno. Jedno z největších dilemat těch, kdo nahromadili nějaké bohatství, je tedy rozhodnout, zda a do jaké míry se mají o toto bohatství rozdělit s jinými. Kdy by měli lidé, kteří mají peníze, začít rozdávat? Není na to samozřejmě žádný předpis. Jedno je mi ale jasné: že stejně jako v případě moci je skutečným účelem vlastnění peněz dělit se o ně s druhými. Příliš mnoho peněz, jako příliš mnoho moci, znamená nebezpečí pro společnost i pro jedinec, který si je schraňuje, místo aby je rozdával.

Osobní případ

Lily a já jsme v pokročilém středním věku konali skutečně rozsáhlou dobrovolnou činnost v rozmezí od roku 1984 do

konce roku 1995. Možnost věnovat tolik času a jiných prostředků vyplynula z komerčního úspěchu knihy *Nevyšlapanou cestou,* a v roce 1984, kdy jsme už druhý rok vydělávali zřetelně víc, než jsme potřebovali, jsme se začali rozhlížet, kde bychom mohli přispět svým časem nebo svými penězi na něco důležitého. Ze všeho nejvíc nás zajímal mír, a začali jsme s Lily mluvit o založení nějaké nadace. Několik měsíců jsme si pohrávali s myšlenkou, že založíme něco, co spojí dohromady těch zhruba pět set různých mírových organizací. Čím vícjsmevšako tom uvažovali, tím pravděpodobnější se jevilo, že cokoli založíme, bude to jen pětistá prvá mírová skupina.

Postupně jsme si uvědomili, že vytváření komunity je ještě závažnější než mír - že vytváření komunity musí míru předcházet. A tak jsme v prosinci roku 1984 s devíti jinými založili Nadaci pro podporu komunity. NPK je nezisková veřejně vzdělávací organizace, zproštěná daní, jejímž posláním je vyučovat zásadám komunity- totiž zásadám zdravé komunikace uvnitř skupin a mezi skupinami. Zakládací prohlášení zní: Srdce touží po míru. Rány - odmítnutí jež jsme utrpěli v předchozích vztazích, způsobují, že se děsíme rizika. Ve svém strachu odbýváme sen o skutečné komunitě jako pou

hou vidinu. Existují však pravidla, jež mohou lidi opět svést dohromady, jež staré rányzahojí. Posláním Nadace pro podporu komunity je vyučovat těmto pravidlům - obnovit skutečnou naději - opravdu zjevit tu vidinu ve světě, který takřka zapomněl na slávu toho, co znamená být člověkem.

V knize *V jiném rytmu* (s podtitulem *Vytváření komunit,* což mělo ukazovat postup) jsem hovořil o hodnotě vytváření komunity jako klíčového předchůdce míru. Budování komunity pomáhá odstranit přehrady komunikace, například sebeuspokojení, s nímž mnozí lidé začínají vzhledem ke svému

postavenívzaměstnání, příjmům, hodnosti a náboženské, kulturní či rasové příslušnosti. Když se tyto přehrady učením prázdnoty zbortí, na přechodnou dobu se octneme ve stavu vědomí, kdyje mysl zcela otevřená a přijímající, čili naprosto bdělá. Právě tímto procesem také dáváme prostor uzdravení - ba i výskytu jakýchsi zázraků. Budování komunity pomáhá prorazit skrze rafinovanost lidí až kjádru jejich nevinnosti. Podněcuje je, aby hluboce zkoumali své pohnutky, pocity, soudy a reakce, a tak rozšiřuje uvědomování si sebe sama a posléze i uvědomování si druhých.

Těch jedenáct let jsme s Lily vynakládali zhruba třetinu svého času a třetinu svého příjmu na dobrovolnou práci v NPK. Trávili jsme tou prací každý asi dvacet hodin týdně. Patřit k NPK bylo, skoro jako když jsme měli děti. Nikdy jsme netušili, co to bude za námahu. Nikdy jsme také netušili, kolik tím získáme a kolik se na tom naučíme.

Jakjsem psal v *Hledánikamenů,* kdyžjsme s NPKzačínali, byli jsme hrstka lidí, kteří to mysleli dobře, ale neměli ponětí, jak se řídí nezisková organizace. Kdybyste se mé tenkrát zeptali, co je to strategické plánování, asi bych vám odpověděl, že je to něco, co se dělá v Pentagonu. Zejména jsme neměli potuchy o tom, jak se řídí obchodní podnik, čímž musí nezisková stejně jako zisková organizace být, má-li být úspěšná. Opět jsme se pohybovali ve tmě. Museli jsme se učit. Všichni jsme se museli učit. Museli jsme se poučit nejen o strategickém plánování, ale také o marketingu, řízení konferencí, vedení dobrovolných pracovníků, rozrůstání a zmenšování, získávání fondů, rozvoji, počítačových systémech, adresářích, prohlášeních o poslání a vizi, účetnictví a tak dále. Museli jsme se naučit také ještě důležitější věci, jako například, že být větší nutně neznamená být lepší, jak koordinovat a jak si ujasňovat úlohy a otázku moci.

Většina toho, co jsme se za těch dvanáct let naučili, vyplynula

z práce s mnoha jinými při správě NPK, a často to bylo bolestné učení. Během

dob/jsme vtom nadělali snad všechny chyby, které se dají udělat. Jižjsem se zmínil, že daleko nejbolestnější finanční rozhodnutí, jaké jsme kdy udělali, se netýkalo našich osobních financí, ale této dobročinné organizace. NPK byla ničivě zasažena hospodářským poklesem v letech 1990-1992 a přežila jen díky tomu, že jsme během půl roku snížili roční rozpočet ze 750 000 dolarů na 250 000 díky „zeštíhlení" - tomu eufemismu pro propouštění schopných zaměstnanců.
Vyrostl jsem ve středostavovské bělošské rodině, takže jsem měl jisté představy o důstojném způsobu života, a proto pro mne bylo ze všeho nejtěžší získávat pro NPK prostředky. Učili mě nikdy nežebrat. Po třech letech žebrání jsem v roce 1987 vyjádřil svá muka a trápení v básni nazvané „Život žebráka (vyznání toho, kdo získává peníze na dobročinné účely)":
Žebrám obcházím ulice, stopuji oběti.
Vidím ještě vůbec obličeje? Nebo jen oblečení?
Podle oblečení je soudím.
Tenhle vypadá chudě. Je neupravený. Ta
vypadá všedně. Ten bezvýznamně.
Ale tenhle!
Ten vypadá bohatě.
Ten vypadá zámožně.
Ten vypadá vlivně.
Skočím po něm, a
jsem odmrštěn.
Nejsem snad jako oni? Nevyhlížím po lepším životě? Můj problém je, víte, že nejsem dobrý žebrák.
Obcházím bezustání, a přece večer upadám v noclehárnové sny a nevím ani, zda dokážu zaplatit příští týden činži

Napadá mě:
Nešlo by mi to lip kdybych se jim díval do obličeje?
Mám kolegy
v tomto zaměstnání. Většina mi říká že dělám dobře že se
nedívám na obličeje. Mají stejné kategorie oděvů
jako já a přece to některým jde lip Proč jen?
Dívají se
do obličeje? Několik říká že ano
ve tvářích vidíš provinilost a z toho můžeš těžit
Já tenhle trik
prostě neumím. Není to tím
žejsem mravný. Je to tím
že bych snad přitom spatřil i jejich bídu
a jak bych potom věděl
kdo je kdo
kdo je tu žebrák a zdali já
s těmi tak omezenými prostředky
nejsem povolán abych dával?
Omezené prostředky
to je ten problém. Nemůžeš je prý
natahovat donekonečna. A to je pravda
Nemohu chodit po všech ulicích v každou hodinu, a určitě
nemohu pohlédnout do každého obličeje
Ale nejde mi to dobře Někdy se také ptám
jestli bych neměl radši jen tak stát
Mám přítele slepce
a tomu to vážně jde
Jen tak si sedí
nemusí se hýbat
zjizvené oči obrácené vsloup
a oni dávají a dávají
Ale mně by přece nedali viďte
jen proto že tu jsem?

A nemám odvahu vydloubat si oči
i když bych se už nemusel starat nemusel bych už rozhodovat
nemusel bych se už dívat do obličejů už nikdy
A tak se plížím dál
snažím se dívat jen na oblečení
prodávám se jak můžu
ale nejde mi to dobře
Je to žebrácký život

To byla ta stinná stránka. Nebýt světlých stránek, nedokázal bych to. Věděl jsem například, že v mnoha náboženstvích je žebrání v úctě a že na pokoření s ním spojené lze pohlížet jako na duchovní ukázňování. Rozhodně věřím, žejsem měl štěstí, že ve chvíli, kdyjsem si mohl dát ruce za hlavu a žít ze svých akcií a úspor, mě Bůh přivedl do situace, kdyjsem se musel spoléhat na dobročinnost druhých. A další věc byla, žejsem získal nové dobré přátele. Těžko můžete nemít rádi někoho, kdo vám dává peníze na věc, kterou považujete za hodnotnou. A zvláštní je, že velké dary často jako by přicházely, kdyžjsme je nejvíc potřebovali, ale nejmíň čekali, jako by to byly projevy milosti.

Dávat peníze může být buďvelmi snadné, nebo velmi těžké. Julius Ro-senwald, podnikatelský génius firmy Sears, Roebuck a zakladatel Nadace Julia Rosenwalda, jednou prohlásil: Je skoro vždycky snazší poctivě

vydělat milion dolarů, nežjej moudře vynaložit." Řada malých donátorů NPK a několik velkých prostě řekli: „Tadyje můj šek. Zdá se, že děláte dobrou práci, a my bychom vám rádi pomohli, ale víc se angažovat nechceme." Byli jsmejim velmi vděční. Avšakjiní, kteří věnovali velké částky, měli někdy pocit, že je jejich věc, aby dohlédli, že budou dobře vynaloženy. To znamenalo další investici jejich času, a tak pro ně bylo těžší peníze dát než vydělat. Přesto to možná bylo

emocionálně uspokojivější - stejně jako pro Lily a pro mne. Mnozí věnovali NPK statisíce dolarů, ale stejně důležité je, že mnozí jí také věnovali svůj čas. V současnosti má NPK jen čtyři zaměstnance na plný úvazek. Přesto je činnější než kdy předtím, protože stovka lidí dobrovolně nabídla svůj čas.
Dobrovolná práce je těžká. Mnozí, kteří se nabídnou, se domnívají, že když nejsou placeni, mohou prostě přijít, kdy se jim'chce, ale opravdová dobrovolná práce vyžaduje mnohem víc. Ti, jejichž organizace závisí na práci dobrovolníků, často zjišťuji', že hlavní problém je vzbudit v nich vědomí závazku. Naše organizace se za ta léta těšila z požehnání celé armády oddaných dobrovolných pracovníků.
Když se ohlédnu, zdá se mi, že NPK přežila a v současnosti vzkvétá právě dík tvrdé práci těchto oddaných dobrovolníků a také dík své vnitrní celistvosti, poctivosti. Udělali jsme sice všechny možné chyby, ale ve vší poctivosti, a zdá se, že právě to nás vždy zachránilo před úplnou pohromou. Vnitřní celistvost a poctivost také znamenaly, že jsme museli sloučit zásady dobrého podnikání s našimi zásadami komunity. To nebylo snadné. Bylo nutné se stále víc poučovat o řízení podniku, o povaze organizační kultury a rozhodování po vzájemné dohodě - a hlouběji se poučovat o samotné komunitě. Jedním z našich neformálních hesel se stalo: „NPK jde hlouběji." A tak jsme se v rámci vlastní organizce nořili stále hlouběji do toho, co je vlastně komunita, a na vlastní kůži objevovali jak hluboká omezení, tak hluboké přednosti komunity na pracovišti.
Bylo to dobře. Když jsme s NPKzačínali, budování komunity zajímalo tu část veřejnosti, která měla zájem o dočasný individuální zážitek osobního růstu. Čím víc lidí však získávalo s komunitou zkušenosti, tím víc se o nás začínaly zajímat organizace, které usilovaly o větší efektivnost a tvořivost. Podařilo se nám ve vší poctivosti vyhovět této poptávce,

protože jsme něco věděli o složitostech slučování zásad komunity a podnikání-a to převážně z vlastní praxe. Nejvíce jsme se dík NPK poučili, jak nesmírně rozmanitíjsou lidé ajak tu rozmanitost potřebujeme. Ve *Svétě čekajícím na zrození*jsem napsal, že léta před NPK se stal jedním z mých prvních učitelů v této oblasti člověk

o deset let mladší než já. Petr byl mladý vojín, „psychotechnik", který pode mnou sloužil na Okinawě. Když jsem tam nastoupil, zjistil jsem, že zdaleka nemám dost školených psychoterapeutů, a přitom kolem mě posedával tucet těchto dvacetiletých techniků, kteří neměli do čeho píchnout. Řekl jsem jim tedy, ať začnou s psychoterapií, žeje budu školit průběžně. Rychle se ukázalo, že polovinajich na to nemá, a těm jsem dal jiné úkoly. Sestjich však mělo přirozené nadání. Petrbyljeden z nich. Dva roky výborně sloužil jako terapeut. Pak mu skončila vojna a měl se vrátit domů do Spojených států. Když jsme se loučili, zeptal jsem se na jeho plány a zhrozil se, když mi řekl, že hodlá založit podnik na rozvážku mléka. „Ale vždyť jste výborný terapeut!" zvolal jsem. „Mohl bych vás dostat na školu a armáda bývám to zaplatila."

„Ne, díky, já už to mám naplánované," odpověděl pevně Petr.

Nevzdal jsem se, líčil jsem mu všechny výhody kariéry praktického psychoterapeuta. Nakonec mě Petr ostře usadil: „Podívejte, Scotty, copak nechápete, že každý nemusí být jako vy? Ze každý, kdo má příležitost se stát psychoterapeutem, to nemusí *chtít?"*

Ta historka dokládá jednak můj narcismus, jednak to, že lidé, kteří mají k něčemu nadání, k tomu nutně nemusejí mít povolání. Světští poradci pro volbu zaměstnání vědí, že pro lidi je nejlepšízaměstnáníto, kde se stýkají jejich schopnosti a zájem. Bůh je však k mnohým štědrý a dává jim mnoho darů - zájmů i nadání. Každý z nás je stvořen jinak. Já mám dary,

které nemáte vy, vy máte dary, které nemám já. A proto se navzájem potřebujeme.
Naše běžná n arci sní neschopnost ocenit samostatnost, odlišnost druhých škodí pracovnímu životu stejně jako životu rodinnému a osobnímu. Uvedu jeden příklad téhož scestného přístupu - nedocenění naší rozmanitosti - působícího v ještě širším prostředí, takže vyvolal nenávistný a ničivý rozkol v celé jedné profesi. Před nějakým časem mě požádali o konzultaci ohledně konfliktu mezi dvěma správními orgány jednoho z amerických lékařských odvětví. „Americká univerzita" zastupovala především praktiky v oboru, kdežto „Americká akademie" zastupovala především výzkumné pracovníky. Příslušníci obou skupin byli vysoce inteligentní, mimořádně vzdělaní, a předpokládalo by se, že civilizovaní lékaři. Přesto se vztah těchto „sesterských" organizací již deset let vyznačoval stále nehoráznější necivilizovaností.
Rychle jsem zjistil, že praxe v tomto hraničním odvětví medicínyje spíš umění než věda. Ti, kdo patřili k Univerzitě, léčili pacienty v první linii a museli se řídit převážně odhadem a intuicí. Nebylo tedy náhodou, že to

byli muži a ženy na mnohoznačnost nejen zvyklí, ale dokonce pro ně byla i vzrušující. Lékařský výzkum naproti tomu jako každý výzkum vyžaduje krajní přesnost a jasnost. Povaha odvětví byla tak hraniční, že vyžadovala přesnost ještě více než jiná odvětví. Proto byli členové Akademie muži a ženy, kteří nenáviděli neurčitost, a mnohoznačnost považovali za svého nepřítele.
Stačily dva telefonáty a bylo mi jasné, že hlavním zdrojem konfliktu mezi oběma organizacemi je rozdíl v osobnostech jejich příslušníků. Sahalo to až ke stylu dorozumívání, který byl bez ohledu na obsah jako stvořený k podráždění těch druhých. Obě vedení organizací si vůbec nepřipustila, že v nich

převládají odlišné typy osobností, tím méně byla ochotna uznat, že je zapotřebí obou, a došla k závěru, že nepřátelství těch druhých je projevem zlé vůle. Obě se naneštěstí rozhodla, že se nebudou snažit o usmíření. Jakmile se někdo začne vyžívat v konfliktu, organizace stejně jako jednotlivci budou spolu raději bojovat, než by změnili postoj.
Kdyby byla ta dvě vedení ochotna pokračovat v konzultacích, byla by zjistila, že nyní máme výchovnou „techniku", která takové zbytečné konflikty organizací zahlazuje. Nazýváme ji technikou budování komunity a je to soustava technik skupinového učení, jež odbourává běžný lidský narcismus a umožňuje lidem, aby nejen postřehli rozdíly mezi sebou, ale také je přijali. Není to bezbolestné učení, ale je efektivní. Jeho prostřednictvím lidé bezprostředně prožívají svou oboustrannou závislost na darech těch druhých. Učí se ve svých srdcích tomu, co myslel apoštol Pavel „mystickým tělem", když napsal:
Jsou dary rozmanité, ale všechny pocházejí od jednoho a téhož Ducha... Jednomu totiž Duch dává dar moudrosti, jinému zase tentýž Duch poskytuje poznání, jinému opět se dostává od téhož Ducha víry, jiný zase má od téhož Ducha dar uzdravovat, jiný konat zázračné skutky, jiný promlouvat pod vlivem vnuknutí, jinému zas je dáno, aby dovedl rozeznat, jakým duchem se co nese, jiný může mluvit rozličnými jazyky a jiný zase má dar, aby uměl vykládat, co tím jazykem bylo řečeno... Tělo je taky jen jedno, i když má mnoho údů; ale všechny údy - přesto, že je jich mnoho - patří dohromady k jedinému tělu... Tělo se přece neskládá zjedné části, ale z mnoha. Kdyby řekla noha: „Nejsem ruka, a proto nepatřím k tělu", proto ještě k tělu patří!" A kdyby řeklo ucho: „Nejsem oko, a proto k tělu nepatřím", proto ještě k tělu patří!

Kdyby bylo celé tělo jenom oko, kde by byl sluch? Kdyby celé

bylo jenom sluch, kde by byl čich?Takto však Bůh umístil každý úd tak, jak sám chtěl. Kdyby všecko bylo jen jeden úd, kam by se podělo tělo? ... Oko tedy nemůže říci ruce: „Nepotřebuji tě!" nebo zase hlava nohám: „Nepotřebuji vás!"... Bůh zařídil tělo tak, že se s údy podřadnějšími jedná s větší pečlivostí, aby nenastal v těle nepořádek, ale aby se údy staraly jeden o druhý. Trpí-li jeden úd, cítí tu bolest všechny ostatní údy, je-li některý úd vyznamenán, všechny ostatní údy se s ním radují.
Myslíte, že je to náhoda, že jsme my lidé stvořeni v takové rozmanitosti a povoláni tak rozdílnými způsoby? Jak jinak by mohla existovat společnost? My, kolektivní plémě, lidská skupina, potřebujeme své praktické lékaře i výzkumné pracovníky, svou výkonnou i zákonodárnou moc, své výrobce i obchodníky, své rolníky i oceláře, kněze i instalatéry, spisovatele i nakladatele, atlety i komiky, proroky i byrokraty. Ano, nitky se občas trochu roztřepí, ale jak úžasně pestré jsme tkanivo!
To jsme se naučili svou prací v NPK. Přestože jsme s Lily dali mnoho, ještě víc jsme za to dostali. Získali jsme přátele v celosvětové komunitě a nahromadili spoustu nových poznatků o sobě i o druhých. Bez NPK, stejně jako bez našich dětí, bych byl velmi omezený člověk.
Nyní s Lily vstupujeme do stáří a do velké míry jsme se stáhli z NPK i jiných činností, jež patřívaly k našim všedním dnům. Učíme se však dál -mimo jiné, jak s noblesou odejít do výslužby. Od počátku jsme záměrně pracovali na tom, aby se NPK mohla na nás stát nezávislou. Živě jsme si uvědomovali, co se stává, když někdo vybuduje organizaci a pak ji opustí, a dělalo nám to starost. Jsou nesčetné příklady úspěšných „evangelistů", kteří rozjeli organizace a pak dostali infarkt nebo se dopustili nějaké nepředloženosti, a jejich skupiny nebo církve se rozpadly. Chtěli jsme se tomu s NPK vyhnout. Proto jsme předali otěže jiným a povzbuzujeme je, aby na nás byli

nezávislí, vzdáváme se moci, abychom dali moc jiným, kteří jsou rozhodně zcela schopní v poslání NPK pokračovat.
Můj otec nešel do důchodu, dokud ho k tomu nedonutil pokročilývěk - bylo mu přes osmdesát -, takže bylo trochu zvláštní porušit rodinnou tradici, že je třeba zemřít v sedle. Naučil jsem se však, že není na škodu dělat věci jinak. Příkladem se mi stala zakládající členka rady NPKJanice Barfiéldová. Prohlásila, že jí Bůh říká, aby odešla na odpočinek, a tak to po osmi letech služby s noblesou udělala. Dala mi tak právo, abych po

jedenácti letech následoval její příklad. Rozhodnutí odejít je osobní volba a každý se musíme řídit podle sebe.
Věřím, že Bůh mi nyní dal zelenou, abych už na sebe nebral žádnou větší odpovědnost kromě svých rozepsaných knížek. Celý život jsem byl posedlý odpovědností, takže to pro mě nebylo snadné rozhodnutí. Musel jsem se naučit říkat ne a povzbuzovat jiné, aby se ujali odpovědností, které jsem se již necítil schopen přijmout. V mém životě získala mnohem důležitější úlohu hra. Připadá mi však správné - a jeví se mi to správné i před Bohem -, že se skutečně těším ze svého odpočinku.
V našem požehnaném životě cítíme, Lily i já, že i dobrodružství odchodu na odpočinekje požehnáním. Nepřestali jsme se učit. Stále píšu; rodina a přátelé zůstávají středem našeho života, a chceme přispívat k řešení společenských problémů, jež pro nás vždy byly důležité. Velmi často teď hráváme golf a baví nás to nejen jako rekreace, ale i jako nová a neznámá zkušenost, z níž se učíme.
Před nedávnem jsem řekl Lily: „Víš, tohle jsou opravdu naše zlatá léta."
„Kdepak," opáčila, „to jsou naše platinová léta!"

TŘETÍ ČÁST

NA DRUHÉ STRANĚ ----SLOŽITOSTI

Kapitola sedmá

„VĚDA" O BOHU

Nakonec všechny věci ukazují směrem k Bohu... Řekl jsem již, že se rozvržení této knihy vyvinulo z jediné věty připisované soudci Oliveru W. Holmesovi mladšímu: „Nedal bych ani grešli za jednoduchost na této straně složitosti, ale dal bych život za jednoduchost na druhé straně."

Chceme-li doputovat na druhou stranu složitosti, musíme radikálně změnit své myšlení. Jsme zváni, abychom pokročili daleko za veškeré zjednodušující chápání a uvažovali o tom, čemu by přísní vědci nejspíše řekli Teorie o Bohu. Chůze po této druhé straně znamená nastoupit pouť do neviditelné říše. Radikální pravdy o Bohu nemůžeme objevit strnulým postojem statické jistoty. Je nutný opatrný, a přece rozhodný pocit „vědění s pokorou".

Stejně jako život není ani druhá strana složitosti vždy přímočará ani statická. Stejně jako život je to ve skutečnosti proces. Tento proces má v jádru tajemství, avšak obsahuje také cestu změny, uzdravení a získání moudrosti. Při tomto putování na druhou stranu můžeme zažít pocit epifanie - ony záblesky pochopení, kdy mnohé věci, jež se zdály poměrně složité, začnou dávat při pohledu z duchovní perspektivy větší smysl. Abychom toho dosáhli, nemůžeme dál zjednodušeně vykládat život omezeným pohledem materialismu.

Jako všechny přechody v životě bude i přechod k pochopení druhé strany složitosti pravděpodobně obtížný, ba chaotický. Narazíme na paradox, a až se mu budeme učit porozumět, zakusíme duševní bolest. Bude to zejména bolest ze ztráty starých představ a pocitu jistoty, který nám dávaly. Právě když nám začne být příjemně s tím, co si myslíme, že víme, přijde

něco, co otřese naším sebeuspokojením. Proto je nezbytné mít na této pouti otevřenou mysl a odvahu. Musíme sebrat všechny síly — emocionální, intelektuální i duchovní -, abychom vydrželi pocit ztráty

spojený s tím, že se přestaneme vzpírat své schopnosti myslet paradoxně, myslet celistvě.
Jeden paradox je ten, že jednoduchost tam na druhé straně vždy jednoduše nevypadá. Bůh se kupříkladu často jeví jako mimořádně složitá bytost. Jako křesťan jsem často shledal užitečným rozdělit si Boha na tradiční tři části, Otce, Syna a svatého Ducha. Zároveň přijímám paradox a vím, že v nejhlubším smyslu je Bůh Jeden. Když však říkám, že nakonec všechny věci ukazují směrem k Bohu, jaké věci mám na mysli a jaký důkaz mohu předložit? Mám vůbec nějaký? Prozkoumejme „teorii o Bohu" a vědecké, ač vesměs nepřímé důkazy, které zřejmě neukazují na nic jiného než na Boha.
VĚDA A BŮH
Jak zapadá věda do schématu věcí obklopujících Boha? Vědečtí géniové, mezi nimi Carljunga Albert Einstein, patříktěm, kdo zanechali světu ve svých dílech dědictví, jímž posunuli kupředu hledání smyslu života a pochopení vesmíru. A oba učinili osobní prohlášení, že je vědecké bádání dovedlo k závěru, že Bůh skutečně existuje. Avšak přes ujišťování některých nejskvělejších vědeckých mozků dodnes nemůžeme uvést žádný konkrétní vědecký důkaz na podporu existence Boha.
Každé prohlášení o existenci Boha vyvolává aspoň trochu skepse -právem - a sice proto, že se nedá ověřit žádnými tradičními vědeckými postupy. V tomto Věku rozumu se ve skutečnosti stala jakýmsi bohem samotná věda. Problém je ovšem v tom, že Boha nelze ani změřit, ani polapit. Něco změřit znamená zakusit to v jistém rozměru; rozměru, v němž

můžeme činit velmi přesná pozorování. Měření umožnilo vědě obrovské pokroky v porozumění hmotnému vesmíru. Dík své úspěšnosti se však měření stalo jakousi vědeckou modlou. Důsledkem je postoj mnoha vědců, kterýje nejen skeptický, ale zcela odmítavý ke všemu, co změřit nelze.Jako by chtěli říci: „Co nemůžemezměřit, nemůžeme poznat; s tím, co nemůžeme poznat, je zbytečné si lámat hlavu; proto je to, co nemůžeme změřit, nedůležité a nehodné pozorování." Pro tento postoj mnozí vědci vylučují ze svých seriózních úvah všechno, co je - nebo se zdá - ne-polapitelné. Včetně otázky Boha, samozřejmě.

Boha sice nemůžeme polapit ani změřit, ale právě tak nemůžeme úplně změřit a „polapit" ani světlo, přitažlivost nebo atomové částice, přestože zjevně existují. Ano, při zkoumání takových jevů jako povaha světla, přitažlivosti, elektromagnetismu a kvantové mechaniky dozrála fyzika za poslední století k bodu, kde se stále více uznává, že na jisté úrovni je skutečnost naprosto paradoxní. V knize *Nevyšlapanou cestou* jsem citoval J. Roberta Oppenheimera: Na zdánlivě nejjednodušší otázky buď neposkytneme žádnou odpověď, anebo odpovíme způsobem, jenž na první pohled bude připomínat spíše jakýsi podivný katechismus než přímočaré ano-ne, na které jsme z fyziky zvyklí. Například na otázku, zda se poloha elektronu mění s časem, musíme odpovědět „ne"; ptáme-li se, zda zůstává stále stejná, musíme říci „ne"; na otázku, zdaje elektron v klidu, odpovídáme „ne", a ptáme-li se, zdaje v pohybu, musíme rovněž říci „ne". Podobně odpovídal Buddha, když sejej ptali na stavduše po smrti. V tradici vědy sedmnáctého a osmnáctého století však tyto odpovědi nejsou obvyklé.

Existuje však dost náznaků o lidském duchovním chování na to, aby vytvořily jakousi vědu, a spousty příhod, které nelze vyložit, pokud se neuchýlíme k „teorii o Bohu". Ve skutečnosti

mnohé věci ve vědě, jež považujeme za velké pravdy, jsou v mysli většiny vědců ponejvíce teoriemi. Teorie „velkého třesku" o původu vesmíru je kupříkladu právějen to: teorie. Všechny věci tedy ukazují směrem k Bohu jen pro některé lidi. A když uvážíme, že Boha nelze změřit, mnozí prostě nevěří, že existuje. Materialisté a nenáboženští lidé žádají důkaz v podobě viditelných dokladů. Materialisté se v podstatě řídí základní vírou, že skutečnost je jen to, co lze poznat pěti smysly. Jinými slovy, jejich heslem je: „Co vidíš, je všechno, co je."

Nenáboženský přístup je složitější jev. Nejjednodušeji jej snad můžeme definovat srovnáním s opakem. To velmi jasně udělal teolog Michael Novák, když rozlišil to, co nazval posvátné vědomí a světské (nenáboženské) vědomí. Jedinec se světským vědomím si v podstatě myslí, že je středem vesmíru. Takoví lidé bývají značně inteligentní. Zcela dobře vědí, že jsou jen jedním ze šesti miliard lidských tvorů přežívajících na středně velké planetě, která je malým zlomkem nepatrné sluneční soustavy v jedné z nespočetných galaxií, aže každý z ostatních lidských tvorů si také myslí,

že je středem vesmíru. Lidé se světským vědomím jsou tedy inteligentní, ale přesto si v této obrovitosti připadají trochu ztracení, a přes svou „ústřednost" často zakoušejí pocit nesmyslnosti a bezvýznamnosti.

Naproti tomu člověk s posvátným vědomím se za střed vesmíru nepovažuje. Střed vesmíru je pro něho jinde, jmenovitě v Bohu - v Posvátnu. Přes tuto neústřednost si však nepřipadá tak nesmyslný či bezvýznamný jako člověk světský, protože vidí sám sebe ve vztahu k onomu posvátnému Druhému a svůj smysl a význam odvozuje od tohoto vztahu.

Někteří lidé jsou někde mezi: jednou nohou stojí v posvátném vědomí, druhou ve světském. Navíc existují různé druhy

nenábožnosti a nábožnosti. K „vědě" o Bohu tedy nepatří jen brát v úvahu to, co je pro materialisty nevysvětlitelné, ale také se vyrovnat se skutečností, že se lidé ve svém vztahu k Bohu různí. Proto je třeba krátce vysvětlit rozdíl mezi duchovností a náboženstvím.

DUCHOVNOST A NÁBOŽENSTVÍ

Když jsem ještě přednášel, běžně jsem zjišťoval, že mí posluchači mají v těch pojmech zmatek. Proto jsem ve své definici postupně omezil náboženství na organizovanou věroučnou soustavu s určitým krédem a vymezeným členstvím. Duchovnostje mnohem širší a ve své definici du-chovnosti se odvolávám na slova, jež William James použil pro definici náboženství. Ve svém klasickém díle *The Varieťes ofReligious Experience* (Různící se náboženská zkušenost) jejames popsal jako „pokus býtvsou-ladu s neviditelným řádem věcí". To pro mne zahrnuje duchovní (nebo neduchovní) smýšlení každého člověka. Protože si říkám křesťan, osobně věřím, že za viditelným řádem věcí je nejen „Vyšší moc", ale také že není neutrální - že aktivně chce, abychom s ní byli v souladu.

Je nasnadě, že mnozí lidé jsou nábožní, ale ne duchovní, a naopak. Jedna z nejsvětštějších osob, s jakou jsem se kdy setkal, byla katolická jeptiška, s níž jsem asi rok pracoval. Byla v klášteře už asi pětadvacet let a nepřála si být ničím jiným než jeptiškou. Přestože dělala všechno, co jeptišky dělají - například chodila ke zpovědi a sloužila komunitě --, ve svém každodenním životě na Boha prakticky nepomyslela.

Jsou také mnozí, kteří jsou duchovní, ale ne nábožní. A jsou takoví,

kteří v sobě spojují obojí, jako třeba já. Jsem rozhodně křesťan, ale zcela ekumenický. Vyrostl jsem v převážně světském prostředí. Můj duchovní rozvoj umožnila všechna velká světová náboženství a teprve ve třiačtyři-ceti letech jsem byl

pokřtěn jako křesťan bez denominace. Až na malé výjimky z celého srdce věřím křesťanskému učení. Vedle toho využívám i učení jiných velkých náboženství. *Kudy zpět? Rozměry křesťanské zkušenosti (a Dárky na cestu)]e]ed\r\ávýs\ovné* křesťanská kniha, kterou jsem napsal; všechny ostatní jsou spíš duchovní než náboženské.

Věřím, že rozdíly mezi těmi, kdo jsou aktivně nábožní nebo duchovní, a kdo ne, nejsou ani tak náhodné jako vývojové. Lidé se, jako já, během života mění, pokud jde o povahu jejich duchovního smýšlení, azjistil jsem, že tyto změny mají silnou tendenci probíhat v určitém sledu či stupních.

STUPNĚ DUCHOVNÍHO RŮSTU

Svou teorii stupňů duchovního růstu jsem prvně naznačil v knize *Nevy-šlapanou cestou,* ale tehdy mi nebyly tak jasné jako dnes. Z těch, kdo na tento námět psali, je nejznámější profesorjames Fowlerz Candlerovy teologické fakulty Emoryho univerzity, mimojiné autorknihyStageso/Td/t/? (Stupně víry). Na základě Fowlerovy práce a vlastních psychiatrických zkušeností jsem si uvědomil, že existují více či méně zřetelné stupně duchovního vývoje. Fowler nabízí šest takových stupňů, jež jsem já stáhl do čtyř a mnohem víc do hloubky jsem o nich psal v knize *V jiném rytmu* a o něco méně v knize *Dále nevyšlapanou cestou.* Následuje jejich velmi stručný popis:

• Prvnístupeň, který označuji jako chaotický, protispolečenský. Na tomto nejprimitivnějším stupni se lidé mohou jevit buď nábožní, nebo světští, ale v obou případech je jejich „soustava víry" zcela povrchní. V podstatě nemají zásady. Na první stupeň lze pohlížetjako na stupeň Bezzákonnosti.

• Druhýstupeň, který označuji jako formální, institucionální. Je to stupeň Litery zákona, na němž stojí náboženští „fundamentalisté" (to znamená většina nábožných lidí).

• Třetí stupeň, který označuji jako skeptický, individualistický. Na něm stojí většina světských lidí. Lidé na tomto stupni většinou myslí vědecky, racionálně, morálně a humánně. Většinou zastávají materialistický názor. Často jsou nejen skeptičtí vůči duchovním věcem, ale nezajímají se o nic, co nelze prokázat.
• Čtvrtý stupeň, který označuji jako mystický, komunální. Na tomto nejvyzrálejším stupni náboženského vývoje, o němž lze uvažovatjako o stupni Ducha zákona, jsou muži aženy racionální, ale racionalismus pro ně není fetišem. Začali pochybovat o vlastních pochybnostech. Cítí se hluboce spojeni s „neviditelným řádem věcí", přestože jej nedovedou zcela definovat. Cítí se dobře s tajemstvím posvátného.
Musím upozornit, že by se na tyto stupně nemělo pohlížet zjednodušeně. Mnozí lidé se mohou na povrch jevit pokročilejší, než ve skutečnosti jsou. Značný počet přívržencú „New Age" a vědců je v podstatě na stupni „fundamentalismu", zatímco někteří „evangelisté" jsou mystici čtvrtého stupně. Kromě toho jsou na každém stupni odstíny a také jsou lidé, kteří přecházejí z jednoho stupně na druhý. A zatímco někteří se vyvíjejí, jiní z nějakého důvodu ustrnuli nebo se zafixovali na jistém stupni. Přesto jsou tyto stupně v podstatě vývojové, což například znamená, že světští lidé z třetího stupně jsou ve skutečnosti duchovně vyspělejší než většina nábožných lidí. Mnozíz druhého stupnějsou velmi kritičtí k „světským humanistům" ze třetího stupně, ale prospělo byjim, kdyby se sami stali většími humanisty.
Někteří se obávají, že dělení lidí podle stupňů duchovního růstu může mít tříštivé účinky- že cejchování různých druhů věřících může být zhoubné pro komunitu vůbec, a zejména pro „komunitu věřících". Chápu obavy z hierarchizace a možného elitářství, ale myslím, že není proč se bát. Údajná „komunita" věřících se v historii vyznačovala a vyznačuje vylučováním, trestáním, a často dokonce vražděním pochybovačů, skeptiků a

jiných, kteří nezapadají do formy. A má vlastní opakovaná zkušenost s tím, že jsme na různých stupních duchovního vývoje, spíš usnadňuje než ztěžuje vytváření a udržování pravých komunit. Přesto je dobré mít na paměti, že i lidé poměrně nevyspělí jsou schopni komunity a pokročilého růstu, a i ti nejvyspělejší mezi námi v sobě mají pozůstatky předchozích stupňů. Edward Sandford Martin to vylíčil ve své básni „Mé jméno je legie":

V mém pozemském chrámu se tísní davy; jeden je pokorný, jeden je dravý, jeden se sužuje pro svoje hříchy, jeden se nekaje, jsa plný pýchy; jeden má bližního rád jako sebe, jeden má v penězích celé své nebe. Největší, nejtěžší starost je má rozpoznat najisto, kdo z nich jsem já.

Na této společné pouti duchovního růstu nám všem může prospět, když si připomeneme základní význam slova „Izrael". Starý zákon nám skoro na začátku vypráví o Jákobovi. Bylo to zjevně chlapisko na prvním stupni vývoje - lhář, zloděj a manipulátor, který ošidil svého bratra o dědictví. Když se příslušná část historie či mýtu otvírá,Jákob má potíže - což je pro lidi na prvním stupni příznačné. Je na útěku před svým bratrem, putuje přes poušť a jed noho večera opustí rodinu a jde si lehnout na osamělé místo. Uprostřed noci ho však napadne statnýcizinec. Ve tmě spolu bojují. Zoufalý boj trvá hodiny a oni stále zápasí. Ale nakonec, když se objeví prvnízáblesk svítání, cítíjákob, že získává převahu. Radostně se vší silou upne na přemožení cizince, který ho tak bezdůvodně napadl.

Tu se stane cosi neobyčejného. Cizinec vztáhne ruku, lehce se dotkne Jákobova stehna a noha se okamžitě bez námahy vykloubí. Ochromený Jákob se pak pověsí na cizince, ne aby pokračoval ve zjevně prohraném boji - je zcela potřen a zlomen -, ale protože si rázem uvědomí, že je v přítomnosti božstva.

Proto v prvním jitřním šeru prosí svého protivníka, aby neodcházel, dokud mu nepožehná. Cizinec souhlasí, a nejenžejá-kobovi požehná, ale sdělí mu: „Od nynějška se budeš nazývat Izrael, to znamená ten, kdo zápasil s Bohem." Ajákob odkulhá vstříc budoucnosti.

Dnes má slovo Izrael trojí význam. Jeden se vztahuje na poměrně malou rozlohu povrchu země na východním břehu Středozemního moře, jež je v současnosti národním státem s krátkou, ale již pohnutou historií. Druhý se vztahuje na židovský národ, rozptýlený po celém světě, s dlouhou a pohnutou historií. Nejzákladnější význam se však vztahuje na lidi, kteří zápasili s Bohem. Patří sem všichni lidé z prvního stupně, kteří právě začali zápasit, ještě nevědí, kdo je napadl, ajsou zatím v úplné tmě, ještě jim nesvitlo jitro, ještě nebyli poprvé zlomeni a nedostali první požehnání. Do Izraele patří i lidé jednou zlomení a jednou požehnaní, hin

duističtí, muslimští, židovští, křesťanští a buddhističtí fundamentalisté druhého stupně z celého světa. Patří sem i dvakrátzlomení a dvakrát požehnaní: ateisté, agnostici a skeptici z Ruska, Anglie, Argentiny nebo naší země, kteří kladou otázky a tím pokračují ve velkém zápase. A konečně sem patří třikrát zlomení a třikrát požehnaní mystici všech kultur na zemi, kteří se nechávají lámatznovu a znovu, kvůli požehnáním, o nichž vědí, že budou následovat. Izrael zahrnuje celé naše dětské zápasící lidstvo. Je to celá potenciální komunita na naší planetě. Všichni jsme Izrael.

DUŠEVNĚ-DUCHOVNÍ A HISTORICKÁ ZÁTĚŽ

Tento aspekt našeho společného lidství nám často není přáno vidět, zčásti kvůli duševní a duchovní zátěži, kterou obvykle neseme, a neuvědomujeme si, jak formuje náš pohled na svět, pokud jde o náboženství a duchovní otázky, jež mají dopad na náš život a naše vnímání Boží úlohy v něm. Tato duševní a

duchovní zátěž je často nekonstruktivní a zbytečná. Něco je plodem náboženských výstřelků, jako byla inkvizice. Původní vztah mezi náboženstvím a vědou byl slučující. A toto sloučení mělo jméno: filozofie. Raní filozofové jako Platón, Aristoteles a Tomáš Akvinský byli muži s vědeckými sklony. Mysleli v pojmech dokazování a pochybování o předpokladech, ale zároveň byli naprosto přesvědčeni, že základní skutečností je Bůh.

V šestnáctém století se však vztah mezi náboženstvím a vědou začal kazit, a nejnižšího bodu dosáhl, když byl roku 1633 Galileo povolán před inkvizici. Následky té události byly velmi nepříjemné. Nepříjemné pro Galilea, který byl donucen odvolat svou víru v Koperníkovu teorii, že planety obíhají kolem Slunce, a do konce života byl v domácím vězení. Zanedlouho to však začalo být ještě nepříjemnější pro církev, jež odvolává až dodnes.

V odpověď na toto veliké tření se koncem sedmnáctého a počátkem osmnáctého století vynořila nepsaná společenská úmluva, jež rozdělila sféry vlivu mezi vládu, vědu a náboženství. Nevznikla vědomě, byla to téměř spontánní reakce nádobové potřeby, a víc než cokoli jiného ovlivňuje povahu naší vědy a náboženství až dodnes.

Počátkem osmnáctého století byl prezidentem Královské společnosti

pro rozvoj přirozeného poznání Isaac Newton. Podle tehdy již existující nepsané úmluvy se přirozené poznání odlišovalo od nadpřirozeného poznání. „Přirozené poznání" se stalo doménou vědy, „nadpřirozené poznání" doménou náboženství, apodle pravidel úmluvy sejedno s druhým nemělo nikdy setkat.

Jedním důsledkem tohoto oddělení bylo oslabení filozofie. Přirozené poznání připadlo vědcům, nadpřirozené teologům a nebohým filozofům zůstalo jen to, co propadlo štěrbinami, a

toho nebylo mnoho.
Tato nepsaná společenská úmluva může být v některých ohledech chápána jako jedna z velkých intelektuálních událostí lidstva. Vyplynulo z ní mnoho dobrého: inkvizice zanikla, nábožní lidé přestali upalovat čarodějnice, truhlice církví zůstaly po staletí plné, bylo zrušeno otroctví, byla nastolena demokracie bez anarchie, a snad proto, že se věda omezila na přirozené jevy, vzkvétala azrodila technickou revoluci, jakou si nikdo neuměl představit ani v nejbujnějších snech, a dokonce vydláždila cestu pro rozvoj planetární kultury.
Problém je, že tato nepsaná úmluva už nevyhovuje. V této chvíli se z ní stává něco přímo dabelského.Jakjsem již poznamenal, slovo „ďábelský" pocházíz řeckého í/wW/e/V?, jež znamená dát od sebe, rozdělit, rozškatulkovat. Je opakem „symbolického", jež pochází ze slova *symballein* a znamená dát k sobě, sjednotit. Tato nepsaná společenská úmluva nás rozděluje.
Dík zesvětštění vzdělání nemůžeme například dokonce ani na veřejných školách vyučovat hodnotám. Přestože se na veřejných školách vyučují vědecké obory, náboženství se zřejmě pokládá za něco, od čeho raději dál. Výuku vědy nežaloval nikdo kromě hrstky fundamentalistů, kteří měli námitky proti evoluční teorii, ale náměty náboženství a duchovnosti se považují za tak sporné, že se nikdo neodváží navrhnout rozumné základní osnovy. Není sebemenší hodnotný důvod nevyučovat náboženství; dá se vyučovat stejně objektivně jako věda, prostě se zaměřit na všechna náboženství a jejich klíčové pojmy. Protože hodnoty se koneckonců vztahují k základním náboženským představám, k vyučování hodnot lze přistupovat stejně: nedávat přednost žádným jednotlivým myšlenkám, ale poskytnout celkový přehled se specifickými pojmy a teoriemi.
Ve skutečnosti dnes učíme děti materialismu tím, že je neučíme

duchovnímu smýšlení, a tak jim vlastně sdělujeme, že hodnoty prostě nejsou důležité. Ti, kdo mají námitky proti vyučování hodnotám, nevidí, že jsme již do školních osnov vsunuli základní hodnotu nihilismu. Nihilismus naznačuje, že není žádný neviditelný řád věcí, že všechno je přípustné a ži

votní zkušenosti nemajížádnýzvláštní význam. Vyučovat hodnotám znamená naznačovat, že na věcech *záleží.* Avšak čí a jaké hodnoty by se měly vyučovat? To je problém, a jeho řešením je nevyučovat žádné jednotlivé soustavě, ale předložit žákům celkový přehled a pak je nechat, aby se rozhodli sami. Rád bych ukázal, jak nepsaná úmluva působí nejen v celé americké kultuře, ale specificky na mém vlastním poli psychiatrie. Psychiatrie se definuje jako vědecká disciplina, a proto úplně opomíjí duchovní věci. Pochybuji, že by psychiatr mohl ukončit své vzdělání, aniž by se důkladně seznámil s teorií stupňů: Freudových stupňů psychosexuálního vývoje, Piagetových stupňů kognitivního vývoje a Eriksonových stupňů dozrávání a jejich předvídatelných krizí. Přesto se, pokud vím, psychiatři během svého studia vůbec neseznamují se stupni duchovního vývoje. Základní důvod je v tom, že programy vzdělávání psychiatrů prostě nepovažují za svou povinnost vědět nebo vyučovat cokoli o duchovní sféře. Neneseme jen tuto kolektivní historickou zátěž, ale i zátěž svých vlastních osobních zkušeností s tím, jak s námi jednala církev, kdyžjsme vznášeli pochybnosti nebo procházeli obdobím odcizení od lidského společenství i odcizení od Boha. Inkvizice zanikla, ale výstřelky soudobého náboženství stále vedou k tomu, že se mnozí zafixují na sekularismu třetího stupně. Dogmatismus a bigotnost mezi fundamentalisty každé víry neponechávají prostor pochybám a nejistotě. Mnozí jsou hluboce rozhořčeni, že je jejich církev zavrhla, protože měli pochybnosti. Po létech utrpení z takového zavržení je často

jejich první reakcí na cokoli duchovního: „S tím na mě nechoďte." Chtějí-li postoupit, místo aby zůstávali stát, budou se asi muset naučit odpouštět své víře její ustrnulost a nesnášenlivost, které patří k druhému stupni.
Dále je tu čistě psychologická zátěž, která mnohé brzdí v duchovním růstu. Když jsem měl ještě praxi, sloužil jsem jako poradce pro klášter, který žádal od uchazeček, aby se před nástupem noviciátu podrobily psychologickému vyhodnocení. Jednou jsem posuzoval pětačtyřicetiletou ženu, kterou její učitelé označovali jako „úžasnou uchazečku". Jediný varovný signál byl, že ji jiné uchazečky neměly příliš rády. Nebylo tam nic, co by sejim výslovně nelíbilo; prostě k ní necítily vřelý vztah.
Když jsem se s ní sešel, okamžitě mi připadlo, že se chová spíš jako uhihňaná osmiletá holčička než pětačtyřicetiletá žena. Když mluvila o svém duchovním životě, nebylo v tom nic spontánního. Působila jako vzorná malá holčička, která umí odpovídat, jako když bičem mrská, a je náramně pyšná, že zná katechismus.

Musel jsem tedy prozkoumat její nenáboženský život. Když jsem se zeptal na dětství, odpověděla, že bylo „úžasně šťastné". Okamžitě jsem nastražil uši, protože naše mladá léta bývají tak často bolestná, a vyptával jsem se na to úžasné dětství dál. Vylíčila mi jednu příhodu, která sejí stala v osmi letech a týkala se jí a její devítileté sestry. Jednou seděly ve vaně a sestraji žertem varovala: „PozorIJde bubák!"Tím myslela přátelské strašidlo, které si spolu vymyslely. Osmiletá se instinktivně ponořila pod vodu. Matka ji za to zbila, jak si vybavila.
„Zbila?" otázal jsem se. „Proč?"
„Protože jsem si zmáčela vlasy."
Když se během našeho sezení vynořovaly další vzpomínky na

jiné důležité události z jejího života, vysvitlo jasně, že „úžasně šťastné dětství" byla jen jedna verze příběhu - zjednodušující a asi útěšná. Dozvěděl jsem se, že když jí bylo dvanáct, matka byla postižena roztroušenou sklerózou a po sedmi letech zemřela. To už mi bylo jasné, že ženino dětinství a hihňání vyplynulo z ustrnutí na preadolescentním emocionálním stupni. Osobnost dětí ve své latentní fázi často odpovídá duchovnosti druhého stupně. Letům od pěti do dvanácti říkáme latentní období právě proto, že děti v tomto věku jsou „latentní" - totiž není s nimi mnoho starostí. Přestože někdy zlobí, mají přirozený sklon věřit všemu, co říká maminka a tatínek. V dospívání se však rozpoutá peklo, protože mají přirozený sklon o všem pochybovat. Jak se ale můžete vzbouřit proti matce, která vás bije jen za to, že si zmáčíte vlasy, a pak ochrne, právě když začnete dospívat, a zemře v době, kdy by měla být vaše vzpoura dospívajícího teoreticky skoro dokončena? To, že tato pětačtyřicetiletá žena neprošla vzpourou v dospívání, se odrazilo na její duchovnosti. Bylo snadné nalézt původ její celkové dětskosti a uctivého vztahu ke všemu, co souvisí s cír-kevní^utojůou. —- PÍ c* 5 <s» u *p■ *> a k> '* '-«,'*

Již dříve jsem psal, že existují paralely mezi stupni duchovního vývoje a psychosexuálními vývojovými stupni, s nimiž jsou psychiatři vesměs dobře obeznámeni: první stupeň odpovídá při zdravém lidském vývoji prvním pěti letům života, druhý stupeň latentnímu období, třetí stupeň dospívání a mladé dospělosti a čtvrtý stupeň druhé polovině života. Jako psychosociální vývojové stupně jdou i stupně duchovního vývoje za sebou. Nedají se přeskočit. A stejně jako existuje ustrnutí psychosexuální-ho vývoje, mohou lidé i duchovně ustrnout na některém z těchto stupňů, někdy i ze stejných důvodů.

Musím také opět zdůraznit, že „diagnózu" něčí duchovnosti bychom

neměli dělat podle povrchního vzhledu nebo zjednodušujících předpokladů. Někdo může vypadat na třetí stupeň jen proto, že je vědec, ale přitom má duchovno na druhém stupni. Jiný může pronášet mystické výroky v jazyce čtvrtého stupně, ale ve skutečnosti to je výmluvný podvodník na prvním stupni. A malá menšina nezapadá dobře do žádného vývojové stupně. Ti, jimž říkáme mezní osobnosti, stávají například jednou nohou na prvním stupni a druhou na druhém, jednu ruku mají na třetím stupni a druhou ruku na čtvrtém stupni. Není náhoda, že se jim říká mezní, protože jsou jaksi všude.

Největší problém, s nímž se setkáváme na všech stupních kromě čtvrtého (tam se lidé chápou jako poutníci na pokračující cestě), je ten, že mnozí se domnívají, že už dosáhli vrcholu. Fundamentalista na druhém stupni si většinou myslí, že je mu všechno jasné a Boha má v kapse, kdežto zavilý sekularista si myslí, že je tak vyspělý, že už nemá kam dál jít. Někteří lidé potřebují vyrůst z náboženství jako Kathy, o níž jsem vyprávěl v knize *Nevyšlapcmou cestou.* Byla to primitivní katolička na druhém stupni, která lpěla víc na formě svého náboženství než na jeho duchu. A jsou zase lidé, kteří potřebují do náboženství dorůst, jako krajně světský Theodor, o němž jsem vyprávěl v téže knize a jenž byl příkladem jiné zátěže, která může ochromit proces duchovního růstu, nedojde-li k uzdravení pomocí psychoterapie.

SLUČOVÁNÍ A CELISTVOST

Když se podíváme na lidské dějiny, rozpoznáme silné stránky i omezenost Věku víry. Teprve poslední dobou však začínáme vidět omezenost Věku rozumu, v němž se nyní jako společnost nacházíme. Kdybychom dosud žili ve Věku víry, tuším, že bych jako příslušník „osvícenství" napadal slepou víru. Avšak dnes, ač jsem velký zastánce rozumu, jsem silně proti neimaginativnímu a úzkoprsému rozumu. Když si myslíme, že

bychom měli znát ten pravý důvod všeho a že je ten důvod jen jeden -když je naší mysli cizí pojem předeterminovanosti -, trpíme myšlením typu buď/anebo. Takové omezené myšlení nás dovedlo k přesvědčení, že vzdělání by mělo být buď světské, nebo náboženské, že pouliční bouře způsobuje buď zhroucení rodinných hodnot, nebo rasový útlak, že člo

věk musí být buď demokrat, nebo republikán, buď konzervativec, nebo liberál.
Pravda je taková, že existuje prostor pro víru i pro rozum. A jen když dokážeme ve svém životě sloučit rysy víry i rozumu, můžeme se přiblížit celistvosti. Nevím, kdo původně razil ten pojem, ale několik teologů včetně mne stále víc chválí „svatou spojku". Svatá spojka je slovo „i". Místo myšlení ve stylu buď/anebo prosazujeme myšleníve stylu to/i ono. Nepokoušíme se odstranit rozum, ale prosadit „rozum plus". Rozum / tajemství. Rozum / emoce. Rozum / zjevení. Rozum / moudrost. Rozum / lásku.
Představujeme si tedy svět, kde může podnikání přinášetzisk i bytetic-ké, kde vláda může prosazovat politický pořádek i sociální spravedlnost, kde je možno provozovat lékařství s odbornou zdatností i soucítěním,, kde se děti mohou učit vědám i náboženství. Naše vize je vizí sloučení. Sloučením nemyslíme namačkání všeho do bezbarvého, bezpohlavního chuchvalce. Když mluvíme o sloučení vědy a víry, nemluvíme o návratu do věku primitivní víry, kde se věda přehlíží, a také se nepřimlouvámeza současný stav, kde je omezená věda modlou, kdežto víře je vyhrazena jen jedna hodina v neděli. Svatá spojka je spojkou celistvosti.
Často se ptám, co asi přijde po Věku rozumu. Nevím. Doufám však, že to bude Věk slučování. V tom věku budou věda a náboženství působit ruku v ruce a obě budou díky tomu vyspělejší. Než však dospějeme do Věku slučování, musíme

sami vyspět ve svém myšlení. Zejména se musíme naučit myslet paradoxně, protože kdykoli se rozum sloučí se svatou spojkou, narazíme na paradox.

Před několika lety jsem měl příležitost nabídnout deset doporučení státním komisařům pro vzdělání, kteří se shromáždili, aby se vypořádali se složitou otázkou vyučování hodnot na veřejných školách.Jedno z mých doporučení bylo, aby se v páté třídě vyučoval zen-buddhismus. Nežertoval jsem. Zen je ideální trénink paradoxu. Kdybych se dvacet let neochomýtal kolem zen-buddhismu, myslím, že bych rozhodně nedokázal spolknout ty strašné paradoxy v jádru křesťanského učení. Někdy v deseti letech získávají děti schopnost vypořádat se s paradoxem, a to je klíčový okamžik, který by se neměl propást. Pochybuji však, že komisaři vzali toto doporučení vážně.

Pro lidi nebude snadné naučit se v tomto Věku rozumu myslet paradoxně. Ano, paradox se často překládá podle svého řeckého kořenu jako „proti rozumu". Paradox však není skutečně nerozumný. Vypadá tak, protože myslíme ve slovech - zejména v podstatných jménech. Podstatná jménajsou kategorie ajazykové rozřaďovače. „Pták" je kategorie pro jisté

opeřené suchozemské tvory, kteří létají. „Ryba" je kategorie pro vodního tvora se šupinami. Proto tvor, který spadá do kategorie ptáků, nemůže spadat do kategorie ryb, ledaže je to „rybák", jenomže my víme, že rybák ve skutečnosti patří do přihrádky ptáků. „Život" a „smrt" jsou proti sobě stojícími škatulkami. I slovesa kategorizují. „Najít" je opakem „ztratit". Co si tedy počneme s někým, kdo nás učí paradoxu: „Kdokoli chce zachránit svůj život, ztratí jej, a kdokoli ztratí svůj život, nalezne jej"?

MILOST A SERENDIPITA

Můžeme se snažit sebevíc, ale pravda je taková, že my lidé

svou vůlí zázrak neuděláme. Tento fakt, tato bezmoc je jedním z důvodů, proč světští lidé obecně odmítají vidětvživotě zázračné prvky. Nevidí milost - a tedy ani důkaz - Boha a Boží lásky.

Jsem v první řadě vědec, a tak chci a mám rád důkazy. Jsem logik stejně jako mystik, a všude, kde je to možné, očekávám statistický důkaz, který by mě přesvědčil. Jak jsem ale od svých dvaceti do čtyřiceti vyzrával, stále víc na mě působilo to, jak často se vyskytují statisticky vysoce nepravděpodobné události. Právě v jejich velké nepravděpodobnosti jsem postupně začal vidět otisky Božích prstů. Na základě takových událostí v mém životě i v životě mých pacientů (mnohé jsem vylíčil v knize *Nevyila-panou cestou* a v dalších knihách) vím, že milost je skutečná. Tyto vysoce nepravděpodobné události mají něco společného: skoro všechny se zdají mít blahodárný výsledek. Náhodou jsem narazil na synonymum pro milost: serendipitu.

Websterův slovník definuje serendipitu jako „dar nalézat cenné nebo příjemné věci, jež nebyly hledány". Tato definice má v sobě leccos zvláštního. Například to, že je serendipita označena jako dar, což naznačuje, že někteří lidé ji mají a jiní ne, že někteří lidé mají štěstí a jiní ne. Má zásadní teorie je, že milost, která se zčásti projevuje „cennými nebo příjemnými věcmi, jež nebyly hledány", je dostupná každému. Někteří ji však využijí a jiní ne.

Jeden z důvodů, proč se lidé brání milosti, je, že si plně neuvědomujeme její přítomnost. Nehledané cenné věci nenacházíme, protože neoceníme hodnotu toho daru, když nám je dán. Jinými slovy: serendipitní jevy se při

házejí všem, ale my si často neuvědomujeme jejich serendipitní povahu; nepovažujeme tyjevyza nic zvláštního, a proto je plně nevyužijeme.

Zdá se mi, že o milosti čili serendipitě, jakji popisuji, svědčí následující rysy:
• Jsou to jevy podporující, chránící a podněcující lidský život a duchovní růst.
• Jejich mechanika je buď ne zcela pochopitelná (jako v případě snů), nebo naprosto záhadná (jako v případě paranormálních jevů) podle přírodních zákonů, jak je vykládá soudobé vědecké myšlení.
• Vyskytují se často, běžně, všedně a jsou v lidstvu v podstatě univerzální.
• Přestože mohou být ovlivněny lidským vědomím, jejich původ je někde mimo uvědomělou vůli a mimo proces vědomého rozhodování.
Jinými slovy: dospěl jsem k přesvědčení, že jejich běžný výskyt svědčí o tom, že tyto úkazyjsou součástmi nebo projevyjediného úkazu: mocné síly, která pramení mimo lidské vědomí a podporuje duchovní růst lidských bytostí. My, kdo jsme náležitě skeptičtí a vědecky myslící, míváme sklon tuto sílu odmítat, protože ji nemůžeme uchopit a nemáme žádný přijatelný způsob, jak ji změřit. Přesto existuje. Je skutečná. Naše chápání této věci je opět omezeno tím, že se těžko vyrovnáváme s paradoxy. Chceme věci identifikovat rozumem. Paradox milosti je v tom, že je na jedné straně zasloužená. Jižjsem se zmínil o řadě důvodů, proč to, že je nám požehnáno milostí, je věcí volby. Na druhé straně můžeme o milost všemožně usilovat, a přece se nám vyhne. Jinými slovy: nepřicházíme k milosti, ale milost přichází k nám. Paradox, že si milostjak volíme, tak jsme milostí vyvoleni, je podstatou jevu serendipity, který byl definován jako „dar nalézat cenné nebo příjemné věci, jež nebyly hledány". Buddha nalezl osvícení, teprve kdyžje přestal hledat - když je k sobě nechal přijít. Kdo však může pochybovat o tom, že k němu osvícení přišlo právě proto, že jeho hledání věnoval nejméně šestnáct let života,

šestnáct let přípravy? Musel je hledat i nehledat.
Často jsem tázán, zda jsem zažil nějaké projevy milosti za dvacet let od doby, kdy jsem psal *Nevyšlapanou cestou.* Ano, stále pokračují. Jeden sice není zcela nedávný, ale zato si jej zvlášť pamatuji. Asi před osmi lety jsem cestoval na přednášku do Minneapolis. Čas v letadle mi byl tehdy drahý,

protože tam jsem toho nejvíc napsal. Proto jsem měl vždycky s sebou psací blok. Protože jsem ostýchavý, obvykle si nerad povídám s člověkem na sousedním sedadle, zvlášť když je podnapilý. I když tedy nepíšu, tvářím se, že píšu, abych si chránil soukromí.
Když jsem toho rána nastoupil v Hartfordu do letadla, sedl si vedle mě asi čtyřicetiletý zcela střízlivý muž. Dal jsem mu obvyklým neverbálním způsobem najevo, že se s ním nechci bavit, a s potěšením jsem viděl stejně silný nezájem o rozhovor z jeho strany. Seděli jsme tedy mlčky vedle sebe, já s psacím blokem, on s románem, a čekala nás hodinová cesta do Buffala. Potom jsme spolu mlčky opustili letadlo a mlčky spolu proseděli hodinu v čekárně. Pak jsme se spolu mlčky vrátili do letadla. Teprve pětačtyřicet minut východně od Buffala a západně od Minneapolis jsme si vyměnili první slova, když ten muž zčistajasna vzhlédl od rozečteného románu a zeptal se: „Promiňte, že vás obtěžuji, ale nevíte čirou náhodou, co znamená slovo serendipita?"
Opáčil jsem, že jsem pokud vím jediný člověk, který na ten námět napsal kus knihy, a že je možná serendipita právě to, že přesně v okamžiku, kdy se chce dozvědět význam toho slova, sedí náhodou v kosmu vedle odborníka na to téma. (Jen pomyslete, jak nepravděpodobná příhoda to byla! A mějte také na paměti, že milostjsem definoval jako příhody, které jsou nejen statisticky vysoce nepravděpodobné, ale také mají blahodárný výsledek.)

Když se taková věc stane, někdy musím i já odložit psací blok a dát se do řeči. Zeptal se mě, jestli ta kniha měla něco společného s tím, co znamená serendipita. Já mu řekl, že to bylo jakési spojení psychologie a náboženství. „No, já o náboženství nic nevím," řekl můj soused a vyprávěl mi, že se narodil a vyrostl v lowějako člen metodistické církve a ta ho celá desetiletí vychovávala. Snad jsem vypadal na člověka, s kterým se dá mluvit, a určitě jsem byl člověk, kterého víckrát neuvidí, a tak mi pověděl: „Nejsem si jistý, jestli ještě beru panenské zrození. A abych byl úplně poctivý, mám i nějaké otazníky ohledně vzkříšení. Mám z toho špatný pocit, protože asi budu muset z církve odejít."
Já mu odpověděl, že skepse a pochybnosti jsou zdravé a že jsem v knize *Nevyšlapanou cestou* napsal: „Cesta ke svatosti vede přes pochybování o všem." Vysvětlil jsem mu, že takové pochybování je nutné, aby člověk postoupil od převzatého náboženství ke zralému, osobnímu. Když jsme se na letišti v Minneapolis loučili, soused mi řekl: „Nemám ponětí, co to všechno znamená, ale třeba přece jen nebudu muset z církve odejít."

Věřím, že radikálně uzdravující vliv milosti se nám neukazuje jen v takových nesmírně nepravděpodobných událostech, ale také prostřednictvím zjevení. Kdykoli se stane něco, co nemůže být náhoda, je velmi pravděpodobné, že tu působí Boží ruka. Mluví však Bůh někdy opravdu přímo k nám nebo se nám dokonce zjevuje? Odpověd zní ano.
Nejběžněji to bývájeho „tichý, klidný hlas". Snad si vzpomínáte na příběh mé třicetileté přítelkyně, která šla jednou ráno běhat, místo aby šla do práce. Neměla to v plánu, ale nemohla se zbavit tichého, klidného hlasu, který ji k tomu vybízel. Protože se tím hlasem dala vést a byl to uzdravující

zážitek, když mi to po několika dnech líčila, rozjařeně zvolala: „Když pomyslím, že si stvořitel celého vesmíru udělal čas, aby si šel se mnou zaběhat!"
Mé nejzřejmější setkání s Božím tichým, klidným hlasem se odehrálo počátkem podzimu 1995, kdyjsem dokončil první náčrt svého románu *V nebi jako na zemi a* přijalijej kvydání. Přišel čas přepisovata měljsem problém. V první verzi jsem použil jako hlavní postavu sáni sebe a byl jsem přesvědčen, že se to v druhé verzi musí změnit. Při přepisování jsem potřeboval sám ze sebe vystoupit a i jinak postavu vylepšit. Vystoupitze sebe se mi však nikdy příliš nedařilo, a k tomu zápletka žádala, aby se mi hlavní hrdina velmi podobal - aby to byl intelektuál s psychiatrickým vzděláním a k tomu amatérský teolog. Byl to opravdu problém a já neměl nejmenší tušení, jak jej vyřešit.
Právě tehdy jsem jednou odpoledne, když jsem pracoval na něčem jiném a problém jsem odsunul stranou, zaslechl tichý, klidný hlas: „Přečti si knihu Daniel." Lehce jsem zavrtěl hlavou. Věděl jsem, že Daniel je ve Starém zákoně, a jako snad každý školák jsem věděl, že byl kdovíproč hozen do jámy Ivové a z Boží milosti to přežil. Víc jsem nevěděl. Knihu Daniel jsem nikdy nečetl. Nikdy jsem ji ani číst nechtěl a naprosto jsem nechápal, proč mi ten hlas říká, abych si ji přečetl. Zavrtěl jsem hlavou a dál diktoval dopisy.
Druhý den odpoledne jsem hledal v manželčině kanceláři nějaké papíry a hlas se opět ozval. „Přečti si knihu Daniel", zopakoval. Tentokrát jsem hlavou nezavrtěl. Už jsem měl zkušenosti s tím, jak umí být svatý duch vytrvalý, a poznal jsem, že mě Bůh asi někam postrkuje, ačkoli jen Bůh ví k čemu a proč. Stále jsem však nespěchal.

Kdyžjsem šel další den v poledne naobvyklou procházku, hlas se ozval znovu a ještě naléhavěji: „Scotty, kdysi přečteš knihu

Daniel?" Hned po návratu jsem vytáhl jednu z našich Biblí, a protože jsem neměl nic zřetelně naléhavějšího na práci, přečetl jsem si knihu Daniel. Dozvěděl jsem se hodně věcí, ale nejužitečnější pro mě v tu chvíli bylo zjištění, že mezi Danielem a mnou jsou výrazné podobnosti. Přestože byl mnohem statečnější, věrnější a ušlechtilejší, i on byl zjevně intelektuál. Jako vykladač snů byl tak trochu psychiatra později jako prorok tak trochu teolog. Právě tak se vyvíjel i můj život a já tu měl najednou řešení svého problému: ústřední postavou mého románu bude Daniel, a ne Scotty. Podobnosti a rozdíly mezi námi mi pomohly vystoupit ze sebe v tisících maličkostí a vytvořit tak věrohodnou postavu.

Tento příklad, jak se Bůh o mě postaral, je tím pozoruhodnější, že jsem nejen vůbec špatný student, ale zejména špatný čtenář Bible. Pokud jde o Nový zákon, nikdy jsem se neprokousal Zjevením, a Epištoly jsou pro mě tvrdá práce. Aze Starého zákonajsem vůbec mnoho nečetl. A knihu Daniel jsem ani číst nechtěl.Jak si takovýjev vysvětlit? Mnozí, kdo psali o tvůrčím procesu a nezmiňovali se o Bohu, uvedli příklady, jak někoho napadlo řešení těžkého problému, když na něj právě nemyslel. V těchto případech však je řešení okamžitě rozpoznáno a uvítáno. Neprožívá se, jako by přišlo odněkud zvenčí. Já však obdržel nejen řešení, ale i dar cesty k němu. Ten dar jsem vůbec nechápal; neuvědomoval jsem si, že má nějaký vztah k mému problému. Byla to cesta, kterou bych normálně nešel. Nevítal jsem ji. Má první reakce naopak byla ten darodmítnout, protože se zdál tak cizí mému já.

Na to, jaké problémy se vyskytují, nebyl ten můj nijak velký. Naznačup tedy, že si Bůh dal takovou práci, aby mi pomohl s poměrně malým problémem? Ano, právě to naznačuji. Nevím, proč se o mě Bůh tolik stará. Ale zážitky, jako jsem vylíčil já, uvádějí miliony lidí. A pro mne jsou tyto zážitky milosti a zjevení důkazem nejen existence Boha, ale i toho, že o nás

průběžně pečuje.
Zaslechnout jeho „tichý, klidný hlas" je zvláštní. Ani v nejmenším to není mocný burácející mužný hlas z nebe. Je to, jak říká Bible, skutečně hlas „tichý" a „klidný" - tak tichý, že je to stěží vůbec hlas. Zdá se vyvěrat z našeho nitra a pro mnohé je neodlišitelný od myšlenky. Není to však jejich vlastní myšlenka.
Není divu, že jsou mnozí tak zmateni a těžko rozpoznávají zjevení. Blízká podoba mezi tímto „hlasem" a běžnou myšlenkou vyžaduje opatrnost. Bylo by nemoudré připisovat všechny své myšlenky nebo jejich vět-

šinu Božímu slovu. To může vést rychlou cestou do blázince. Jsou však jistá poznávací vodítka. Zaprvé je důležité udělat si čas (pokud nejste v bezprostřední tísni) a ověřit si, oč jde - zda by to, co slyšíte, mohl být hlas svatého ducha, nebo jen vaše vlastní myšlenka. Ten čas dostanete. Ano, jestliže ten hlas poprvé přeslechnete, téměř vždy se bude opakovat, jako u mne vybídka, abych si přečetl Daniela. Zadruhéje tento hlas svatého ducha (neboli Utěšitele, jak jej nazval Ježíš) vždy konstruktivní, nikdy destruktivní. Může vás vyzvat, abyste udělali něco nezvyklého, a to vám může připadat poněkud riskantní, ale nebude to velké riziko. Uslyšíte-li hlas, který vám říká, abyste se zabili, abyste podváděli nebo kradli, nebo abyste utratili celoživotní úspory za jachtu, navštivte psychiatra.
Na druhé straně se ten hlas obvykle zdá maličko „bláznivý". Tím se liší od vašich vlastních myšlenek. Je v něm cosi nepatrně cizího, jako by přicházel odjinud (a také přichází). To je nevyhnutelné. Svatý duch k nám nepotřebuje mluvit proto, aby nám řekl něco, co už víme, nebo nás postrčil někam, kam strkat nepotřebujeme. Přichází k nám s něčím novým a nečekaným - aby nás otevřel, a tedy jemně prolomil naše existující meze a zábrany. Proto je naše obvyklá první reakce

na hlas svatého ducha vrtění hlavou.
Jeden z dalších způsobů, jak k nám Bůh promlouvá a snaží se nás posílit, je prostřednictvím některých našich snů, především „velkých snů", jakje nazval Carl Jung. Někteří mí pacienti si uvědomovali, že sny mohou obsahovat odpověď na jejich problémy, a tak tyto odpovědi dychtivě hledali cílevědomým, mechanickým a pracným zaznamenáváním jednoho každého snu se všemi podrobnostmi. Při terapii však nebyl čas většinu snů rozebrat; mimoto jsem shledal, že takový obšírný snový materiál může překážet práci v plodnějších oblastech analýzy. Takové pacienty bylo třeba naučit, aby se za sny přestali pídit a nechali je přicházet k sobě, nechali své nevědomí vybírat, které sny mají vstoupit do vědomí. Bylo to dost obtížné učení, vyžadovalo, aby se pacient vzdal jisté části kontroly a navázal pasivnější vztah k vlastní mysli. Jakmile se však naučil nevyvíjet vědomé úsilí o zachycení snů, zapamatovaný snový materiál jednak poklesl kvantitativně, jednak výrazně stoupla jeho jakost. Tak se potom mohla naskytnout příležitost, aby pacientovy sny - tyto již nevyhledávané dary nevědomí - elegantně usnadnily proces uzdravování.
Měl jsem také pacienty, kteří si na začátku psychoterapie vůbec neuvědomovali a nechápali, jak nesmírnou hodnotu pro ně mohou mít sny. Proto veškerý snový materiál pouštěli z vědomí jako bezcenný a nedůleži-

tý. Tyco pacienty bylo třeba naučit, aby si sny pamatovali a pak se naučili oceňovat a vnímat v nich obsažené poklady. Máme-li sny dobře zužitkovat, musíme pracovat na tom, abychom si uvědomili jejich hodnotu a.využili je hned, když k nám přijdou. A někdy musíme pracovat na tom, abychom je nevyhledávali a neočekávali. Musíme jim dovolit, aby byly opravdovými dary. To právě myslel Jung „velkými sny". Jsou to sny, které na nás přímo křičí: „Pamatuj si nás!"

Proč je tolik lidí imunních vůči důkazům milosti a zjevení - mimo jiné vůči tomu tichému, klidnému hlasu a našim snům? Domnívám se, že to má dva hlavní důvody. Jeden je, že lidé se cítí ohroženi změnou. Většina lidí fundamentalistického či světského smýšlení se prostě neotevře důkazům, které by mohlyjejich smýšlenízpochybnit. Druhýje, že je velmi děsivé poprvé opravdu uznat Boha. Když sesadíme z trůnu své já a do čela svého života postavíme Boha, zřetelně tím ztrácíme kontrolu, jak se stalo mně, když jsem se vyrovnával soním „velkým snem" o Bohu, který sedí za volantem.

Pro mnoho světských lidí není odmítání veškerých důkazů Boha pouze neutrálním či pasivním projevem. Dnes je běžné říkat o narkomanech a jiných lidech, kteří odmítají nahromaděné důkazy o svém problému, že svůj problém „popírají". Takové popírání je prudký, aktivní duševní proces. Myslím, že se dá o některých světských lidech mluvit jako o závislých na svém sekularismu, nebo o fundamentalistech jako o závislých na svém zjednodušeném chápání. Jejich smýšlení nezmění žádné množství důkazů proti. Není to tím, že by k Bohu neměli stejně volný přístup jako každý jiný, ale tím, že se rozhodli vyhýbat se mu a popírat ho.

NAŠE EGO A DUŠE

Přijmout důkazy o Bohu znamená v mnoha ohledech boj mezi naším egem a duší. Již jsem definoval duši jako „Bohem stvořeného, Bohem živeného, rozvoje schopného, nesmrtelného lidského ducha". Každý z těchto přívlastků je klíčový. Zvláště důležitý je „Bohem živený". Tím myslím, že nás Bůh nejen stvořil v okamžiku našeho početí, ale že nás prostřednictvím milosti živí celý náš život. Jsem přesvědčen, že by něco takového nemělo smysl, kdyby od nás něco nechtěl: rozvoj naší duše. Čím se však naše duše liší od našeho ega?

Kdysi jsem popsal ego jako řídící složku naší osobnosti. Vývoj

našeho ega - zrání tohoto ředitele - má úzký vztah k vývoji našeho uvědomění. Když lidé mluví o něčím egu, myslí tím zpravidla něčí představu o sobě, vnímání sebe sama a vůli. To zahrnuje nejen některé rysy osobnosti (často spíše ty negativní a obranné), ale i to, nač v životě myslíme a čeho si ceníme. Naše ego může růst stejně jako duše, měnit se a vyvíjet, ale to neznamená, že to bude dělat.

Jeden z největších rozdílů mezi duší a egem je v tom, že ego je blíže povrchu toho, kdo jsme nebo za koho se pokládáme, kdežto duše jde hlouběji, k jádru naší bytosti - tak hluboko, že si ji možná neuvědomujeme. Tak to bylo, když jsem se rozhodl opustit Exeter, přípravku, kterou jsem dva a půl roku navštěvoval. Vylíčil jsem některé podrobnosti v jedné z předešlých kapitol, stejně jako jsem o tom často hovořil jinde, protože to znamenalo počátek mého setkání s mou duší.

Každý má pocit jáství. Někdy se tomu říká já, někdy ego. Moje ego chtělo vyhovět rodičům, vydržet, jít ve stopách mého bratra a absolvovat Exeter. Chtěl jsem tam přece jít. Sám jsem tam chtěl uspět. Rozhodně jsem to nechtěl vzdát. Ale když jsem to nechtěl vzdát já, *kdo* to tedy chtěl vzdát? Postupně jsem zjistil, že nejsem schopen ani ochoten dělat to, co jsem si myslel, že chci, přestože mi v tu chvíli nebylo jasné proč. Očividně se ve mně odehrávalo něco, co se lišilo od toho, co mě naučila chtít má tradiční výchova.

Většina psychiatrů by prostě řekla, žejsem měl konflikt ega. Někteří by to přesněji vymezili jako konflikt mého ega s mým pravým já, čímž by naznačovali, že já je jakési hlubší a větší ego. Toto vysvětlení beru, ale připadá mi, že volá po otázce: co je to „pravéjá"? Proč nenídefinováno? Mohla by to být duše? A pokud ano, proč se jí tak neříká? A jak by se dala definovat duše?

Světští psychiatři by řekli, že pravéjá - celé já - je konglomerát duševních složek: id, ega a superega, vědomí a nevědomí,

geneticky daného temperamentu a nahromaděného poučení ze zkušeností. Není divu, že jsem byl v konfliktu, když jsem měl tolik různých složek! Tyto složkyjsou skutečné a opravdu mohou být v konfliktu. Mimoto lze s tímto modelem „konglomerátu" provádět úspěšnou psychoterapii. Jenže já si v Exeteru nepřipadal jako chodící konglomerát. A kupodivu, čím jsem byl starší a čím víc jsem uznával skutečnost těchto svých rozličných složek, tím míň jsem si připadal jako konglomerát. Cítil jsem, že se děje cosi ještě hlubšího, něco velmi důležitého, co mě činilo větším, než jsem. Poznal jsem, že mám duši.

Je důležité mít na paměti, že duše a ego jsou různé jevy a přirozeně pracují na odlišných rovinách. Přestože věřím, že rozdíl mezi duší a egem je skutečný a důležitý, neznamená, že mezi nimi není žádné vzájemné působení. Pevně věřím, že obrácení - změna a růst - duše výrazně změní některé způsoby fungování našeho ega, a to k lepšímu. Podobně věřím, že učení našeho ega podněcuje rozvoj duše. Jak ale přesně na sebe působí duše a ego, zůstává záhadou.

Většina sekularistů uznává jedinečnost osob, ale nevidí důvod dělat nějaký „mystický" rozdíl mezi duší a egem. Říkají: „Protože každý má jedinečné genetické složení a jedinečné životní zkušenosti, je přirozené, že každý má jiné ego." Mně naopak připadá, že ega si jsou poměrně podobná, kdežto lidské duše jsou jedinečné. Přesto vám mohu ledacos sdělit o egu, kdežto o duši vám mohu povědět velmi málo. Přestože ega se dají popsat obecnými, téměř banálními pojmy, jedinečnost každé jednotlivé duše se nedá slovy výstižně vyjádřit. Duše je pravý duch člověka a stejně jako Bůh je příliš nepolapitelná. Jedinečnost duše se nejvíc projevuje, kdykoli si někdo cílevědomě zvolí celoživotní cestu duševního a duchovního růstu. Je to, jako by psychopa-tologie ega byla jakési bláto, a

čím víc se smývá, tím zářivěji zpod něho prosvítá duše výrazným vzorem skvoucích barev, jaký se nikde jinde na zemi nenajde. A přestože jsem si jist, že Bůh tvoří lidskou duši pokaždé jinak, neznamená to, že neexistují žádné nezodpověditelné otázky. Nicméně, proces tvoření duše je sice tajemný, ale individualizovaný. Jedinečnost jednotlivých osob je nepopiratelná (leda na nebezpečí vlastní duše) a nedá se vysvětlit pouhou psychologií nebo biologií.
Světský sklon popírat duši je také popíráním srdce. Sekularismus uvažuje takto: „Protože Bůh neexistuje, nebudu brát v úvahu žádné důkazy, které svědčí pro Boha." Není pak divu, že osoby, které jsou odříznuty od vědomí vlastní duše, stejně snadno zavrhují i lidské srdce. Kde nejsou sloučeny city a myšlení, kde existuje nedůvěra k citům, důsledkem často bývá popření vlastního srdce.
Příkladem byl pro mě Theodor z knihy *Nevyšlapanou cestou.* Během léč-by jsem ho požádal, aby si poslechl nahrávku Neila Diamonda k „Racku Jonathanu Livingstonovi". Je to hluboce duchovní hudební dílo a doufal jsem, že Theodora trochu postrčí směrem k duchovnímu růstu. Nemohl však tu hudbu vystát. Prohlásil, že je „nechutně sentimentální". Myslím, že ta slova odhalovala, jak tehdy sám odmítal své srdce.
Uznávám, že ne každý bude prožívat stejně písně, které vzrušují mou duši, nebo na ně silně reagovat. Avšak ten, kdo je ve spojení se svým srdcem, snad přinejmenším dá jistý prostor sentimentalitě, bude mít citlivé místečko pro věci, na nichž mu nejvíce záleží. Ti, kdo jsou duchovně zaměřeni, nahlížejí na tělo, mysl a srdce jako na právoplatné složky celé své bytosti. Nestydí se, že mají „měkké srdce"; naopak, nejvíc se trápí ve chvílích, kdy se okolnosti zdají vyžadovat, aby byli chladní.
Napsal jsem, že tato rozluka mezi hlavou a srdcem, intelektem a emocemi je běžný duchovní stav mezi intelektuály - muži i ženami - dvacátého století. Shledal jsem například, že mnozí

lidé jsou srdcem křesťané a intelektem jsou zároveň ateisté. Někdy je to obráceně. Je to škoda. Ti první, z nichž jsou mnozí šlechetní, jemní, poctiví a oddaní svým bližním, jsou často plni zoufalství, nenacházejí smysl života, a zároveň popírají radostné nebo útěšné hlasy svého srdce a označují poselství srdce za sentimentální, nerealistická nebo dětinská. Postrádají víru ve své nejvnitřněj-ší já a zbytečně se mučí.
K nejhlubšímu uzdravení nedochází v mysli, ale v srdci nebo v duši. A pokud je srdce „zatvrzelé", neproniknou do něj žádná slova. Naopak, když někdo podstoupíto, čemu starozákonníZidé říkali obřízka srdce, je pro něj méně obtížné uznat uzdravující přítomnost Boha v našem životě - a v celém světě.

KENOSIS

Když jsem v knize *Nevyšlapanou cestou* napsal, že smyslem růstu je stát se uvědomělejším a dál se vyvíjet, naznačil jsem, že tato vývojová cesta míří přímo k Bohu. Bůh chce, abychom se v tomto životě učili a vyvíjeli, a věřím, že nás při tom skutečně posiluje. Když jsem však dále naznačil, že Bůh chce, abychom se nakonec vyvinuli k tomu, abychom se stali Bohem - podobnými Bohu -, připadalo to teologům značně nestravitelné. Zdálo se to být potenciálně satanskou myšlenkou. Nemyslel si snad Satan, že může být jako Bůh, nebo stejně dobrýjako Bůh?
Mohlo by to být stravitelnější, kdybych byl napsal také o velkém paradoxu, který je v tom nutně obsažen. Paradox je v tom, že se nemůžeme stát podobnými Bohu, pokud sami sebe nezlikvidujeme, pokud se to nestane skrze pokoru prázdnoty. V teologii existuje pro tento čin důležité slovo: kenosis, proces, při němž se já vyprázdní od jáství. To bylo vprůbě

hu lidských dějin podstatou poselství velkých duchovních učitelů jako Buddha nebo Kristus. Potřebujeme obrousit své já.

Paradox „Kdokoli ztratí svůj život pro mne, nalezne jej" lze parafrázovat jako: „Kdokoli je ochoten ztratit své já, najde svou duši".
Obraz používaný v křesťanství pro cíl kenotického procesu je obraz prázdné nádoby. Potřebujeme si uchovat tolik svého ega - řídící složky své osobnosti -, abychom byli funkční nádobou. Jinak bychom neměli žádnou totožnost. Dále je však účelem celého duchovního růstu to, abychom se dostatečně zbavili svého ega, abychom se dostatečně vyprázdnili, a mohl nás tak naplnit Boží duch, naše pravá duše. Zeje to možné, vyjádřil svatý Pavel, když řekl: „Co žije, nejsem již já, ale Kristus žije ve mně."
Opět jsme se tedy vrátili k této klíčové věci, prázdnotě. Vzpomenete si, že jsem o ní mluvil jako o klíči k odnaučování a přeučování, jež musíme podstupovat celýživot, máme-li růst a stát se natolik zdravými a plně lidskými, jak jen můžeme. Vzpomenete si také, že jsem mluvil o tom, jak se odnaučování podobá smrti. V minulosti se mniši a jeptišky běžně podrobovali činnosti nazývané „umrtvování". Obsahem toho pojmu je „kázeň každodenního umírání". Sebebičováním a žíněnými košilemi to možná přehnali, ale byli na dobré cestě. Umrtvováním se pokoušeli pěstovat kenosis.
Zmiňoval jsem se také o tom, že tímto kenotickým procesem sebevy-prázdnění nepotřebují procházetjen jednotlivci, ale i skupiny, aby ozdravěly a zdravé zůstaly. Upozornil jsem, že klíčové stadium procesu budování komunity jsme označili jako „prázdnotu". Nyní je čas popsat všechny fáze růstu, k nimž běžně dochází, když se skupiny vědomě snaží přetvořit v komunity.
Pseudokomunita
Když se skupiny sejdou, aby vytvořily komunitu, nejprve se snaží předstírat, že už komunita jsou, aby se vyhnuly bolesti odnaučování a změny. Základní je předstírání, že všichni

členové jsou stejní. Toto předstírání umožňuje nepsané pravidlo, které zná každý: slušné chování. V této fázi jsou k sobě členové dokonale zdvořilí, aby se v touze popřít své jednotlivé odlišnosti vyhnuli jakékoli neshodě. Ve skutečnosti je tomu ovšem tak, že každý člověk je svou jedinečnou duší a svým egem odlišný. Proto říkáme této předstírané stejnosti pseudokomunita.

— 250 —

Zmatek

Jakmile se dovolí (nebo, jak je tomu v procesu budování komunity, vyprovokuje), aby rozdíly vyšly na povrch, skupina se snaží rozdíly zahladit. Základní metodou je „uzdravování", „napravování" nebo „přesvědčování". Lidé se ovšem neradi nechávají jen tak uzdravit nebo napravit, a tak pacienti zanedlouho obrátí a pokoušejí se uzdravovat samozvané uzdravitele a přesvědčit samozvané přesvědčovatele. Vznikne nádherný zmatek. Je hlučný, rozhádaný a neplodný. Nikdo nikoho neposlouchá.

Prázdnota

Cesty ze zmatku jsou jen tři. Jednaje vrátit se do ještě hlubší pseudoko-munity. Druhá je zmatek zorganizovat vytvořením výborů a podvýborů, ale taková organizace samao sobě nikdy není komunitou. Třetí cesta, jak říkáváme skupinám, je „do prázdnoty a skrze ni". Pokud nás dostatečný počet členů skupiny vyslechne, začne se odehrávat velmi bolestný pozvolný proces, kdy se členové vyprazdňují od přehrad komunikace. K nej-běžnějším přehradám patří předpoklady, předem vytvořené představy, předsudky, ideologická nebo teologická strnulost a potřeba uzdravovat, přesvědčovat, napravovat nebo řešit. Když skupina vstoupí do fáze prázdnoty - nejkritičtější fáze celého učení -, vypadá jako organismus, který úplně ztratil cestu. Opravdu je to pocit podobný umírání. To je čas kenose. Dokáže-li v tom však skupina vytrvat (a při správném vedení

se to kupodivu stane skoro vždycky), toto dílo kenose či umírání se zdaří a vyplyne z něho obnova.

Komunita

Když skupina prošla svou smrtí až do konce a je otevřená a prázdná, vstoupí do komunity. V této poslední fázi se na ni snese klid a mír. Je to pokoj, jejž často předchází a následuje spousta osobních vyjádření vlastních prožitků a citů, slzy smutku a slzy radosti. Tehdy dochází k mimořádnému množství uzdravení a obrácení - nyní, kdy se nikdo nesnaží úmyslně přesvědčovat nebo uzdravovat. Od té chvíle se zrodila pravá ko-. munita.

Ne každá skupina, která se stane komunitou, postupuje přesně podle

tohoto vzorce. Například komunity, které se vytvářejí na přechodnou dobu v krizi, mohou dočasně pominout jednu nebo více fází. A přestože jsem nadšeně hovořil o přednostech komunity, kdyžjsou konečně překonány zábrany komunikace, rozhodné to neznamená, že je všechno hned snadné. Jakmile je dosaženo komunity v souladu s cíli a úlohami skupiny, stálým náročným úkolem bude udržetji. Avšak zážitek toho, jakjsme vyrostli z prázdnoty, nechává trvalou stopu. A nejběžnější emocionální reakcí na ducha pravé komunit)'je radost a láska.

MODLITBA A VÍRA

Každý se modlí. I nejzarytější bezvěrci se modlí v okamžicích bolesti nebo extáze, třebaže si to neuvědomují. Při orgasmu instinktivně vykřiknou: „Bože!" nebo „Kriste!" Právě tak, když leží v posteli s chřipkou a bolí je všechny kosti, nejspíš zasténají: „Ach Bože." Nebo se jejich myšlenky obrátí k Bohu v okamžicích zděšení. Je to jev tak známý, že vzniklo rčení: „V zákopech není žádný ateista." Jeden z rozdílů mezi bezvěrci a lidmi s náboženským nebo duchovním přesvědčením je ten, že my (ti druzí) občas myslíme na Boha v těch 99,5 procentu

času, kdy nejsme v bolestech ani extázi.
Co je ale modlitba? Znovu a znovu musím lidem zdůrazňovat, že v životě je plno věcí, například uvědomění, komunita, láska a duše (všechny mají něco společného s Bohem), ježjsou příliš velké najedinou vyhovující definici. Lidé se modlí už tisíciletí a člověk by myslel, že teologové už museli k plně vyhovující definici modlitby dospět, ale není to tak.
Většina lidí chápe modlitbu jako „mluvení k Bohu". Není to nejhorší definice, když uvážíme, že je nespočet způsobů, jak lze k Bohu mluvit. Takovou modlitbu je tedy možné rozčlenit na mnoho druhů: skupinovou a individuální modlitbu, formální a neformální modlitbu, modlitby chvály, adorace a vděčnosti, modlitbu pokání a odpuštění, prosebnou modlitbu za druhé nebo za sebe a tak dál. Já bych přiřadil k modlitbám i meditaci, a také meditace má mnoho druhů. Ne všechny se dají definovat jako sebevyprazdňující, ale já věřím, že nejlepší formy meditace jsou ty, kdy se úmyslně ztišíme a vyprázdníme, abychom mohli naslouchat Bohu nebo na něho očekávat. To neznamená, že nám Bůh odpoví. K du

chovním zážitkům ve skutečnosti dochází při modlitbě jen zřídka, avšak mnozí z nás mají pocit, že aktivní modlitební život zvyšuje šance mít -a rozpoznat - duchovní zážitky jindy.
Pak je tu otázka myšlení a jeho vztahu k modlitbě. Myšlení může splynout s modlitbou, a také se to stává. Má oblíbená definice modlitby (ač ne zcela vyhovující) se dokonce o Bohu ani nezmiňuje a pochází od Matthewa Foxe. Již jsem se zmínil, že Fox definuje modlitbu jako „radikální reakci na záhady života". Většinu času při modlitbách ani tak nemluvím k Bohu a nenaslouchám, jako spíš prostě přemýšlím, ale mám přitom Boha na mysli. Než mohu radikálně zareagovat na záhady života, musím o nich nejprve hluboce přemýšlet a přemýšlet i o záhadách svého vlastního života a celém rozsahu možných

reakcí na ně. Uvažuji: „Bože, jak se to asi jeví tobě... jak to asi vidíš ty?" O tomto druhu modlitby se často mluví jako o kontemplativní modlitbě. Obvykle je beze slov. Tu Fo-xovu definici mám mimo jiné tak rád proto, že naznačuje, že modlitbu je nakonec třeba přeměnit v čin. Já však nemohu jednat dobře bez kontem-place.

Velkou hodnotu má pravidelná modlitba. Přestože jsem křesťan, věřím, že všechna jiná velká náboženství obsahují zrnka pravdy, která možná křesťanství postrádá, a tedy to v něčem dělají lip. To málo islámské teologie, co jsem četl, neobyčejně často obsahovalo slovo „pamatuj". Myslím, že není náhoda, že muslimové staví ve svých městech vysoké věže a pětkrát denně volají k věrným, abyjim připomněli, že se mají modlit - a modlením pamatovat na Boha. Běžný muslimský věřící dělá každý den pravidelně to, co dělají jen velmi kontemplativní křesťanští mniši ajeptišky.

Přestože má jak veřejná, tak formální modlitba velkou cenu, obecně dávám přednost soukromé, osobní modlitbě. Právem či neprávem tuším, že čím jsou naše modlitby osobnější, tím víc se Bohu líbí. Modlitba je však obousměrná ulice. Mají-li být naše modlitby osobní (mimo okamžiky bolesti a extáze), potřebujeme aspoň špetičku víry, že na druhém konci je Osoba, která nás slyší a třeba odpoví. To nás přivádí k otázce víry a jejího vztahu k modlitbě. Proč „Osoba" na druhém konci? Když jsem byl na vysoké škole, rád jsem citoval Voltairův výrok: „Bůh stvořil člověka ke svému obrazu a člověk mu to štědře oplatil." Voltaire mluvil o našem sklonu antropomorfizovat Boha jako muže nebo ženu s tělesnou podobou. Zdálo se mi, že Bůh musí být neskonale jiný, než si Ho neboji můžeme vůbec představit. A to také je. Přesto jsem si za dnů po škole také uvědomil, že nejhlubší možnost, jak začít aspoň trochu chápat povahu

Boha, je promítnout si do Něho nebo do Ní to nej lepší z naší lidské povahy. Jinými slovy, Bůh je mimo jiné a nadevše *lidský.*

Od školních let jsem se naučil i jiné věci. Tenkrát jsem si myslel, že víra předchází modlitbu ažejen ti, kdo majívelkou víru, se hodně modlí. Před několika letyjsem však narazil na prastaré křesťanské heslo, tak prastaré, že bylo v latině: „Lex orandi, lex credendi", což v překladu znamená „pravidlo modlitby předchází pravidlu víry". Jinými slovy: měl jsem to obráceně. Hlubší pravda je ta, že jen ten, kdo se hodně modlí, pravděpodobně poroste ve víře.

Proč růst ve víře? V mládí jsem to také viděl vzhůru nohama. Myslíval jsem si, že pochopím-li lépe svět, budu snad mít větší víru v Boha. Potom jsem však narazil na výrok jednoho svatého: „Nehledej porozumění, abys mohl mít víru; hledej víru, abys mohl mít porozumění."

Právě svým rostoucím poznáním takových střípků „vědy" jsem byl schopea poněkud pomoci jedné úžasné, původně nevěřící ženě, Annii, , která za mnou přišla kvůli své přehnané starostlivosti. Shodli jsme se, že přinejmenším jeden z hlavních kořenů jejího problému je nevíra v Boha, a pomaličku se mi podařilo ji naučit, aby se modlila. Po několika letech občasných schůzek za mnou jednoho dne přišla a sdělila mi: „Pane doktore, mně to prostě nejde. Pořád nevím, jak se mám modlit. Většinou říkám jen jednu modlitbu - myslím, že je odněkud z Bible: ‚Věřím, Pane, pomoz mé nevěře.' Vždyť je to směšné."

„Annie," odpověděl jsem. „To je náhodou jedna z nejrafinovanějších modliteb, jaké kdy byly vyřčeny."

Růst této ženy ve víře byl velmi pozvolný, jak je typické pro přechod ze třetího na čtvrtý stupeň, alejindy bývá vývoj víry velmi rychlý, jako když se člověku náhle otevřou oči. Může to být dokonce děsivý zážitek. Posluchači mých přednášek bývali

vesměs lidé na přechodu ze třetího na čtvrtý stupeň nebo již zcela na čtvrtém stupni. Často jsem se jich ptával: „Pro kolik z vás byla ta cesta někdy tak rychlá, že jste si nebyli jistí, jestli jste se náhodou nezbláznili?" Většina s pochopením zvedla ruku. Pokračoval jsem: „Proto je dobré mít dobrého duchovního vůdce: ten vám řekne, jestli blázníte nebo ne." Někdy mohou být náhlé „exploze" víry skutečně následkem duševní choroby. Nejčastěji však lidé v takových chvílích potřebují ujištění od znalce (jaké jim světští psychiatři nebo psychoterapeuti vesměs nedovedou poskytnout).

Zatím jsem mluvil o získávání víry. A co jeho opak - ztráta víry? Je to velmi reálný úkaz, který se pravidelně vyskytuje u těch, kdo přecházejí z druhého stupně na třetí. I to bývá děsivé. Proto nedávno vznikla malá

organizace Fundamentalists Anonymoůs, skupina vzájemné pomoci pro lidi, kteří se vyrovnávají s nesmírnými úzkostmi provázejícími opuštění jasně vyhraněné, strnulé, doktrinářské víry. Ztráta víry může být také velmi bolestná pro ty, kdo mají formální či profesionální náboženské postavení. Mnozí duchovní začali sloužit, když byli na druhém stupni, potom vyspěli na třetí stupeň a octli se v pozici, že každou neděli vystupují na kazatelnu a mluví o Bohu, ve kterého skoro ani nevěří. I ti potřebují nějaké ujištění znalce, jaké jim může dát jen ten, kdo rozumí stupňům toho, co Fowler nazývá „vývoj víry".

Je také třeba krátce se podívat najev, kterému se dá říkat zkouška víry a který se může přihodit kterémukoli věřícímu v době krize. Obvykle se krize přežije avíra přežije také. Existuje všakzkouškajiného druhu, kterou lze spíše předvídat a která se nejspíše při hází vysoce vyspělým duchovním lidem, kteří jsou již dlouho na čtvrtém stupni. Svatýjan z Kříže razil pro tento jev v šestnáctém století pojem „temná noc duše".

Temná noc duše je stav, kdy se Bůh zdá zcela nepřítomen, a často na dlouhou dobu. Pro osobu v tomto stavu jako by se tichý, klidný hlas, který se naučila rozpoznávat jako Boží, zcela odmlčel. Sny, které kdysi poskytovaly zjevení, jako by vyschly. Není to otázka krize ani nějakého neštěstí, je to prostě hluchý pocit, že Bůh, který byl kdysi přítomný a činný v našem životě, odešel na dovolenou a zdá se naprosto nedostupný, snad navždy.

Může se Bůh stát úmyslně nepřítomným? Je to myslitelné, když uvážíme, jak je potřebné, aby byla zralá víra vyzkoušena. *V Kudy zpět? (a Dárky na cestu)* jsem použil analogii dvouletého dítěte, kterému není zatěžko věřit v maminčinu přítomnost a péči, když je u něho v pokoji. Jakmile ji však nevidí, vyplaší se a začne si myslet, že maminka neexistuje. Když je ale jeho víra v ni takto zkoušena několik let, pomalu se poučí, že se maminka musí starat i o jiné věci. Postupně si uvědomí, že šla třeba do ložnice ustlat, že doopravdy nezmizela a neopustila ho, že ho má pořád ráda a stará se o ně - pouze jiným způsobem, než s jakým původně počítalo.

V době, kdy věřící dospějí do temné noci duše, většina z nich jistě zůstane věřícími. Dál se modlí k zdánlivě nepřítomnému Bohu a chválí ho, jako to kdysi dělal Job. Jejich heslem by mohla být Ježíšova slova na kříži: „Můj Bože, můj Bože, proč jsi mě opustil?" Byl to přece stále Bůh, k němuž Ježíš volal a modlil se. Také jim může pomoci vědomí, že nejeden pozdější svatý, který neskončil jako mučedník, ale zemřel na lůžku, prožil své poslední dny, měsíce, nebo i roky v temné noci, než postoupil dál.

Mnozí z nás, lidé světští i duchovní, nejvíc pochybujeme o Boží existenci, když hledíme na náš světa ptáme se, proč je tolik bolesti a utrpení a vyloženého zla. Jinými slovy - proč

není všechno dokonalé? Nestačí odpovědět: „Boží cesty jsou tajuplné." S jistotou nelze nabídnout žádnou odpověď. Já však mohu nabídnout některé poměrně moderní spekulativní dodatky k prastaré, tradiční a podle mne nevyhovující „teorii o Bohu".
Tradiční, primitivní teorie předkládá Boha jako všemohoucího. Takové zjednodušující chápání Boha však nevysvětluje zlo a nebere ani v úvahu velkou část Bible i zdravého rozumu. Na počátku snad Bůh sice všechno stvořil (a i o tom lze pochybovat), ale už ve 3. kapitole První knihy Mojžíšovy nastávají problémy. Bůh vypudí Adama a Evu z dokonalé zahrady Edenu a sdělíjim, že od této chvíle budou muset trpět. Proč?Je Bůh sadista?
Odpověďje podle mého v tom, že Bůh musí působit v určitých omezeních, i kdyžjsou to omezení, která sám stvořil. Když se řekne, že „Bůh nás stvořil k svému obrazu", věříme, že to především znamená, že nám dal svobodnou vůli. Nemůžete někomu dát svobodnou vůli a přitom mu stát za zády se samopalem. Svobodná vůle znamená, že jsme svobodní, a taková svoboda znamená, že si můžeme svobodně zvolit buď dobro, nebo zlo. V okamžiku, kdy nám dal Bůh svobodnou vůli, bylo do světa vypuštěno lidské zlo - a také lidská dobrota. Jakmile nám Bůh dal svobodnou vůli, není již všemohoucí. Stanovil si omezení, a kdyby ho to nevímjak bolelo, ve většině ohledů nás prostě musí nechat být.
3. kapitola Pryní Mojžíšovy naznačuje, že toto omezující rozhodnutí nechat nás být rovněž souvisí s existencí smrti (a tedy i nemocí a stárnutí). Co jsme se nabědovali nad tímhle „prokletím"! Pokud však máme na paměti, že smrt těla nutně neznamená smrt duše, nejsem si jist, že stárnutí, nemoc a smrtjsou opravdu prokletím. Sám je občas proklínám, ale ve svých racionálnějších okamžicích je vidím jako neodlučnou součást přirozeného řádu věcí, řádu, který ustanovil sám Bůh.

Nechci tím naznačovat, že Bůh je zcela bezmocný. Chci však naznačit, že Bůh není tak všemohoucí, aby nemusel působitvmezích tohoto přirozeného řádu nemocí, stárnutí, smrti a rozkladu těla. A ještě strašlivějších mezích dopuštění lidského zla, dokonce i v tak masovém měřítku, jako byl holokaust.
Myšlenka, že Bůh není zjednodušeně všemohoucí, ale musí působit

v rámci jistých omezení, není jediným moderním dodatkem k původní teorii o Bohu. Stejně důležitým dodatkem se za uplynulých padesát let stala takzvaná procesuální teologie, která napadá tradiční představu Boha jako statické, neměnné bytosti. Naznačuje, že Bůh je jako všechno živé „v procesu": žije, trpí a roste vedle nás, ač o krok nebo dva napřed. Původ procesuální teologie se sice připisuje Alfredu North Whiteheado-
vi v tomto století, ale ve skutečnosti byla teorie vtělena již před více než sto lety do mormonské teologie. Mormoni už dlouho říkají: Jaký je člověk, takovým byl Bůh, jaký je Bůh, takovým bude člověk."
Ve svém románu *V nebi jako na zemi jsem* navrhl jistý dodatek k procesuální teologii, že totiž stvoření (včetně tvoření duší lidských a jiných) by mohlo být pokračujícím experimentem. Když je Bůh stvořitel, proč by neměl být stejným experimentátorem jako lidští vědci - ač obdařeným o něco větší představivostí, vyspělejší a umělečtější? My vědci jsme smířeni s tím, že se mnoho našich experimentů - ne-li většina - nezdaří. Jsou to přece pokusy. Vždyje tu prostor pro zlepšení. Nemohli bychom pohlížet navysoce nedokonalou - ba zlou - duši jako na „nezdařený experiment"? Víme také, že se z nezdařených pokusů učíme stejně jako ze zdařilých. Právě ty nás posílajízpátky k rýsovacímu prknu; třeba tam posílají i Boha.

Dává to smysl: jakmile přestaneme považovat Boha za vševědoucího, všemohoucího a neměnného, považujeme ho za bytost v procesu a začneme vážně přemýšlet o podstatě procesuální teologie.
Ve Světě čekajícím na zrození jsem psal o tom, jak jsem prvně narazil na pojem procesuální teologie. Bylo to před patnácti lety. Seděl jsem v ordinaci s pětatřicetiletou pacientkou. Byla to velmi přitažlivá dáma, měla snad jen čtyři kila nad normální váhu pro ženy jejího věku a výšky. Předešlého večera se na večírku v restauraci uvolnila tak, že si objednala a snědla karamelový pohár se šlehačkou. Teď nářkala: Jak jsem mohla být tak hloupá? Šest dní držím dietu a už jsem ji porušila! Teď musím začít znovu.Já se nenávidím, žejsem tak neukázněná. Karamelový pohár se šlehačkou! Toho cukru a tuku! Nemohlajsem si vybrat nic, co by mělo víc kalorií. Já..."
A tak to šlo pořád dokola, až se mi trochu zatoulaly myšlenky k tomu, jak názorný je to příklad velmi mnohých žen, které jsou fyzicky přitažlivé, a přesto maří spoustu energie starostmi o váhu i při těch nejmenších odchylkách. Co to s nimi je? Uprostřed toho diveníjsem najednou vyhrkl: „Proč si myslíte, že Bůh nemusí držet dietu?"
Podívala se na mě jako na blázna. „Proč to říkáte?"
Poškrábal jsem se za uchem. Já nevím." Musel jsem však přemýšlet,

proč jsem to řekl, a přitom jsem si uvědomil, žejsem na něco narazil. Má pacientka žila ve fantastické představě, že podstoupí-li dost diet nebo najde tu jedinou pravou, nebo podstoupí dost důkladnou psychoterapii, dospěje do stavu, kdy bude moci jíst, kolik chce, a nepřibere ani gram, nebo když ten gram přibere, dokáže jej okamžitě bez námahy shodit. Podivná představa, viďte? „Možná že Bůh přibere tři kila," vysvětlil jsem jí, „a pak je musí shazovat. Jenomže z toho nedělá vědu, a

proto je možná Bůh."
Blud, ve kterém žila má pacientka, byla statická představa dokonalosti. Představa, že dokonalostje neměnný stav, je velmi běžná, ale škodlivá. Je tak běžná, protože je čistě logická. Jestliže je něco dokonalé a změní se to, může to být jedině jiné, než to bylo. A stane-li se to jiným, než to bylo, logika vyvozuje, že se to stane nedokonalým. Pokud je však něco opravdu dokonalé, nemůže se to podle definice stát nedokonalým. Proto musí být dokonalost neměnná. A tak si myslíme: „Bůh je takový, jako byl a jako vždycky bude."
Ale já už to tak nevidím. Ani Bible k tomu nevede. Už se na to začínají dívat jinak i teologové. Díky Bohu! Jestli je něco příznačné pro život, tak je to změna. To, čím se živé nejvíc liší od neživého, je „dráždivost". To, co je živé, ucukne, když do toho šťouchnete. Nezůstane to prostě sedět. Žije to. Chodíto sem a tam. Roste to, umírá, rozkládá se to, znovu se to rodí. Celýživotje v procesu. A protože si volím mítživého Boha, věřím, že i můj Bůh je v procesu, učí se, roste a možná se i směje a tančí.
Tento nový pojem procesuální teologie je tak nesmírně důležitý nejen proto, že doplňuje další velký kus do tajenky nedokonalosti - dokonce i zla - ve světě, ale také proto, že poukazuje na to, že pro lidi je dobré se měnit. Totéž platí o našich organizacích a společnosti, vlastně o celém životě. Čím jsme zdravější, tím víc jsme „v procesu". Čím jsme živější, tím víc se budeme měnit. A čím blíže máme k dokonalosti, tím rychleji se budeme měnit. A jak se měníme, můžeme očekávat, že my, organizace, k nimž patříme, i naše společnost budou v proudu a víru. Budeme vědět nejen hlavou, ale i srdcem, že vpustíme-li do sebe Boha, budeme vítat ještě větší proudění a víření. Jedinec, který si vypěstoval uvědomělý vztah k Bohu, se bude pravděpodobně po celý zbytek svého stále se měnícího života věnovat rozvíjení toho vztahu - často s bolestí a

námahou.
Když spatříme sebe nebo naše organizace jako pohodlná, spokojená nebo zvláště stabilní jsoucna, budeme vědět, že jsme nepochybně ve stavu - nebo přinejmenším fázi - rozkladu. A spatříme-li sebe nebo naše organizace trpící, ale zápasící, hledající nová řešení, ustavičně revidující

a revidující, nejenže popřejeme sobě nebo jim výhodu pochybnosti, ale budeme tušit, že jsme možná narazili na zvláště bohumilý jev.
Vrátím-li se k otázce, proč všechno není dokonalé, tedy ze stejných důvodů, proč ani Utopie nebude stabilní ani statická. Bude se vyvíjet. Utopii bychom neměli chápat jako stav, do něhož dospějeme, protože sotva tam dospějeme, postoupíme dál. Nebude to stav prostý utrpení, prostý stresu a napětí, které nutně provázejí změnu nebo vývoj.
V rozporu s populárními představami Utopie neznamená, že všechno bude líbezné a zalité světlem. Bude to spíš společnost pohybující se s ma-ximálníživotností k maximálníživotnosti.Jinými slovy, pokud tu bude pro Boha úloha, kterou by hrál, a prostor pro milost, Utopie třeba není tak nedosažitelná. Bude však nedosažitelná, pokud se budeme držet svého tradičního chápání dokonalosti, kterou naše omezené lidské porozumění definuje jako statickou. Utopie bude vždy v budoucnosti, protože to není stav, do jakého se dospěje, ale stav stávání se. A vlastně, ve svých optimističtějších chvilkách si můžeme myslet, že utopie už trošičku začala.

SLÁVA

Nakonec všechny věci ukazují směrem k Bohu. Všechny věci. Mohl bych pokračovat dál a dál, ale cítím, že jsem na tom jako svatýjan, když vzávěru svého evangelia napsal oježíšovi: Jevšakještě mnohojiného, co Ježíš vykonal. Kdybyto mělo být

vypsáno všechno zvlášť, myslím že by se knihy, o tom napsané, do světa ani nevešly.
Také já bych mohl mluvit o všemožných jiných věcech, nevysvětlitelných, pokud se neuchýlíme k Bohu. O zvláštních lidech, ježíšovi, který byl tak mimořádný, že si ho nikdo nemohl vysnít. Ježíš je však jako červený plást pro býka pro některé lidi, kteří byli zneužiti těmi, kdo zneužili Ježíše. Vezměte tedy jiného nevysvětlitelného člověka, Abrahama Lincolna, a pokuste se ho zařadit, aniž byste se uchýlili k nadpřirozenu.
Mohl bych také mluvit o mystických zážitcích, o náhlých změnách vní

máni, kdy bez drog a nemoci občas prolétáme do nějakého jiného vesmíru. Mohl bych mluvit o démonech a andělech. Mohl bych básnit o Bohu a přírodě - Bohu hor a řek, Bohu východů a západů slunce, lesů a bouří. Nebo o hudbě a melodiích, které nestárnou. Nebo o milostném vztahu a sexu, kde nám Bůh úmyslně dal ochutnat sám sebe - a svou moc, rafinovanější než dynamit, ale potenciálně stejně nebezpečnou. Nebo o tom, co se stane, když skupina dosáhne komunity anebo když bylo provedeno úspěšné vymítání ďábla - kdy se zdá, že do jinak obyčejné místnosti vstoupil Bůh a všichni přítomní mohou jedině ronit slzy vděčnosti a radosti.
Bůh je příliš nezměrný, než aby se dal omezit na nějakou kapitolu nebo knihu, ba ani bibli. Přesto existuje jedno slovo pro náš lidský prožitek, kdykoli se — zdánlivě náhodou - napojíme na tu nesmírnost nebo se na ní vědomě podílíme. Je to prožitek slávy.
A jak po něm prahneme! Slepě, zpravidla falešně a často spíš destruktivně usilujeme o slávu víc než o cokoli jiného. Pomíjivé „štěstí" ani sexuální extáze se s ní nedá srovnat. Přes všechna úskalí tohoto usilování je to jeden z nepřímých

„důkazů" existence Boha. Jak C. S. Lewis ukázal ve svém slavném kázání „Váha slávy", Bůh by nás ve svém jemnocitu jistě nestvořil s touhou po něčem neskutečném nebo naprosto nedosažitelném. Hladovíme jen proto, že existuje potrava. Žízníme, protože existuje nápoj. Nekřičeli bychom sexuální touhou, kdyby nebylo možné její naplnění. Stejné je to i se slávou. Prahneme po nijako po ničem jiném právě proto, že je tu Bůh, který nás pobízí ke spojení se sebou.
Nemylte se však: skutečná sláva je pouze Boží vlastností. Protože sláva je nejpřitažlivějším cílem všech našich tužeb, naše touha po ní se nejsnáze zvrhne. Pro tu zvrhlost existuje jméno: modlářství - uctívání falešných model nebo laciných náhražek Boha. Jak naznačuje jedno jméno pro ďábla, odrůd modlářství je celá „legie": peníze, sex, novinky, politická moc, bezpečí, majetek a tak dále. To vše jsou falešní bohové. Pravá sláva je naše jen natolik, nakolik se podřídíme pravému Bohu. Ale kdo... co... kde... je pravý Bůh?

SPOLUTVOŘENÍ

VPopřeniduše jsem s mnoha upřesněními ukazai, že sebevražda včetně eutanasie obvykle není činem odvahy, ale velice sporné hubris. Toto napohled tvrdé posouzení vyplývá z toho, že jsme sami sebe nestvořili, a tedy nemáme morální právo sami sebe zničit.
Není v moci lidstva přimět slunce, aby vycházelo azapadalo. Můžeme počasí předpovídat a reagovat na ně, ale neurčujeme, jak dnes bude. Neumím stvořit kosatec ani růži, mohu jen o ně pečovat. Stejně je to se mnou samotným. Dá se předpokládat, že jsem ještě složitější než květina, a tak jsem si sám sebe nemohl jako jsoucno ani představit. Mohu si však do značné míry zvolit, zda se o sebe budu slušně starat nebo ne. Jinými slovy, nemohu být svým stvořitelem, ale mohu hrát jistou úlohu jako spolutvořitel.

Pojem „spolutvoření" a odpovědnosti, kterou s sebou nese, se stal v posledních letech v teologii značně populárním. Nečetl jsem však zatím, že by se tato odpovědnost dováděla až do krajnosti. Ve skutečnosti si my lidé můžeme svobodně zvolit svou vizi Boha, a žádná jiná volba nemůže zapůsobit tak mocně na náš osobní život nebo na naši roli činitelů ve společnosti. Dochází tedy k vyvrcholení paradoxu. Na jedné straně je Bůh nesporně náš stvořitel. Na druhé straně tím, že si volíme, v jakého Boha věříme, vjistém smyslu Boha tvoříme, nejen pro sebe, ale i pro jiné, kteří uvidí Boha, zračícího se v našich názorech, našem jednání a celém našem duchu.
Mějme však na paměti, že Boha nemůžeme *poznatv* tradičním vědeckém smyslu. Vysvětluje to jedna chasidská historka, kterou mi vyprávěl Erich Fromm. je to příběh o dobrém Židovi - říkejme mu Mordechaj -, který se jednoho dne modlil: „Bože, dej mi poznat své pravé jméno, jako je znají andělé." Bůh jeho modlitbu vyslyšel a dal Mordechajovi poznat své pravé jméno. Tu Mordechaj zalezl pod postel a vyjekl v čiré živočišné hrůze: „Bože, dej mi své pravé jméno zapomenout." A Bůh vyslyšel i tuto modlitbu. Něco podobného vyjádřil apoštol Pavel, když řekl: Je strašné upadnout do rukou živého Boha." A přece...
Nakonec všechny věci ukazují směrem kBohu...
Dovolte mi, abych se teď obrátil od víceméně abstraktní a prozaické vědy o Bohu k poezii a uzavřel tento souhrn svého myšlení ve velmi odlišném tónu osobním oslovením toho bezejmenného a nepoznatelného Jednoho.

Kapitola osmá

VERSE BOHU BOHU

Vzpomínáš si na toho novináře? Toho co předstíral že je nábožný. A pak když jsem celé dny mluvil o Tobě uzavřel to poznámkou: Je mi jasné, Scotty,

že jsi nikdy nedokázal skutečně komunikovat se svými rodiči.
Musel jsi být velmi osamělé dítě. Tak nevím
nemá to hodně společného s tvou vírou v Boha?"
V tu chvíli jsem
samozřejmě věděl že jsme to prohráli
„Tím chceš říct že Bůh
je můj imaginární společník?" Odpověděl jsem řečnicky.
„Ve skutečnosti si nemyslím že jsem byl zvlášť osamělé dítě"
pokračoval jsem. „Všechny děti jsou osamělé. Mí rodiče byli
pozorní
Milý Bože, milovaný Pane:

a mohl jsem s nimi mluvit o mnoha věcech. Měl jsem aspoň
pár přátel - víc než většina lidí -ajakjsem stárl ještě jich přibylo.
Je ale Bůh můj imaginární společník?
Ano to jistě ano.
Přesto jak jsem se ti snažil vyložit
je to jen jeden z tisíce
důvodů proč věřím."
Samozřejmě to nebylo k ničemu.
Je to však tak
že jsi byl vedle mě
v této představivosti
déle než kam mi paměť sahá
a byla to nádherná společná pouť
viď Pane?
Tetfjsem stár
a nemohu si být jist
jestli se blížíme ke konci
nebo se jenom připravujeme
na cestu.
Ale tímhle si jistý jsem:
neexistuje okamžik kdy bych byl mohl říci

že ses ode mne vzdálil.
Všimni si mých slov.
Stvořil jsi mě abych přesně zacházel se slovy. Neříkal jsem že jsem vždy cítil tvou přítomnost anebo si tě uvědomoval. Popravdě řečeno většinou jsem se ani nenamáhal na tebe myslet.
Byl jsi ke mně tak dobrý.
Ó ano ze začátku bylo pár špatných roků. Ten rok ve čtvrté třídě nové školy a dva roky potom
když mi bylo deset ajá nemohl pochopit
proč se všichni mí spolužáci
najednou obrátili proti mně.
Jakjsem to mohl chápat?
Nevěděl jsem že jsi mě stvořil jako vůdce
který nechtěně
ohrozil toho nahoře
(To bylo třicet let předtím
než jsem si uvědomil co se stalo -
nežjsem si vůbec uvědomil
že jsem vůdce.)
Ale to
nebyly ani dva roky z dvanácti. Ostatní byly kouzelné.
Co mohu říct?
Za naším letním domem
byla ledárna.
A sad kde se pásly
sousedovy ovce a v září
spásaly bílé mraky oblohu
a jájsem věděl že mě táta s mámou mají rádi.
A věděl jsem že ty jsi za vším
jako ta ledárna... hluboký hluboký
prastarý chladivý v létě a především
oživující.

Je to paradox.
Současně
jsem ti byl vděčný a bral jsem tě za samozřejmost. Jako ta ledárna prostě jsi byl.
— 267 —
Ve třinácti jsem šel do internátní školy.
Bylo to místo bez lásky. Všechno
tam bylo špatně.
Říkali že je to správně.
Třicet měsíců mi trvalo
než jsem se naučil myslet sám za sebe.
Odkráčel jsem. Ještě ne dospělý
a přece muž který znal svoji duši
patřil jen tobě a víckrát už nikdy
módě.
Ano to byly tvrdé roky.
Nejtvrdší. Byly to také roky kdy
jak si vzpomínáš prvně jsem o tobě mluvil.
Matně si vzpomínám že jsem svým přátelům
dospívajícím dokazoval žejsi.
Nebo že nejsi?
Nevadí. Záleží jenom na tom že jsem na tebe myslel.
Patnáct to byl ten poslední špatný rok.
Zažil jsem špatné chvilky i potom
- snad i pár tragických -
ale ne špatné roky.
Některé roky se dokonce zdálo
žejsi mi dopřál
nádherné prázdniny.
Nedovedu si představit vůbec nic
co jsem kdy mohl udělat abych si zasloužil takovou laskavost.
Bylo mi pět...
anebo deset anebo patnáct kdy jsem se poprvé rozhodl říci

pravdu
když mi mohla projít lež?
— 268
Nevzpomínám si.
Určitě na vysoké škole už se mi poctivost stala návykem.
(Někdo říká mou posedlostí.) Nechci říct že jsem nikdy
nezamlčel tu a tam kousek pravdy jenomže mě to bolí milovat
takovým způsobem.
Snažím se však nezamlčet ani ždibíček před sebou
a jestliže má všechno mé štěstí nějaké tajemství myslím že je to
tím.
Není to ale moje zásluha.
To ty jsi do mne zasadil semínko -tu palčivou žízeň po
Skutečnu. Mimoto
protože ty znáš skutečnost
mého srdce proč
bych se snažil klamat?
Leda bych se od tebe odloučil.
A to je to poslední
co bych si přál.
Vzpomínáš na tu knihu
kterou jsem prý měl pochválit
tu co měla v názvu *Intuici?*
Vůbec se o tobě nezmínila.
To by se snad dalo odpustit
jenomže se tam nerozlišovalo
mezi intuicí a zjevením.
Cítil jsem že nemohu požehnat knize
která vynechává tebe.
Bylo to ale fér?
Třeba byl její autor v právu a já v neprávu. Třeba neexistuješ.
268 —
A tak jsem se nad tím zamyslel.

Nejdřív jsem myslel na to jak mnoho z mého díla
je založeno na tobě. Mnoho jsem do tebe
vložil. Mohu se toho vzdát?
Kdyby to byla skutečnost
mohl bych se tě zříci?
Ano.
Pakjsem měl naprostou svobodu rozjímat o tvé neexistenci.
Začal jsem jako obvykle: hladomory a záplavy, sucho a zkáza
chudoba chamtivost mučení válka nenávist lhaní manipulace
nemoce duševní nemoce tělesné a všechna nespravedlnost.
Bylo to marné.
Nebylo žádné zlo ze kterého bych tě mohl vinit které by ke
svému výkladu potřebovalo tebe. Plakat to ano vinit tebe to ne.
A pak tu byla lidská dobrota.
Tak jako jiní jsem mohl spekulovat
že altruismus v nás byl třeba vypěstován
pro sebezáchovu. O ano
věděl jsem o sociobiologii a jiných
moderních myšlenkách.
A přestože jsem si mohl zvolit
že v těchto věcech spatřím tvou ruku
mohl jsem si též zvolit
že nespatřím.
Stejné to bylo s krásou. Stromy a květiny údolí hory potoky
řeky jezera oceány a všechny podoby vod a počasí na mě křičí
žejsi je stvořil.
Přesto jsem si případně mohl zacpat uši. Nic mě přece nenutí
cítit tvou přítomnost ve východu či západu slunce světle hvězd
měsíčním světle či v zeleni.
Úžasné úžasné úžasné nemohu však tvrdit žejsi to tvaroval ty.
Dovedu si přece představit úžasnou náhodu.
Ne. S těmihle velkými věcmi se srovnám. Ale ty malé věci ta
zjevení

ta zvládnout nemohu: občasný sen
daleko úhlednější než moje
schopnosti konstruovat
tichý hlas který bych mohl považovat
za hlas svého bdělého mozku
jenže když vzácně promluví
poučuje mě s moudrostí
na jakou žádný mozek nestačí
a náhody a shody
které by mohly být jenom zábavné
kdyby se tak daly chápat.
Nemohu vysvětlit tyhle „malé" věci jen vím že právě v nich ses zjevil...
Nemohu vysvětlit proč ledaže mě máš rád... A to nemohu vysvětlit ledaže máš rád nás všechny.
Nic z toho neřídím.
Nikdyjsi nejednal podle mého plánu.
Ano můj nejdražší
mluvím o tobě jako
bys byl můj imaginární společník

ale jen jako.
Kdybys byl skutečně imaginární
poslouchal bys mou obraznost
skákal bys
jak já pískám.
Ale takhle to nejde
viď? To já se musím snažit
být poslušný.
Ne můj Společníku
děláš mi zvláštní společnost.
Přicházíš ke mně
kdykoli jakkoli

vjakékoli podobě
si přeješ.
Jsi nepředvídatelný.
Hinduisté prý mají pojem kterému říkají „Bůh Prázdna".
Jestliže myslí
tvé mlčení když si přeji tvůj hlas tvou zjevnou nepřítomnost
když chci tvou přítomnost tvou nepředvídatelnost tvou
nepojmenovatelnost to žejsi daleko nepostižitelnější než moje
obraznost pak myslím že vím co tím myslí.
Ty ale nejsi prázdno.
Přestože ke mně
spíš přijdeš
když jsem prázdný -
k nám když jsme prázdní -
ty sám nejsi prázdnota
bez tvaru.
Jako my -
víc než my jsi schopen sám sebe vyprázdnit
dát sebe stranou
pro lásku.
Nejsi však prázdno.
Spíš bych tě nazval
Bohem plnosti.
Nejsem připraven poznat tvé pravé jméno ani tě zatím spatřit
tváří v tvář.
Třebaže jsi však tajemný
nejsi žádná šifra
a jsou věci jež mohu říci světu
a rád o tom
kdo přesně jsi.
Nejdůležitější je žejsi Osoba.
Proč nám to dělá takové potíže?
Proč z tebe chceme udělat

nějakou abstraktní „sílu"?
Já vím. Sám jsem to dělal. Chtěl jsem
být intelektuál. Chtěl jsem
aby lidé věděli že nejsi
můj imaginární společník
nějaká nebeská projekce mne samotného
ten pověstný moudry Uedeček
s bílými vousy.
Kolik let trvalo
než jsem konečně dokázal promluvit ze srdce veřejně uznat
tvou Osobnost?
Já jsem tak pomalý.
Nemáš dlouhé bílé vousy. Nemáš ani tělo

jak my si představujeme těla.
Máš ale osobnost
osobnost vyhraněnější než my
osobnost sršící silou jakou si nedovedeme představi
A jak by to mohlo být
kdybys nebyl Osobou?
Tak mluvím o tvé osobnosti tvém nepolapitelném Duchu a můj
jazyk bude jazykem citu -ne genů vousů či protoplasmy třebaže
se někdy domnívám žejsi tou základní protoplasmou.
Zjevné je že jsi milující Bůh.
Snažil jsem se psát vědecky
ve svých knihách a tak jsem
uhýbal před citem lásky
a její schopností sebeklamu.
„Dobrý koláč poznáš až po chuti"
říkal muj dědeček nebo
„po pen poznáš ptáka".
A tak jsem trval na takových
operativních definicích lásky.

Bylo to jenom k dobrému
jenže to možná zastřelo fakt
že nemůžeme milovat pokud nechceme
a za chtěním že se skrývá
cit
nejnejednodušší a nejnáročnější cit jaký je.
Skutečná láska si žádá
abychom trpěli - abych já dovolil
své milé aby mi ulamovala srdce kus po kuse
a nepřestal
dál milovat srdcem
které je díky tomu větší a větší.
V předvečer své popravy
za to že se z lásky spikl k vraždě
Hitlera křesťanský mučedník Dietrich Bonhoeffer
napsal: Jen trpící Bůh postačí."
Ty milý Bože jsi mě nepovolal
k tak mučivé složitosti. Přesto jsi
mi ji dal ochutnat
když jsem byl zván abych zasáhl
do cizích životů. Když myslím
na to jak jsi ty zasahoval do mého života
s neselhávající dobrotou a soudností
cítím strašlivou energii
jíž bylo třeba a vím žejsi nade mnou hloubal
s oddaností
kterou jen stěží chápu.
Mohu se jenom domnívat
že takto trpíš s námi všemi
a nejsem sijistzdajsem dospěl
dokud mi tě
nezačalo být líto.
Ale ty-

netřeba říkat -
jsi paradoxní Bůh
a co mě ohromuje ještě víc
než tvoje neustálé utrpení je tvoje
vytrvalé veselí. Jsi
hravý Bůh
a jedna z věcí jež o tobě vím je že máš smysl pro humor -kdyby
pro nic jiného tedy proto že mě rád mateš. Sotva si pomyslím
že jsem teď pochopil tvé stvoření hned přijdeš a zeptáš se: „A
co tohle Scotty?"
274 -
Toto ničení méjistoty
je tak pravidelné
že jsem nucen usoudit
že tě to musí svým způsobem
bavit.
Tváří v tvář
všem zármutkům světa
mě někdy pokouší zoufalství.
A toto je mi na tobě
nejzvláštnější: cítím tvé utrpení
ale nikdyjsem v tobě necítil
ani vteřinu zoufalství. Na rozdíl ode mne
se zdáže tě tvé stvoření nikdy nepřestává bavit.
Jsi pro mě ohromně veselý Bůh
a modlím se abych se jedenkrát naučil
tvému tajemství.
Jsi také pohlavní Bůh.
Jednou tě cítím tak mužskyjednou zas ženský
nikdy však neutrálně.
Ano, sexje jedním z tvých triků
neskonale matoucí a přec
mezi jinými věcmi ta nejslavnější

hra jež je dopřána nám lidem -
tak slavná že nevypíšu ten požitek
ledaže jej uvedu jako dar
daný nám úmyslně abychom
ochutnali tebe
a tvoji hravost.
Mluvíval jsem o tom v přednášce. Byla to ta kde obecenstvo nejčastěji plakalo vášní krom těch kdo odešli prostě neschopni snést tvou blízkost.
Přesto jsi Bohem zdrženlivosti.
Dal jsi nám ke svému obrazu
svobodnou vůli. Nikdy nenařizuješ
nevyhrazuješ ani netrestáš.
Neznám hranice
tvé moci někdy se však ptám
umíš-li jenom tvořit
a dávno ses jednou provždy zřekl
schopnosti něco
zničit.
Dáváš nám náš „prostor" nic nevynucuješ a ani jedinkrát jsem nebyl tebou znásilněn. Jsi nejmírnější ze všech bytostí.
Miluješ rozmanitost.
Rozmanitost tě blaží.
Sedím na louce
v letním odpoledni
a z jediného místa vidím
sto různých rostlin
tucet druhů okřídleného hmyzu
a kdybych to mohl vidět
v půdě
bych mohl pozorovat kolonie bakteri a cela společenstva virů jak se mísí.
Nejvíc však na mě působí

rozmanitost nás lidí.
Každý má jedinečná omezení
každý má jedinečné dary.
Z nich jsi mi dal
tolik přátel - každýje jiný -
a celý život jsem strávil
v pavučině vzájemných sdělení.
276 -
Často jsem nesděloval dobře.
Odpust; mi Pane
za všechny které jsem zklamal.
Děkuji ti za své přátele a hlavně
za toho nejlepšího.
Před sedmatřiceti lety
kdyžjsme se s Lily brali
nevěděl jsem kdo je.
A ona kdo jsem já.
Ani kdo jsme vlastně my sami.
A zhola nic o manželství.
Často to bylo bolestné učení
ačkoli bez něho
by dnes nebylo nic.
Nějak jsme to všechno zvládli
a bylo by špatné nepřipisovat si
určitou zásluhu. Pověz mi ale:
Jak jsem já tenkrát dočista
nevědomý
jak jsem jen věděl
v své slepotě
že Lily - odlišnější
než jsem si uměl představit -
je pro mě ta pravá?
Nedovedu to vysvětlit

ledaže jsi byl neviditelně po mém boku
a vedl jsi mě když jsem jakojakob
nic nevěděl. A já
takjakojákob musím provolat:
Jistěže na tomto místě byl Bůh a já
já jsem to nevěděl.[1]'
Nakonec
všechny věci ukazují směrem k tobě.
Ted užjsme staří -
časné staří neboťjsme usilovně žili a je čas čekání pečování o naše bolavá těla jak umíme po onu chvíli kterou jsi nám ještě vyměřil tady.
Jako staří hledíme zpět
přiznáváme si nezdary a těšíme se
z minulých úspěchů.
Nezdary vysvětlit umíme. Úspěchy
se jeví tajemnější. Opět
si připisujeme jistou zásluhu ale opět
víme že jsi nám pomáhal ty
ve všem čeho jsme dosáhli.
Toto ohlížení patří k loučení. Většinou
hledíme kupředu.
Velmi mě bavil tento svět
a přece jsem se vždy cítil
tak trochu cizíjako kdybych sem
úplně napatřil. Před deseti lety
po pětidenním setkání jež vedl
poznamenal ten zvláštní člověk jim:
„Scotty, já nemám potuchy
ze které planety jsme
ale zdá se že to
bude ta samá."
Rok na to skoro na den

při přecházení ulice ve Francii
srazilo Jima zezadu auto
a na místě ho zabilo. Ajá?
Cítil jsem z jedné třetiny zármutek a ze dvou
závist.
Někdy tou dobou jsem četl knížku. Byla to vědecká fantazie
jak bytosti z nějaké jiné planety v lidském přestrojení
kolonizovaly zemi. Vjednu chvíli několik z nich dostalo
možnost

vrátit se na rodnou planetu. V tu chvíli
jsem mrštil knihou na postel a vzlykal k tobě: „Pane já chci jít
domů. Prosím vezmi mě domů."
Teď
deset let nato už se tak nerozčiluji neboť je stále jasnější že
nebude trvat dlouho a moje přání se splní.
Jdu domů Pane!
Nepřeji si
ostouzet tenhle svět.
Čím starší jsem tím více vidím
jak je ti drahý.
Položil jsi jej před nás
s nějakým záměrem. Rozložils jej
jak skládačku
ke které chybí obrázek. Ale kousky
jsou tolik pestré že se my děti neubráníme
a začneme si s nimi hrát.
Pečlivě skládáme kousek
ke kousku.
Je to veliká skládačka. Časem nám svitne
že rozhodně nebudeme mít dost času
dokončit ji. Bývá to
okamžik zoufalství a pokouší nás

abychom tě zavrhli. Jsi o tolik větší než my.
A přece jsme-li všímaví
můžeme se něco naučit. Ta skládačka
je totiž obrovská tak že je to k úžasu
že vůbec můžeme složit kousek ke kousku.
Zdá se nám
že je to čirá náhoda. Jenomže se to stává tak často
že cítíme jak naše ruce a oči jsou vedeny
nevysvětlitelným instinktem. Kdo z nás
to nikdy nezažil? A pak
těch několik kousků složených k sobě
nám dává drobné náhledy na celek
a ten vypadá krásně... Spořádaně přitažlivý. Nakonec
najdeme v té hrstce spojených kousků občasná
záhadná poselství. Jednou jsem propojil
kousky jež patří do zvláštního vzorce.
Vyšel mi francouzsky:
„Aimez-vous les Uns les Autres."
Dělej si s tím co chceš.
Já sám si vyvolil z tvé milosti
vidět v tom něco víc
než dětskou hru. A někdy brzy
si představuji že též uvidím
obrázek ke skládačce anebo
doveden hlouběji do tvého tajemství
dostanu skládačku celou anebo
jak rozechvělý učedník
třeba i štětec.
Mezitím
ti děkuji žes mi dal poznat že jsi to ty
který jsi jménem té hry

Stejně jako u svých předešlých knih nemohu nijak poděkovat stovkám těch, kteří mi pomohli napsat tuhle. A jako obvykle musím poděkovat týmž hlavním lidem, kteří mi zůstávají věrní rok co rok, knihu po knize: Gail Puterbaughové, Susan Poitrasové, Valerii Duffyové, mému jednateli Jonathanu Dolgerovi, mým „starým" redaktorům Fredu Hillsovi a Burtonu Bealsovi, a tomu, kdo vydržel ze všech nejdéle, mé po sedmatřiceti letech stále rostoucí manželce Lily.

Toto však není má obvyklá kniha, a jednu osobu musím zvlášť vyzdvihnout. Tolik látky z této knihy mi bylo tak dlouho blízké, že jsem potřeboval velmi specifickou redakční pomoc, abych za stromy viděl les. Ta pravá osoba musela mít zvláštní průpravu v různých oblastech psychologie, teologie a redakční práce. Ano, musel jsem téměř rok čekat na serendipitu, než mi přivedla ke dveřím „tu pravou" osobu. Ta osoba byla Fannie LeFloreová. Bylo mi potěšením pracovat s někým, kdo má tolik taktu, humoru, lidskosti a pronikavé inteligence. Děkuji vám, Fannie. Bez vás bych to nedokázal.

POZNÁMKY

Nevyšlapanou cestou: nová psychologie lásky, tradičních hodnot a duchovního růstu (Praha, Argo 1996)

Lidé lži: psychologie lidského zla (Olomouc, Votobia 1996)

Dále nevyšlapanou cestou (Olomouc, Votobia 1994) *V jiném rytmu* (Olomouc, Votobia 1995)

A World WaitingTo Be Born: Civility Rediscovered (New York, Bantam Books 1993)

The Friendly Snowflake: A Fable ofFaith, Love and Family (Atlanta, Turner Publishing 1992)

Uokna (Olomouc, Votobia 1996)

What Return I Can Make Dimensions ofthe Christian Experience (s Marilyn von Waldnerovou a Patricií Kayovou; New York, Simon & Schuster 1985) *Cifts*

fbr theJourney: Treasures of the Christian Life (předtím *What Return I can Make?;* San Francisco, Harper 1995)
In Search ofStones: A Pilgrimage of Faith, Reason and Discovery (New York, Hyperion Books 1995)
Denial ofthe Soul: Spirituál and Medical Perspectives on Euthanasia (New York, Harmorfy Books [v tisku])
Kapitola 1 MYŠLENÍ
„Z cesty nescházíme..."; Leonard Hodgson: *The Doctrine of Trinity* (Londýn, Nisbet and co. 1943)
„Lež, která je napůl pravdou" z básně „The Grandmother" od Alfreda Lorda Tennysona „Neuróza je vždy"; *Collected Works* od C. G. Jung, Bollingen Series, No. 20, *Psychology and Religion: West and East,* (2. vyd. Princeton, Princeton University Press 1973), sv. 2. s. 75 „radikální reakce"; Matthew Fox: On Becominga Musical Mystical Bear(Mahwah: Paulist Press 1976)
Kapitola2 VĚDOMÍ
The Price of Creatness (New York, Guilford Press 1995)
Living Our Dying{ New York, Hyperion 1996)
Kapitola 3 UČENÍ A RŮST
Definuji duši: mimo jiné nedokonalosti tato definice vyvolává otázku, zda mají duši i zvířata a jine formy života. *Time* magazine, 2. října 1995

Willand Spirit (New York, Harper & Row 1987) *On Deathand Dying(* New York, Macmíllan 1970) *The Spirit oflmperfection* (New York, Bantam 1994)
A Question ofValues (San Francisco, Harper 1991). Ačkoli toto dílo nesmírně obdivuji, v něčem s Lewisem nesouhlasím. Vyškrtl bych „vědu", protožeji považuji za „hybridní" hodnotu rozumu, zkušenosti a autority, a doplnil bych „zjevení" jako

něco, co je podle mého zcela jiná věc než intuice.
The Fifth Disciplině (New York, Doubleday 1990)
Kapitola 5 ORGANIZAČNÍ ŽIVOTNÍ VOLBY
The WoundedHealer (New York, Doubleday 1979)
Kapitola 6 VOLBY OHLEDNĚ SPOLEČNOSTI
„Všechno má určenou chvíli...", Kazatel 3, 1-8. Jsou však různé dary..."; 1. Korintským 12, 4-26.
Kapitola 7 „VĚDA" O BOHU
„Co se jeví"; citováno v *Nevyšlapanou cestou,* původně v *Science and the Common Understanding*
(New York, Simon & Schuster 1953) posvátné a světské vědomí; *Ascent of the Mountain, Flight of the Dove* (New York, Harper &
Row, 1978)
Stages ofFaith (New York, Harper & Row 1981)
„Mé jméno je legie"; *Masterpieces of Religious* Verse (New York, Harper& Row 1948) „Budeš nazýván Izrael"; První Mojž. 32, 22-32; za pochopení smyslu příběhu vděčím Fredericku Buechnerovi v jeho skvělé knize kázání, jež se vhodně jmenuje podle tohoto
velkého mýtu: *The Magnificent Defeat* (New York, Seabury 1968) „A je ještě mnoho jiného..."Jan 21, 25.
The Weightof Clory andOther Addresses (New York, Macmillan 1980)

OBSAH

ÚVOD---7
PŘEDMLUVA AMERICKÉ REDAKTORKY---11
Část první TAŽENÍ PROTI ZJEDNODUŠOVÁNÍ *Kapitola první* MYŠLENÍ---17
K ČEMU MÁME MOZEK---19
SPOLEČNOST A ZJEDNODUŠOVÁNÍ---23
CO JE V MÓDĚ, NENÍ NEZBYTNĚ MÓDNÍ---26

PŘEDEM VYTVOŘENÉ PŘEDSTAVY, STEREOTYPY A NÁLEPKOVÁNÍ
BĚŽNÉ KRIMINÁLNÍ MYŠLENÍ---29
MYSLET PŘÍLIŠ MÁLO - TO JE VÁŠ PROBLÉM---31
MYSLET PŘÍLIŠ MNOHO - TO JE PROBLÉM TOHO DRUHÉHO —33
DOBRÉ, ŠPATNÉ A NĚCO MEZI---35
MYŠLENÍ A NASLOUCHÁNÍ---38
SVOBODA A MYŠLENÍ---40
ČAS A EFEKTIVNOST---41
PARADOX A CELISTVÉ MYŠLENÍ---44
Kapitola druhá UVĚDOMĚNÍ---48
MYSTÉRIUM UVĚDOMĚNÍ---49
NÁVRAT K NAŠIM ČELNÍM LALOKŮM---49
POUČENÍ Z 3. KAPITOLY PRVNÍ KNIHY MOJŽÍŠOVY---50
DOBRO A ZLO---52
ZLO, HŘÍCH A JINÁ ROZLIŠENÍ---53
STÍN---56
UVĚDOMĚNÍ A VŠEOBECNÁ ZPŮSOBILOST---58
UVĚDOMOVAT SI SMRT---65
PUTOVÁNÍ S BOHEM---68
Kapitola třetí UČENÍ A RŮST---71
ÚLOHA DUŠE---72
PASIVNÍ UČENÍ---74
RŮST A VŮLE---78
VYRŮST Z NARCISMU---80
NARCISMUS PROTI SEBELÁSCE---83
NARCISMUS, SMRT, A JAK SE NAUČIT UMÍRAT---86
ODNAUČOVÁNÍ A PRUŽNOST---88
UČENÍ JAKO DOBRODRUŽSTVÍ---92
HODNOTY A ROZHODNUTÍ UČIT SE---96
UČENÍ OD VZORŮ---99
SKUPINOVÉ UČENÍ---101
Část druhá ZÁPAS SE SLOŽITOSTMI VŠEDNODENNÍHO ŽIVOTA

Kapitola čtvrtá OSOBNÍ ŽIVOTNÍ VOLBY---105
CESTA CHYTRÉHO SOBECTVÍ PROTI CESTĚ HLOUPÉHO SOBECTVÍ---106
VOLBY ODPOVĚDNOSTI---**i**£9_
VOLBY PODŘÍZENÍ---111
VOLBY POVOLÁNÍ---115
VOLBA VDĚČNOSTI---117
VOLBA NOBLESNÍHO UMÍRÁNÍ---120
VOLBA PRÁZDNOTY---122
Kapitola pátá VOLBY V ORGANIZOVANÉM ŽIVOTĚ---125
ClVILIZOVANOST---125
SYSTÉMY---127
ETIKA---130
VZÁJEMNÁ ZÁVISLOST A SPOLUPRÁCE---133
ODPOVĚDNOST **vůči** DRUHÝM A STRUKTURA---135
HRANICE A ZRANITELNOST---140
Moc---143
KULTURA---146
DYSFUNKČNOST PROTI CIVILIZOVANOSTI---149
Kapitola šestá VOLBY OHLEDNĚ SPOLEČNOSTI---152
PARADOX DOBRA A ZLA---153
PARADOX LIDSKÉ PŘIROZENOSTI---158
PARADOX NÁROKU —--161
PARADOX ODPOVĚDNOSTI---163
PARADOXY ČASU A PENĚZ---166
OSOBNÍ PŘÍPAD---170
Část třetí NA DRUHÉ STRANĚ SLOŽITOSTI
Kapitola sedmá „VĚDA" O BOHU---183
VĚDA A BŮH---184
DUCHOVNOST A NÁBOŽENSTVÍ---186
STUPNĚ DUCHOVNÍHO RŮSTU---187
DUŠEVNĚ-DUCHOVNÍ A HISTORICKÁ ZÁTĚŽ---190

SLUČOVÁNÍ A CELISTVOST---194
MILOST A SERENDIPITA---196
ZJEVENÍ---199
NAŠE EGO A DUŠE---202
KENOSIS---205
MODLITBA A VÍRA---208
PROCESUÁLNÍ TEOLOGIE---212
SLÁVA---215
SPOLUTVOŘENÍ---217
Kapitola osmá VERŠE BOHU---218
VERŠE BOHU---218
PODĚKOVÁNÍ---235
POZNÁMKY---237
M. Scott Peck
NEVYŠ LAPANÁ CESTA NEKONČÍ
Duchovní růst ve věku úzkosti
Z anglického originálu *The Road Less Traveledand Beyond*
(Simon and Schuster, 1997)
přeložila Stanislava Pošustová-Menštková.
Přebal navrhl a graficky upravil Martin Radimecký.
Odpovědná redaktorka Eva Slámová.
Technický redaktor Milan Dorazil.
Vydalo nakladatelství Argo, U družstva Život 10,
140 00 Praha 4 roku 1997 jako svoji jubilejní 200. publikaci.
Sazba Studio Marvil, s. r. o.
Vytiskly Těšínské papírny, s. r. o.
První vydání.
Náklad 3 000 výtisků.
Doporučená cena (včetně DPH) 179 Kč
ISBN 80-7203-161-9